

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ОКТОБАР - ДЕЦЕМБАР

1957

Уређивачки одбор :

Главни и одговорни уредник: др Михаило Константиновић.
Чланови: др. Јован Ловчевић, др. Милош Радојковић, др
Радомир Д. Лукић, др. Андрија Гамс, др. Драгослав Јанковић,
Никола Срзентић, Драгаш Ђ. Денковић и Владан Станковић.

САДРЖАЈ

I ЧЛАНЦИ

Др. Михаило Ђурић: Проблеми методологије политичког истраживања — — — — —	385
Др. Ладо Вавпетич: О питањима последипломских студија на правним факултетима — — — — —	407
Др. Алојзиј Финдгар: Питање развода брака — — — — —	421
Др. Михаило Константиновић: Стара „правна правила” и јединство права — — — — —	431
Др. Владислав Брајковић: Развој и садашњи извори поморског права — — — — —	437
Др. Јанко Ђ. Таловић: Контрола овлашћења оцене судије у утврђивању казни и мера безбедности — — — — —	443
Др. Драгољуб В. Димитријевић: Савремено схватање појмова учиниоца кривичног дела и учешћа у кривичном делу — — — — —	454

II ДИСКУСИЈА

Др. Драгаш Ђ. Денковић: Захтев накнаде штете од државе и правна средства управног права — — — — —	463
Др. Милица Стефановић: Урачунавање времена provedеног на посматрању у изречену казну — — — — —	470
Др. Војислав Божић: Проблем конвертибилности у социјалистичкој привреди — — — — —	473

IV СУДСКА ПРАКСА

Драгољуб Стојановић: Дереликција непокретности — — — — —	483
Јаков Радишић: Ревокација поклона — — — — —	486

V ПРИКАЗИ

N. F. Jolowicz: Roman Foundations of Modern Law — Јелена Вилус — — — — —	490
Зборник прописа Народне Републике Србије (књига VI) — др Драгаш Ђ. Денковић — — — — —	493

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Година V

Октобар—Децембар 1957

Број 4

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГИЈЕ ПОЛИТИЧКОГ ИСТРАЖИВАЊА*

Мада се, доиста, не може порећи чињеница да научни проблеми и научне теорије с времена на време могу да изазову живо интересовање и ван круга стручњака који их постављају, формулишу и решавају, тако да привлачност њихова садржаја каткад може да потстакне и распали машту најширих друштвених слојева до неслућених размера (чак и без обзира на могућност, успешност или далекосежност њихове техничко-економске примене), ипак су научни проблеми и научне теорије од стварне непосредне важности само за мали број посвећених. Међутим, политика се непосредно тиче сваког појединца. Не само у модерној, развијеној друштвено-политичкој заједници, већ исто тако и у најпримитивнијим облицима ове заједнице, сви њени припадници суочавају се редовно с извесним политичким питањима о којима се, после више или мање размишљања, мора донети нека одлука. Утолико се, свакако, политика налази на истој линији с етиком: као и о овој последњој, сваки од нас је исто тако неизбежно упућен на то да говори и о политици. Ма колико да је основ расуђивања о етичким и политичким питањима у извесном погледу начелно различит — што се, дакако, нипошто не може узети у апсолутном смислу, јер су импликације мотива с једног подручја у друго врло честе и, штавише, неминовне (1) — и етичке и политичке одлуке задиру непосредно у међуљудске односе, тако да је сваки припадник једне заједнице неодложно позван да заузме свој став према њима. Ако су, дакле, теориски ставови науке по правилу ствар малог броја стручњака, политички судови о вредности нису ничија привилегија: о њима расправљају и изричу их сви људи без разлике, без обзира на њихов друштвени положај и степен њихова политичког образовања.

Овај општи интерес за политику и политичка питања није, међутим, никаква специфична појава која је везана само за изван-

* Уводно предавање одржано на Правном факултету у Београду 17 октобра 1957.

(1) Види, например, А. С. Ewing: *Ethics and Politics*, Philosophy, Vol. XXV, No. 96, January 1951, pp. 19—29. L. Freund: *Politik und Ethik. Möglichkeiten und Grenzen ihrer Synthese* (Frankfurt/Main — Berlin, 1955); S. 251—272.

редне политичке прилике, тј. за оне изванредне ситуације у којима се организоване друштвене групе отворено сукобљавају у тежњи да приграбе политичку моћ или да изврше одлучан утицај на оне који њом већ располажу, као што би се на први поглед, можда, могло помислити. Напротив, и у периоду мирног, нормалног политичког живота, размишљања и расправљања о политичким питањима јављају се такорећи као стална преокупација сваког појединца, иако су, додуше, конкретне политичке акције често далеко од тога да буду резултат свесне дедукције из извесних општих принципа или претпоставки. Штавише, и сама природа политичког расправљања је не ретко прикривена спољашњим оквирима техничке или стручне стране самог предмета дискусије — ко би, на пример, могао да оспори чињеницу да је свака дискусија о броју калорија потребних да би се избегло умирање од глади имплицитно политички оријентисана, без обзира на то што је отсуство употребе политичких појмова у њој често потпуно — али политички аспект многих виталних проблема с којима се сваки појединац у већој или мањој мери сусреће у току целог свог животног пута је несумњив. Истина, у критичним периодима људске историје, у временским раздобљима крајњег заоштравања класне, националне, верске или међудржавне борбе, политичко расправљање избија у предњи план с необичном јачином, мада је отворена и рационална дискусија о општим политичким питањима тада најчешће потпуно паралисана услед непосредних практичних потреба политичког сукоба у коме су сви одреда на било који начин неподељено ангажовани.

Околност да је полазна тачка сваког теориског расправљања о политици и политичким питањима неизбежно одређена с обзиром на начин мишљења и резонувања који је уобичајен у практичном политичком животу намеће, међутим, цео низ не сасвим безначајних тешкоћа методолошке природе. Јер ако се задатак политичког истраживања пре свега састоји у томе да унесе више јасности и кохерентности у процес актуалног политичког расуђивања, а не да открије неки начелно нов метод рационалног расправљања о политичким питањима — што у извесном смислу, несумњиво, у потпуности важи и за једну другу врсту истраживања која је врло сродна политичком, тј. за етичко или морално-философско истраживање — онда је, очигледно, немогуће избећи све последице такве оријентације. Студа непрегледна разноврсност и диспаратност политичке литературе, и то како у погледу развијања позитивних учења и изношења одговарајуће аргументације, тако и, нарочито, у погледу одређивања самог предмета, природе и функције политичке теорије као такве. Колико су далекосежне реперкусије овог нужног везивања теориске анализе за оквире практичног политичког мишљења и, преко овога, за идеолошке предилекције друштвених снага иза којих се редовно скрива једна одређена структура политичке моћи види се, уосталом, већ по томе што је и сам појам политике и политичког

акта и данас још увек врло неодређен и вишезначан (2). Чак ни многобројни покушаји извесних савремених, семантички оријентисаних истраживача да изврше егзактно разјашњење употребе политичког речника нису довели до трајних резултата, јер су и њихове дефиниције и тумачења постали предмет оштре критике.

Остављајући за тренутак потпуно по страни питање могућности и опортуности исцрпне и прецизне експликације значења појма политика, тј. одређивања његове релације према чињеницама искуства — које је, дакако, врло замршено већ због тога што се реч „политика”, како је то својевремено лепо рекао Макс Вебер, врло често употребљава у циљу обележавања низа сасвим различитих, чак тривијалних појава у друштвеном понашању, од девизне политике банкарских установа до смишљене тактике мудре жене која настоји да потчини свога мужа (3) — задржимо се најпре на извесним општим разматрањима. Пре свега потребно је одлучно упозорити на чињеницу да се по свом предмету и обиму теориско истраживање у области политике никако не поклапа са социолошким и да је, према томе, политика далеко од тога да буде истоветна са социологијом, што се, међутим, каткад још увек недовољно јасно увиђа. Социологија има, наиме, знатно шире теориске оквири него политика, будући да се, за разлику од ове последње, бави истраживањем људског друштва уопште, а не само друштва с обзиром на његов политички аспект, тј. уколико је оно политички организовано, односно уколико се у њему јавља држава као носилац монопола легитимног физичког насиља. Истина, овде не треба изгубити из вида да ова разлика између политике и социологије није тако оштра као што се на први поглед, можда, чини, јер и у политичким заједницама постоји цео низ друштвених односа од изванредне важности који, мада вероватно не би могли бити засновани без постојања политичке власти, у основи ипак нису одређени њеним непосредним принудним акцијама. С друге стране, плуралистичка концепција политичке анализе открила је постојање низа недржавних облика манифестације политичке моћи (4) који, доиста, често дејствују у непосредној вези с државном влашћу, али исто тако не мање ретко и против ове. Политичка моћ средњовековне цркве, моћ великих италијанских финансијера и трговаца из ренесансног периода чији је утицај уздизао и рушио папе и кнежеве, моћ револуционарних покрета „трећег сталеза” у Француској непосредно пре и за време Велике грађанске револуције или пролетаријата у Русији у доба пререволуционарних превирања и у току саме Октобарске револуције, огроман политички утицај дела Лока, Монтескијеа, Русоа и Маркса, моћ политичких странака, штампе, радија или монопола и радничких

(2) Ближе о томе код О. К. Flechtheim-a: *Politik als Wissenschaft* (Berlin, 1953), *passim*, и код L. Freund-a: *op. cit.*, S. 33—38.

(3) M. Weber: *Politik als Beruf, Zweite Auflage* (München — Leipzig, 1926), S. 7.

(4) L. Freund: *op. cit.*, S. 50—55. Види и B. Russell: *Power, A New Social Analysis* (London, 1938), pp. 35—49, 50—148.

организација у модерном капиталистичком друштву — све ове историске и друштвене појаве показују обиље разноврсних облика афирмације политичке моћи ван сфере легитимне државне власти. Уколико се, дакле, изучавање ових друштвених појава може вршити без обзира на њихову политичку позадину, утолико се, свакако, социологија умногом додирује с политиком, мада је притом ипак релативно лако уочити да је оквир политичког истраживања у начелу битно ужи од социолошког.

Кад је горе речено да се политика бави истраживањем политичке организације друштва није се, дакако, мислило да ову одредбу треба узети као безусловно тачно и коначно одређивање предмета политичког истраживања, већ само као провизорно наговештење у овом правцу. Јер теориско истраживање у области политике никако није ограничено само на такве политичке апстракције као што су, на пример, држава, сувереност или власт — мада се, истина, у традиционалном политичком речнику ови појмови најчешће јављају, будући да су институције на које они упућују одувек биле у средишту пажње — већ иде много дубље у структуру политичког процеса у настојању да нађе његове елементарне категорије у конкретним међуљудским односима утицаја и контроле (5). Прави предмет политичког истраживања (или бар његов најважнији део) било би, дакле, људско понашање, и то како различите перспективе индивидуалних политичких аката, тако и политичка пракса организованих група појединаца и, нарочито, односи степена моћи и утицаја између ових група. Отуда би се, можда, с правом могло рећи да политика, уствари, претставља само једну грану у оквиру ширег истраживања о човеку и његовом понашању у друштву, мада и овде стално треба имати на уму да је људско понашање предмет политичког истраживања само у оној мери у којој су његове последице директно или индиректно релевантне у сфери политичке организације. Или тачније: у контексту који нас овде интересује, о политици је реч само онда кад су у питању људске акције које се непосредно или посредно остварују преко механизма државне власти, односно акције који иду за тим да позитивно или негативно утичу на обликовање односа политичке доминације, било између различитих држава, било између појединих друштвених група у оквиру једне државе.

Ако се тако може рећи: политика има за предмет проучавање политичког аспекта људског понашања, тј. свих димензија индивидуалних и групних акција које у контексту оријентације ка политичкој моћи — и то, дакако, без обзира да ли се тежња за њеним поседовањем јавља због тога што она може да послужи као средство за остварење извесних циљева (идеалних или егоистичких), или као тежња ка моћи ради ње саме, да би се уживало у осећању престижа

(5) G. Catlin: *Political Theory — What Is It?*, *Political Science Quarterly*, LXXII/1, March 1957, p. 8: „Briefly and schematically, the field of political science is the field of study of social controls, or, more specifically, of the control relationship of human, and even animal, wills”.

које она даје (6) — условљавају одржавање или мењање установљених односа власти и потчињености. Према томе, као критерији разграничења за теориско истраживање у области политике биле би од значаја следеће чињенице: (1) људско понашање које или (а) конституише политички процес вршења државне власти, или (б) утиче на овај процес, или је опет (в) под његовим непосредним или посредним утицајем; (2) политичке организације и установе преко којих и у којима се развија динамика политичког живота, нарочито структура и облици легитимне државне власти као средишта највише политичке моћи; и (3) социолошки, економски, технолошки, демографски и идеолошки чиниоци чије се дејство на било који начин манифестује у политичком процесу.

Али иако је данас готово опште прихваћено гледиште да се предмет политичког истраживања, у крајњој линији, по превасходству везује за државу као гравитационо поље највише друштвене и политичке моћи, ипак постоје значајна размимоилажења у схватањима о природи и функцији овог истраживања. Штавише, могло би се рећи да су ове разлике у погледу ближег одређивања когнитивних циљева, концептуалне схеме и методологије политичког истраживања тако велике и тако битне да је, доиста, немогуће говорити о постојању једног јединственог корпуса теориских ставова о политици, већ само о неколиким различитим и потпуно одвојеним врстама или типовима политичког мишљења који су већ конституисани или који се могу конституисати као посебне научне, односно философске дисциплине. Да је хетерогеност концепција о природи и функцији политичког истраживања стварно довела до појаве и развијања сазвим различитих типова сазнања о политичким стварима може се лако видети на примеру неколиких савремених водећих правца међу којима се нарочито истичу следећи: политичка наука или наука о политици, политичка теорија, политичка вештина или техника друштвене реформе, политичка философија. Притом, додуше, не треба мислити да приврженици свих наведених правца истовремено признају и могућност, односно оправданост осталих правца политичког истраживања. Напротив, они најчешће категорички одбацују све остале, истичући апсолутно научно, односно философско преимућство сопствене позиције над другим.

У савременој политичкој литератури врло је распрострањено гледиште да је политичка наука, тј. објективно (или неутрално) емпириско истраживање политичких појава једино могућа и логичко-методолошки оправдана врста истраживања у области политике (7). Под утицајем традиције енглеске емпириске философије и, нарочито, њене модерне варијанте изражене у једном од водећих философских прокрета за последњих неколико деценија овог столећа који

(6) Тако и М. Weber: *op. cit.*, S. 9. Упор. О. К. Flechtheim: *op. cit.*, S. 8—9.

(7) Систематско излагање ове позиције дато је у књизи H. D. Lasswell-a и A. Kaplan-a: *Power and Society. A Framework for Political Inquiry* (New Haven, 1950). Види и A. Leiserson: *Problems of Methodology in Political Research*, *Political Science Quarterly*, LXVIII/4, December 1953, pp. 558—584.

је познат под називом „логички позитивизам”, ово гледиште полази, наиме, од схватања да чињенице и вредности претстављају два апсолутно хетерогена подручја, и да судови о вредности немају и не могу имати никакво објективно важење: за разлику од исказа о чињеницама који се односе на нешто што објективно постоји у „спољашњем свету“, и који, утолико, могу бити подвргнути поступку проверавања, искази о вредности упућују само на извесне субјективне алогичке акте претпостављања, тако да немају ништа више него индивидуалну емоционалну санкцију. Према томе, доследно овом становишту, научно емпириско истраживање у области политике било би могуће само у два правца: (а) с циљем да се изврши потпуна дескрипција и класификација конкретних политичких установа и објасни механизам њихова функционисања, без обзира на циљеве којима ове установе служе и без обзира на субјективну оцену самог истраживача да ли оне треба да буду такве какве стварно јесу, или (б) с циљем да се брижљивим, минуциозним проучавањем људског понашања у вези с политичким појавама поставе извесне хипотезе, односно релативно проверене генерализације које би омогућавале успешно предвиђање будућег политичког понашања, додуше не категорички (као што је то случај у природним наукама), већ само хипотетички, тј. на тај начин што би, уколико су испуњени извесни услови, вероватност наступања извесних последица могла бити одређена с приближном тачношћу.

Истина, овде треба одмах додати да ове две могуће подврсте емпириског истраживања у оквиру науке о политици данас нису подједнако добро примљене у кругу политичких научника. Насупрот оној првој тенденцији објективне емпирске анализе политичких установа, нарочито структуре и начела организације различитих државних облика (што је још од времена Аристотелова класичног дела избило у први план политичких истраживања, везујући на тај начин политику умногом за науку о држави), у новије време, наиме, све више преовлађује ова друга, бихевиористичка оријентација у политичкој науци, тако да се изучавање политичких институција, штавише, не ретко потпуно искључује из ње (8). Разлог лежи у томе што већина савремених истраживача политичког понашања у потпуности дели уверење социолога да један проблем постаје научни проблем само утолико уколико може бити формулисан тако да служи као основ за проверавање неке опште тврдње о понашању појединаца или друштвених група у једној одређеној политичкој ситуацији. И пошто се конкретна питања у вези с дескрипцијом политичких установа, очигледно, не могу формулисати у облику хипотетичких функционалних корелација са спецификацијом варијабилних чинилаца који су релевантни за верификацију општег принципа, традиционално емпириско истраживање у области политике све више узмиче пред овом новом оријентацијом која омогућује пуну примену егзактних

(8) A. Leiserson: loc. cit., p. 565.

научних поступака. У овом погледу нарочито је развијена техника тзв. квантитативне семантике коју је 1949 применио Херолд Ласвел вршећи статистичку анализу употребе политичког језика у пропагандне сврхе (9), тј. начина руковања с политичким симболима у циљу утицања на понашање других у једном одређеном правцу.

Теориско истраживање у области политике (за које је овде доследно примењен назив политичка теорија, иако се оно данас не ретко јавља и под другим именима, док се опет под политичком теоријом често подразумева она врста истраживања која је овде названа политичком философијом) (10) има, свакако, доста додирних тачака с научним истраживањем о коме је управо било речи, мада се ипақ у извесним битним методолошким ставовима оно умногом одваја од овог последњег. Најважније заједничко обележје политичке науке и политичке теорије састоји се у томе што обе врсте политичког истраживања у начелу усвајају позицију објективне или неутралне анализе онога што јесте и, доследно томе, оперишу само с индикативним или дескриптивним судовима, а искључују употребу нормативних судова о вредности. Разликовање између политичке науке и политичке теорије не значи, међутим, да се политичка наука у потпуности изједначује с голим или радикалним емпиризмом, тј. с једним становиштем које начелно одбацује сваку теорију, и које се ограничава само на прикупљање чињеница без покушаја да развије одговарајуће концептуалне схеме помоћу којих би изоловани резултати емпиријских истраживања били доведени у међусобну везу и организовани у један кохерентан систем. Напротив, и у кругу политичких научника (нарочито оних бихевиористичке оријентације) врло је раширено уверење да се научно истраживање у области политике, уколико хоће да постава уопштене дескрипције погодне за успешно предвиђање, мора служити извесним ширим теориским конструкцијама (11) које би омогућиле дубље проницање у структуру политичког процеса и уопште обезбедиле јасно формулисање самих хипотеза које треба проверавати.

Али иако је потреба за теоријом несумњива и у оквиру научног политичког истраживања, ипак се политичка теорија као таква начелно разликује од науке о политици. Ово због тога што се концепција политичког истраживања као теорије о политици пре свега оснива на схватању да је феномен политичке моћи, као узрок и као последица, најдубље везан за сплет најразличитијих друштвених појава историског реда (тј. чињеница које су јединствене, специфичне и иреверзибилне), тако да се може схватити и објаснити само у оквиру шире философске или научне интерпретације друштва и људске историје. Доследно томе, политичка теорија као део или

(9) H. D. Lasswell, et al.: *Language of Politics. Studies in Quantitative Semantics* (New York, 1949).

(10) Види, на пример, одличну студију G. H. Sabine-a: *What Is a Political Theory?*, *The Journal of Politics*, I/1, February 1939, pp. 1-16, где су термини „политичка теорија“ и „политичка философија“ употребљени као синоними.

(11) H. D. Lasswell — A. Kaplan: *op. cit.*, p. X.

апликација философија историје, односно социјалне философије не иде за тим да, употребом квантитативне аналитичке методологије, формулише извесне хипотезе које се могу проверавати, већ остаје само у сфери општих разматрања и аналошких закључивања о природи, функцији и начину вршења политичке власти у различитим типовима друштва и, нарочито, о узроцима величине и пропасти различитих државних облика (12).

Посебну варијанту теориског истраживања у области политике претстављала би социолошка анализа структуре политичког мишљења коју је инаугурисао Маркс својим учењем о идеологији. Додуше, Марксова концепција знатно превазилази оквире социолошке критике политичког сазнања која нас овде једино интересује, јер захвата у целину комплексног проблема о односу између свести и друштва, мишљења и акције, теорије и праксе: она се, наиме, не исцрпљује само у откривању идеолошких компонената у политичком мишљењу, већ целу духовну надградњу друштва која израста над његовом економском основом жигосе као идеолошку, тј. искривљену или класну свест, с тим што истиче историју као објективно мерило за оцену релативне тачности идеологије револуционарне класе. Сходно овој концепцији (коју су нарочито развили Карл Манхајм (13) и његова школа социологије сазнања), политичко мишљење није ништа друго него систематски покушај да се оправдају класни интереси једне друштвене групе која учествује у друштвеном сукобу, а који су интереси условљени положајем који класе заузимају у процесу производње. Задатак социолошке варијанте теориског политичког истраживања састојао би се, дакле, у томе да покаже да условљеност политичког мишљења друштвеним бићем није неизбежан извор заблуде (јер би у том случају и само утврђивање ове условљености морало бити означено као идеолошка, тј. искривљена или погрешна теорија), већ напротив, у извесним случајевима, претпоставка за разумевање политичког процеса. За разлику од математичког и природнонаучног знања, које је хипостазирано као парадигма знања уопште због тога што је доступно свима и, утолико, објективно и опште, социолошка критика требало би, уствари, да открије постојање извесних других могућих типова сазнања који су доступни само једној посебној субјективној диспозицији или једној одређеној врсти друштвене заједнице или извесним вољним импулсима који су управљени у једном одређеном правцу.

Сазнање да је политика пре свега вештина и, нарочито, вештина управљања државом или вештина владања принципима успешног руковођења акцијама државне власти у ирационалној сфери, тј. у ситуацијама које нису унапред регулисане правом, врло је старо. Као

(12) Као примери ове врсте политичког истраживања могу се навести два новија дела Е. Barker: *Principles of Social and Political Theory* (Oxford, 1951); G. Santayana: *Dominations and Powers. Reflections on Liberty, Society, and Government* (New York, 1951).

(13) К. Mannheim: *Ideologie und Utopie* (Bonn, 1929). Види и Th. Geiger: *Ideologie und Wahrheit: Eine soziologische Kritik des Denkens* (Stuttgart-Wien, 1953).

што је добро познато, велики број аутора покушавао је да управо на овој линији оснује разликовање између политичке науке и науке о држави. Кад се, међутим, данас говори о инструменталистичкој концепцији политике, односно о политици као вештини или техници друштвене реформе, има се у виду, дакако, нешто сасвим друго. Или бар нешто што се умногом разликује од тога. Ова концепција политичког истраживања истиче, наиме, једно ново и специфично методолошко приступање подручју социјално-политичке активности тиме што утврђује изванредну важност друштвених проблема и увиђа практичку неопходност да се нађу средства за њихово решавање. Сходно овом гледишту (које се, у крајњој линији, везује за име Џона Дјуија), политичко истраживање није ништа друго него део или огранак једне шире врсте истраживања која обухвата целу област друштвених наука, а чији је основни и највиши задатак да потпомогне у решавању друштвених проблема. Уколико се, дакле, пође од инструменталистичке концепције о природи друштвених наука, тј. уколико се ове схвате као претежно практичке науке чија се функција састоји у томе да прибаве знања која су подесна да служе као помоћно средство за постепено преуређење друштва (*social engineering*), односно да омогуће прогресивно остварење интеграције вредности створених кроз или отелотворених у друштвеним односима људи, онда се тежиште политичког истраживања, очигледно, исцрпљује у назначавану конкретних, компромисно-реалистичких циљева политичке власти која је један од најважнијих инструмената такве интеграције. Уместо настојања да се открију емпириски основани принципи или да се формулишу експлицитне теориске претпоставке, односно тврдње о понашању људи у вези с политичким појавама, из којих се ставова могу извести или антиципирати емпириске правилности (што би требало да претставља битно обележје сваког научног истраживања у области политике), овде се емфатички наглашава важност практичког микроаспекта, тј. истраживања конкретних ситуација и реалних услова сваке политичке акције малих размера коју треба предузети, или, другим речима, потреба за подређивањем теорије пракси (14).

Најзад, посебан правац истраживања у области политике претставља политичка философија. Као што се на основу претходних излагања лако може закључити, философско истраживање политичких појава разликује се од осталих типова истраживања у два правца. С једне стране, политичка философија у начелу не води рачуна о непосредним практичким перспективама, већ се руководи само теориским интересима: њен задатак се не састоји у томе да помогне успешну интервенцију власти при решавању конкретних питања у оквиру постојећих односа у друштву, већ пре свега укључује настојање да се открију коначне политичке истине, или, како је то

(14) Инструменталистичку концепцију политичког истраживања емфатички брани К. Р. Поппер: *The Open Society and Its Enemies* (Princeton, 1950), pp. 154—164. Види и А. С. Кауфман: *The Nature and Function of Political Theory*, *The Journal of Philosophy*, Vol. LI, No. 1, January 7, 1954, pp. 5—22.

рекао Лео Штраус, један од најистакнутијих савремених поборника ове врсте истраживања, политичка философија тежи да замени мишљења о политичким стварима знањем о политичким стварима. С друге стране, политичка философија се не ограничава само на испитивање онога што јесте. Она не претпоставља унапред да су постојеће политичке институције добре, односно да су установљене норме о понашању људи у друштву оправдане као такве. Напротив, политичка философија настоји да открије тешкоће које су имплицитно садржане у свим историским политичким системима, и да на тај начин покаже шта би у сфери политике требало да буде, односно које су политичке установе најбоље и какве су норме савршене или идеалне норме (15). Према томе, подручје политичкофилософског истраживања је еминентно нормативне или аксиолошке природе: уместо судова о чињеницама, овде се у првом реду изричу судови о вредности.

Насупрот овој традиционалној концепцији политичке философије, недавно је, међутим, Т. Д. Велдон изнео једно сасвим друкчије гледиште о томе шта политичка философија треба да буде (16). Инспириран учењем Л. Витгенштајна, који је, као што је познато, извршио радикалан лингвистички заокрет у философији и објавио да је логичка анализа језика и његове употребе главно подручје философског истраживања уопште (17), Велдон је, наиме, утврдио да су све заблуде у традиционалној политичкој философији настале отуда што се погрешно веровало да су традиционални политички проблеми легитимно постављени и да је унапред познат метод помоћу кога се може прићи њиховом решавању. Уместо да се мирно препусти даљем развијању аргумената за или против извесних политичких усанова, односно тражењу одговора на класично питање о односу који треба да постоји између јединке и државног ауторитета, политичка философија би, дакле, пре свега имала за задатак да се посвети испитивању „ексцентричности” језика помоћу кога покушавамо да опишемо свет политичких појава. Остављајући потпуно по страни питање позитивних или негативних оцена различитих политичких система, политичка философија би, уствари, морала да се ограничи на логичку анализу ставова који се јављају у расправљању о политичким питањима, како би на тај начин показала шта стварно значе питања која су постављена и који су методи подесни да би се могло доћи до задовољавајућих одговора. Ограничавање подручја политичкофилософског истраживања на семантичку анализу политичког језика било би опет, с друге стране, од изванредне важности и за даљи развој саме

(15) L. Strauss: *Natural Right and History* (Chicago, 1953). Види и Н. М. Magid: *An Approach to the Nature of Political Philosophy*, *The Journal of Philosophy*, Vol. LII, No. 2, January 20, 1955, pp. 29—42.

(16) T. D. Weldon: *The Vocabulary of Politics* (London, 1953). Слично гледиште изнео је и Е. А. Kedourie: *The Study of Politics*, *Philosophy*, Vol. XXVII, No. 102, July 1952, p. 223. Види и W. I. Matson: *Philosophical Explication in Political Science*, *The Journal of Philosophy*, Vol. XLVIII, No. 17, August, 16, 1951, pp. 513—517.

(17) Ближе о томе у мом раду: Сократ, Витгенштајн и будућност философије, *Философски преглед*, IV/2, 1957, стр. 93—114.

политичке науке, јер би прочишћавање и разјашњење овог језика омогућило отстрањење разних метафора, митолошких конструкција и прикривених судова о вредности из речника науке о политици.

Ако се после овог кратког и, дакако, само летимичног обавештења о најважнијим типовима политичког мишљења ближе позабавимо испитивањем њихових премиса и претпоставки и, нарочито, питањем њихових међусобних односа, увидећемо одмах да ниједан од наведених методолошких поступака не обезбеђује потпуно и комплексно продирање у подручје политичких појава, већ, у најбољем случају, само делимично и неадекватно сазнање о њима. Ово у првом реду, разуме се, важи за науку о политици која, несумњиво, претставља једну од најразвијенијих и најутицајнијих тенденција у савременој политичкој литератури (иако степен њене развијености и утицајности, као што ће одмах бити показано, никако не стоји у управној сразмери са степеном њеног значаја и њене важности). Чињеница да претставници емпириске политичке науке (нарочито они бихевиористичког правца) полажу искључиво право на научност сопствене позиције, а оспоравају могућност и оправданост свих осталих врста политичког сазнања, показује, свакако, довољно јасно где треба тражити изворе ограничености ове концепције о природи и функцији политичког истраживања. Ако се, наиме, пође од једне догматичке, произвољно усвојене одредбе научног сазнања — као што то чине сви приврженици ове врсте истраживања, поводећи се за епистемолошким принципима логичко-позитивистичког становишта — онда све оно што не одговара овој одредби, доиста, *a limine* може бити одбачено као ненаучно и бесмислено. Ако се основна разлика између онога што јесте и онога што треба да буде, односно између стварности и вредности дефинише као разлика између дескриптивне и емотивне употребе језика, а ова разлика узме као довољан основ за закључак да у науци има места само за оне лингвистичке конструкције које садрже дескриптивне судове, тј. судове чија истинитост може бити проверена емпириским путем, онда је већ унапред јасно да се овом принципу не могу прилагодити они ставови који не говоре ништа о чињеницама искуства, већ имају само нормативно или аксиолошко значење. Проблем с којим се овде сусрећемо може се стога формулисати на следећи начин: да ли прихватање претпоставке да је чисто дескриптивна политичка наука могућа и у извесном смислу логичко-методолошки оправдана врста истраживања у области политике неодложно повлачи за собом и прихватање оних критерија за разграничење између знања и незнања, односно између научно основаних и ненаучних типова истраживања, на којима приврженици овог правца умногом граде своје претензије искључивости? Или другим речима: какав је епистемолошки статус судова о вредности који се у практичком политичком речнику јављају као битна компонента сваког расправљања о политичким појавама, а које политички научници начелно искључују из концептуалне схеме на-

учно истраживања у уверењу да се научно сазнање може формулисати само кроз судове о чињеницама?

Колико је ово питање од изванредне важности за дубље разумевање односа између различитих типова политичког истраживања (нарочито с обзиром на логичку структуру ставова које формулише политичка философија), може се најбоље видети ако се пре свега укаже на неке озбиљне тешкоће које емпириска политичка наука никако не може да избегне. Једна од највећих тешкоћа пред којом се налази наука о политици састоји се у томе што она није у стању да одреди циљеве своје сопствене примене (18). Да се овде, доиста, крије извесна незгода нимало безначајне природе, тешко је оспорити. Довољно је само потсетити на једну околност која се, додуше, често губи из вида, али која због тога није ништа мање несумњива. Реч је, наиме, о томе да научно истраживање у области политике (уосталом, исто тако као и свако друго емпириско истраживање у другим областима друштвених и природних појава) има смисла само уколико уколико његови резултати служе некој практичкој примени. Јер ако би истине које се утврђују декларативним дескриптивним ставовима у процесу емпириског истраживања биле лишене сваке практичне вредности, сида ови ставови, очигледно, не би уопште били формулисани: само изрицање једног става укључује већ у себи потврду вредности онога што се у њему изриче (19). Како, међутим, резултати дескриптивне политичке науке не пружају никакве индикације о томе у коме се циљу могу рационално применити, односно каква треба да буде њихова рационална употреба, то остаје следећа алтернатива као једина могућност: или треба претпоставити да је одређивање циљева, односно норми за рационалну употребу резултати емпириске политичке науке ствар неке друге науке према којој ова стоји у подређеном положају, или да се такви циљеви уопште не могу одредити. И будући да наука о политици начелно оспорава могућност свих осталих врста политичког истраживања (што значи да не признаје постојање никакве друге научне или философске дисциплине која би утврђивала коначне политичке истине, тј. ставове о ономе што у сфери политике треба да буде), овде се, очигледно, мора рачунати само с последњом алтернативом. Али тиме је већ, дакако, на драстичан начин обелодањена сва непотпуност и недовољност оне врсте сазнања коју пружа политичка наука.

С друге стране, оспоравање легитимности употребе судова о вредности у научном политичком истраживању намеће извесне методолошке консеквенције које, не ретко, могу да угрозе објективност дескриптивне емпириске анализе као такве. Доследно становишту чисте дескриптивне политичке науке, један истраживач би, на пример,

(18) A. Cobban: *The Decline of Political Theory*, *Political Science Quarterly*, LXVIII/3, September 1953, pp. 334–335. Слично Н. М. Magid: *loc. cit.*, pp. 3–31. Види и D. Easton: *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science* (New York, 1953), pp. 230–231.

(19) Види о томе N. Lawrence: *A Note on Value Statements*, *The Journal of Philosophy*, Vol. XLVIII, No. 20, September 27, 1951, p. 601.

могао да пружи тачан емпириски опис понашања управљача у концентрационим логорима (20), а могао би, евентуално, и да објасни политичку мотивацију њихових акција. Али он не би имао права да говори о свирепости, безобзирности, дивљаштву и сличним стварима, јер ово последње подразумева изрицање судова о етичкој вредности ових акција. Његов задатак би се, дакле, састојао само у описивању спољашњих обележја извесних појава, које је, међутим, немогуће схватити у њиховом правом значењу и тачно разграничити од осталих појава, ако се не уђе дубље у утврђивање њихових битних, унутрашњих обележја. Сваки читалац коме би дошао до руку овакав опис чињеница у једном концентрационом логору увидео би, бесумње, одмах — уколико није потпуно лишен елементарних способности за расуђивање — да су описане акције грозне, свирепе, нехумане. Читалац би стога, вероватно, с извесном индигнацијом морао да закључи да научник није имао довољно интелектуалне храбрости и поштења кад је пропустио да то без околишења каже. Као што се из овог примера види (и како што би се могло показати на целој листи других примера, јер је наука о политици пре свега упућена на то да се бави појавама које су као такве конституисане помоћу судова о вредности), ограничење на чисту дескрипцију чињеница далеко је од тога да обезбеђује објективно утврђивање истине о ономе што јесте, већ често, напротив, претставља велику сметњу да се постигне успех у настојању у том правцу.

Али пређимо, најзад, на анализу саме структуре судова о вредности, како бисмо на тај начин и на једном ширем плану проверили оправданост позитивистичке тезе да је политичка философија немогућа, тј. да је она врста истраживања у области политике која, свесно или несвесно, полази од схватања да судови о вредности имају когнитиван статус логичко-методолошки неоснована и недржива. У циљу очувања прегледности и континуитета излагања о проблемима методологије политичког истраживања (а и са разлога што је потпуно и исцрпно расправљање о врло сложеним питањима у вези с дихотомном поделом судова на индикативне или дескриптивне и нормативне судове или судове о вредности могуће само у оквиру једне посебне и систематске епистемолошке студије), овде ће, дакако, бити предузет само скроман покушај да се назначе извесне основне линије дуж којих би, како се чини, требало тражити коначна решења. Потсетимо, најпре, још једном на основне тачке становишта које дескриптивна политичка наука начелно усваја. Као што је горе већ речено, у потврду схватања да судови о вредности не спадају у категорију судова који објективно важе, логички позитивисти нарочито инсистирају на аргументу да ови судови не садрже никакве исказе о чињеницама из којих би се могли извести закључци о будућем искуству и да се, утолико, истинитост, односно лажност њихова

(20) Уз ово и даље упор. L. Strauss: *op. cit.*, p. 52.

садржаја никако не може доказати емпириским путем (21). Околност да судови о вредности не задовољавају критериј верификације употребљена је, дакле, овде као доказ да ови судови немају когнитиван садржај само због тога што се унапред пошло од претпоставке да когнитиван статус треба признати искључиво оним судовима који се у начелу могу проверити, тј. оној групи лингвистичких експресија у декларативном облику у којима постоји одређен однос између симбола и чињеница на које се они односе. Тврђењем да су судови о вредности бесмислени и да стога не могу бити предмет научне дискусије, логички позитивисти, уствари, хоће да кажу само то да се једна акција, један предмет или једно чињеничко стање може потпуно и исцрпно описати без употребе нормативних симбола, тако да, уколико је овај опис дат, додавање ознака „добро“, „праведно“ или „рђаво“ не значи никакво проширивање или продубљивање нашег знања о ономе о чему је реч, јер су ови симболи лишени сваке емпириске референције. Суштина позитивистичког аргумента да се судови о вредности коренито разликују од судова о чињеницама састоји се, дакле, у таутологији: судови о вредности не означавају ништа ако је једина ствар коју они могу да означе нешто што не постоји.

Насупрот овом гледишту могло би се, пре свега, приметити да је семантички аспект когнитивног језика, на коме логички позитивисти толико инсистирају, сувише узан и једностран, и да уочавање извесних разлика између ставова који садрже емпириске хипотезе и ставова који у првом реду служе да утичу на практичко понашање људи никако не оправдава настојање да се занемари очигледна сличност између функције оне прве групе ставова у контексту научног истраживања и нормативне функције ових других. Ако се, дакле, узме у обзир прагматичка димензија когнитивног језика или, другим речима, ако се пође од схватања да језик има когнитивну функцију кадгод је употребљен као средство комуникације извесних саопштења, онда се за судове о вредности, очигледно, уопште не може рећи да немају никакав когнитиван садржај, мада се притом, доиста, мора признати чињеница да ови судови често не могу бити проверени, већ само оправдани указивањем на њихову основаност у емпириском са знању (22). За судове о вредности би се, према томе, с пуним правом могло рећи да имају когнитиван статус као и судови о чињеницама ако се усвоји претпоставка да појам „когнитиван“ у првом реду има за задатак да ближе одреди однос између симбола и субјеката који их употребљавају, а не однос између симбола и чињеница на које се они односе. Али упркос томе што је прагматистичка анализа структуре судова о вредности умногом потпунија и дубља од оне коју нуди логички позитивизам — јер ову анализу прагматисти у великој мери оснивају на психологији и социологији, у уверењу да

(21) Види мој рад: Емотивна мета-етика и етички релативизам, Дело, III/3, Март 1957, стр. 438—454, где се могу наћи и ближи подаци о литератури.

(22) J. Dewey: Theory of Valuation, International Encyclopedia of Unified Science, Vol. II, No. 4 (Chicago, 1939), passim.

одвајање судова о вредности из живог контекста у коме дејствују често служи само зато да створи проблеме, а не да их разјасни — ипак је она далеко од тога да претставља директно и непосредно оповргавање (23) основних ставова логичкопозитивистичке теорије. Стога се овде нећемо више задржавати на њој.

Да би се, дакле, утврдило да ли судови о вредности садрже исказе који претстављају нешто више него само испољавање извесних осећања или личних склоности према једној одређеној врсти понашања, односно да би се утврдило да ли ови судови претстављају ма какво сазнање и да ли, према томе, уопште могу бити предмет рационалне дискусије, морамо поћи другим путем. Пре свега треба обратити пажњу на то да усвајање претпоставке о могућности оповргавања тезе о бесмислености судова о вредности само под условом да се докаже њихова емпириска основаност не обезбеђује поуздан оквир за комплексну епистемолошку анализу, ма колико да се на први поглед, можда, чини да би управо на тај начин била разјашњена суштина питања које нас овде интересује. Јер ако се пође од схватања које логички позитивисти подржавају, а наиме да је емпириска верификација општи критериј когнитивне вредности ставова, онда се једна велика група аналитичких судова о вредности већ унапред начелно лишава когнитивног статуса, будући да се за судове ове групе стварно никако не може доказати да спадају у категорију емпириског сазнања (24): ови судови (као и сви аналитички судови) не описују, наиме, никакве особине чињеница или групе чињеница, већ само утврђују однос између симбола или између значења извесних симбола, тј. предлажу дефиниције о употреби нормативног (нарочито моралног) језика. А истинитост аналитичких судова зависи искључиво од тога да ли однос сагласности или инкомпатибилности између лингвистичких, односно семантичких значења извесних симбола, за који се у суду тврди да постоји, стварно постоји између њих.

С друге стране, дескриптивни судови или судови о чињеницама не могу се увек свести само на емпириске хипотезе, тј. превести на ставове који постављају извесна предвиђања о будућем искуству, тако да се и због тога некритичко прихватање претпоставке о потреби доказивања когнитивног карактера судова о вредности помоћу метода емпириске верификације мора ставити под питање. Модерна стремљења поливалентне логике и теорије сазнања (25) показала су,

(23) S. Cavell — A. Sesonske: Logical Empiricism and Pragmatism in Ethics, *The Journal of Philosophy*, Vol. XLVIII, No. 1, January 4, 1951, pp. 5—17. A. Sesonske, „Cognitive” and „Normative”, *Philosophy and Phenomenological Research*, XVII/1, September 1956, pp. 1—21.

(24) На ову околност упозорила је C. Lampel: Analytic Value Statements, *The Journal of Philosophy*, Vol. LIII, No. 12, June 7, 1956, pp. 378—394. Разликовање између аналитичких и синтетичких ставова није, истина, непознато ни логичким позитивистима, али у ону прву групу они убрајају само ставове логике и математике.

(25) Детаљније о томе код F. H. Heinemann-a: Are There Only Two Kinds of Truth?, *Philosophy and Phenomenological Research*, XVI/3, March 1956, pp. 367—379.

наиме, да постоји мноштво различитих значења појмова „истина“ и „чињеница“ и да је, према томе, могуће замислити неограничен број различитих врста легитимних дескриптивних или индикативних ставова. У нашем контексту је од посебног значаја откриће да „стварност“ не обухвата само оно што актуално постоји, већ да укључује у себе све модалитете постојања. Јер из овога се с правом може закључити да судови о чињеницама никако не могу бити ограничени само на неко уско емпириско значење, као што то логички позитивисти претпостављају. Емпириско сазнање односи се, дакле, како на оно што је актуално стварно, тако исто и на оно што је случајно („нешто постоји, али не мора да постоји, тј. може да не буде“), могуће („нешто не постоји, али не мора да не постоји, тј. може да буде“), вероватно („нешто што је или случајно или могуће“), и нужно („нешто постоји и немогуће је да не постоји“). Према томе, чак кад би и било тачно да једна група судова о вредности не задовољава позитивистички критериј верификације, из тога не би неизбежно следио закључак да ови судови немају никакав когнитиван садржај.

Уствари, чињеница да се већина судова о вредности не може на задовољавајући начин формулисати у облику емпириских хипотеза — јер чак и онде где се на први поглед чини да је то успешно изведено, као, на пример, у случају превода става „Убиство је рђаво“ на став „Ако убијеш бићеш кажњен“, на коме нарочито инсистирају прагматисти (26), верификација принципа потпуно изостаје кад је у питању убиство за које друштвена пракса изузетно не везује никакве неповољне санкције — та чињеница не доказује, дакле, ништа против схватања да ови судови имају најдубљи основ у емпириском сазнању. Мада се, додуше, мора признати да судови о вредности садрже исказе који, доиста, умногом претстављају испољавање извесних осећања, ставова или држања и да се њихова функција у првом реду састоји у утицању на практично понашање људи (у чему, свакако, треба видети позитивну страну логичкопозитивистичке теорије), ипак је погрешно отуда закључити да судови о вредности не могу бити предмет рационалне дискусије, јер су, тобож, сви нормативни симболи који се јављају у судовима ове врсте подједнако бесмислени, тј. лишени сваког емпириског основа. Напротив, између судова о вредности постоји битна разлика управо у томе што се једни могу рационално оправдати на основу релевантних чињеница, док други не испуњавају овај услов. Или другим речима: мада судови о вредности не садрже исказе о емпириским чињеницама, већ пре свега неемпириске критерије за оцену ових чињеница (27), основаност ових судова може бити утврђена само прибегавањем правилима која су посведочена у научном емпириском истраживању индикативног реда.

(26) Види Е. М. Albert: Value Sentences and Empirical Research, *Philosophy and Phenomenological Research*, XVII/3, March 1957, pp. 331—337.

(27) D. Waihout: Is and Ought, *The Journal of Philosophy*, Vol. LIV. No. 2, January 17, 1957, p. 47.

То што се, доиста, не ретко догађа да сагласност у погледу чињеница не повлачи аутоматски за собом и сагласност у погледу њихове оцене на нормативном плану, не значи да судови о вредности немају никакав основ у искуству, а најмање да због тога не могу бити предмет научног истраживања. Нека се размотри, уосталом, следећа паралела (28). Два испитивача могу се, на пример, потпуно слагати о физичким и психолошким чињеницама које су од значаја за оцењивање једног кандидата (да је овај, рецимо, дао недовољно прецизне одговоре, али да је показао извесну оригиналност у начину постављања проблема), па ипак они се могу разликовати у томе да ли је кандидат положио испит с одличним или с врло добрим успехом. (Да став „Н. Н. је одличан студент” није индикативан став у истом смислу у коме је то став „Н. Н. није сасвим сигуран у навођењу околности под којима је Томас Мор дошао у сукоб с Хенриком VIII”, једва да је потребно поменути). Да ли би у овом случају, међутим, требало закључити да испитивачи немају могућности да рационалним средствима реше постојеће неслагање, већ да одлуку морају основати на осећањима или неким другим ирационалним способностима? Очигледно, не. Јер неслагање између испитивача о оцени коју треба дати једном кандидату може бити условљено не само неслагањем у погледу чињеница које се односе на предмет расправљања, већ и неслагањем у погледу критерија, тј. чињеница које се односе на њихове властите способности за искуство вредности. У сличној ситуацији налазе се, међутим, сви они који изричу ма какве судове о вредности. Као што је погрешно рећи да моја одлука „Н. Н. је положио испит с одличним успехом” значи да ја волим овог кандидата, тако је исто погрешно рећи да моје неслагање с Платоновом концепцијом идеалне политичке заједнице значи да ја не волим Платона. У оба случаја, решење сукоба може се постићи само брижљивим испитивањем свих релевантних чињеница, не само оних о објекту расправљања, већ исто тако и чињеница о тумачењу ових чињеница, као и чињеница о перспективама под којима су ове прикупљене. Јер у контексту сваког расправљања о вредностима, утврђивање релевантних чињеница умногом зависи од претходног васпитања за искуство вредности (29) (што се, иначе, често губи из вида). Стварно разумевање битне важности извесних чињеница за конституцију једног суда о вредности претпоставља, наиме, развијену способност разликовања између онога што је вредно и онога што је не вредно, исто тако као што и верификација става „Ова ружа је црвена” претпоставља развијену способност перцепције боја (30) код онога који овај став хоће да провери.

(28) Уз ово и даље види С. Н. Whiteley: *Rationality in Morals*, *Proceedings of the Aristotelian Society*, N. S. Vol. L, 1950, p. 12.

(29) М. С. Rose: *Value Propositions and the Empirical, Ethics — An International Journal of Social, Political, and Legal Philosophy*, LXIII/4, July 1953, p. 264: „The „education“ which gives a person the capacity for value experiences is not identical with the education which teaches a person to observe carefully or to perform intellectual analysis“.

(30) N. Lawrence: *loc. cit.*, p. 604.

На основу претходног излагања може се, дакле, с правом рећи да позитивистичка теза о неспособности политичке философије да формулише рационално основане судове о вредности није, уствари, ништа друго него само произвољан закључак из једне површине и неадекватне анализе о логичкој структури ових судова. Истина, притом не треба изгубити из вида да утврђивање когнитивне природе судова о вредности и, према томе, потврда могућности њихове легитимне употребе у политичком и уопште морално-философском истраживању никако не значи порицање методолошке важности дихотомне поделе судова на индикативне и нормативне. Јер иако обе врсте судова имају когнитиван статус и умногом комплементарну функцију (раније наведен пример концентрационих логора показује, наиме, да су судови о вредности често непосредан саставни део искуства (31), а не нешто ван њега), просто свођење судова о вредности на судове о чињеницама је немогуће: ови последњи претстављају, додуше, најбољи и најдубљи извор за проналажење и формулисање оних првих, али само утолико што се нормативни судови оснивају на селективном коришћењу релевантног емпириског материјала, а не зато што се они могу директно извести из судова о чињеницама (32). С обзиром на ову последњу околност, разликовање између дескриптивних и нормативних судова је, свакако, од трајног методолошког значаја (33).

Али овде треба, можда, одмах додати да рехабилитација судова о вредности и потврда могућности, односно основаности традиционалне философске концепције о природи и функцији политичког истраживања не подразумева закључак да је све оно што је досад речено у различитим историским системима политичке философије тачно и истинито (34). Напротив. Историја политичке философије показује, наиме, довољно јасно да је конституција политичких судова о вредности не ретко најмање испуњавала услов рационалне селекције емпириског материјала, већ пре свега налазила ослонац за произвољном одлучивању с обзиром на потребе и циљеве практичке политичке борбе. Ово, разуме се, у првом реду због тога што су сва велика политичкофилософска дела непосредно инспирисана актуалним политичким збивањима, што она умногом носе идеолошки печат једне одређене структуре политичке моћи, од страначких предилекција револуционарне и либералне до оних конзервативне и реакционарне боје, тако да су критерији за оцену емпириских чињеница најчешће имали основ само у ограниченој приватној сфери личних, класних, националних или верских афеката, комплекса и неуроza. Ако се, дакле, уопште хоће да политичка философија буде нешто више него политичка док-

(31) Тако и D. W. Gotshalk: *Outlines of a Relational Theory of Value, Ethics — An International Journal of Social, Political, and Legal Philosophy*, LIX/3, April 1949, p. 182.

(32) Ово гледиште развијено је на широком плану у одличној књизи А. Ethel-a: *Ethical Judgment. The Use of Science in Ethics* (Glencoe, Ill., 1955). Види и D. Waihout: *loc. cit.*, pp. 46—48.

(33) M. C. Rose: *loc. cit.*, pp. 262—263.

(34) Уз ово и даље види G. Sabine: *loc. cit.*, pp. 8—11; O. K. Flechtheim, *op. cit.*, S. 17, 27—32.

трина (тј. скуп ставова чији је садржај одређен њиховом функцијом у политичком процесу, а не у процесу истраживања) (35), онда формулисање судова о ономе што би у сфери политике требало да буде, очигледно, претпоставља претходно брижљиво научно проучавање онога што јесте. Утолико је, ако се не варам, комплементарна функција политичке науке и политичке философије реципрочне природе (што, уосталом, у потпуности важи и за однос између социолошке и нормативне етике).

Пошто је на тај начин утврђено да научно истраживање у области политике не обезбеђује потпуно и адекватно сазнање политичких појава, односно да је политичка философија, која нарочито обраћа пажњу на деонтолошки или нормативан аспект политичког збивања, оправдана и, штавише, неопходна компонента сваког политичког мишљења и истраживања, остаје још да се ближе размотри однос између других доминантних типова политичког сазнања и, нарочито, питање њихова теориског значаја за науку, односно философију политике. Пажљивом читаоцу, свакако, није измакла из вида карактеристична околност на коју је упозорено још у самом почетку ове расправе, а наиме да се остале врсте политичког истраживања, додуше, исто тако радикално одвајају једна од друге (с обзиром на битне разлике њихових когнитивних циљева, концептуалних схема и метода), али да је у овим другим случајевима реч о одвајању на сасвим другачијем плану, будући да се питање дихотомне поделе судова на индикативне и нормативне овде једва (ако уопште) поставља: уколико се инсистирање на овој подели јавља и у другим типовима политичког истраживања (као, на пример, у оквиру политичке теорије која начелно усваја позицију објективне или неутралне анализе онога што јесте), онда све оно што је напред речено о односу између политичке науке и политичке философије важи и овде без икаквих ограда.

Задржимо се, дакле, најпре на политичкој теорији. Као што је раније већ истакнуто, ова врста политичког истраживања служи се широкиим концептуалним схемама и спекулативним методом, тако да се оштро разликује и одваја од науке о политици, упркос томе што, иначе, дели предубеђење ове последње у односу на проблем вредности. Као таква, политичка теорија је, свакако, врло подесна да омогући брзо задовољење нагона за сазнањем суштине политичких појава, мада је, иначе, систем општих знања о слободи, друштву и политичкој моћи, који се на тај начин добија, већ по самој природи ствари релативно мале научне вредности. Ово због тога што политичка теорија не иде за тим и није у стању да формулише хипотезе које се могу проверавати емпириским путем, већ тежи само да изнесе извесна општа тумачења (36) о природи политичког процеса у перспективи историјског развоја људског друштва, а с обзиром на различите могуће ас-

(35) Тако Н. D. Lasswell — А. Kaplan: *op. cit.*, p. 119.

(36) О разлици између хипотезе и тумачења види ближе код К. R. Popper-a: *The Poverty of Historicism III*, *Economica*, N. S., Vol. XII, 1945, pp. 85—86.

пекте одабирања емпириског материјала. Истина, незнатна научна вредност оне врсте знања коју пружа политичка теорија искупљује се како својом дубином и ширином захвата у подручје политичких појава и друштвених процеса уопште, тако и својом корисношћу, тј. способношћу да погледне на конкретна емпиријска истраживања. Иначе, политичка теорија се не ретко додирује и преплиће с политичком философијом, било због тога што њена тумачења могу бити некритички основана на извесним нормативним претпоставкама, било због тога што сама политичка философија често укључује у себе и једну политичку теорију као полазну тачку својих оцена.

Из ранијих излагања није тешко открити да социолошка анализа структуре политичког мишљења (као посебна варијанта теориског истраживања у области политике) претставља врло значајно и, у извесном смислу, неопходно помоћно средство за одређивање границе између политичке философије и политичке доктрине, односно за проверавање рационалне основаности једног система политичких судова о вредности, будући да скреће пажњу на двоструку природу или двоструку улогу сваког теориског, односно философског исказа о политици. Сходно овом гледишту, политичко мишљење није, наиме, само једна логичка целина која припада апстрактном свету идеја (и коју би, према томе, требало ценити само с обзиром на њену кохерентност или подесност за организовање емпиријских података и решавање научних проблема), већ исто тако и једна објективно дата чињеница која се јавља заједно с низом других чињеница и која, утолико, учествује као конститутиван елемент у појединачним политичким ситуацијама. (37) Као такво, политичко мишљење је, с једне стране, одређено другим, елементарним или епиструктурним чињеницама, док, с друге стране, и оно само утиче на ове чињенице (у првом реду, разуме се, на људско понашање). Додуше, притом не треба мислити да друштвена условљеност или друштвено-историска утицајност једне философске концепције о политици неизбежно повлачи за собом и закључак о њеној нетачности и неоснованости, мада демонстрација ове условљености, несумњиво, умногом може да укаже на околности које су онемогућиле успешно извођење рационалне селекције емпириског материјала при конституцији извесних политичких судова о вредности. Иначе, у друштвено-историској перспективи сасвим је неважно да ли је један систем политичке философије тачан и истинит, јер његова функција у политичком процесу зависи само од тога које друштвене снаге стоје иза њега и колико оне полажу вере у њега, односно колико је он у стању да нађе одговарајући степен резонанције код оних друштвених класа или слојева којима се обраћа.

Ако се, међутим, пажљивије размотре консеквенције ове могућности плодне примене метода социолошке критике као хеуристичког принципа у оквиру политичко-философског истраживања, увидеће се, дакако, одмах да тиме никако није стављена под питање теза о посто-

(37) Уз ово и даље види Е. Topitsch: Sozialtheorie und Gesellschaftsgestaltung, Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, XLII/2, 1956, S. 171—196.

јању неколиких различитих и одвојених типова сазнања о политичким стварима, акамоли избрисана граница између политичке философије и социологије политичког сазнања. Јер ова последња нема за задатак да формулише систем ставова о ономе што би у сфери политике требало да буде, већ само да објасни однос између мишљења и друштвеног бића и, нарочито, да утврди критерије помоћу којих се може решити проблем избора између различитих конкурентних политичких идеологија. А то су две битно различите теориске оријентације. Као што је већ по себи јасно, у сличној ситуацији налази се и она модерна варијанта политичке философије која се ограничава на семантичку анализу политичког језика. С једне стране, могућност и важност примене метода семантичке анализе у оквиру науке, односно философије о политици је несумњива, јер отстрањење лингвистичких забуна често, доиста, умногом може да послужи као полазна тачка за стварно расправљање о извесним политичким проблемима. Али с друге стране, ово признање не иде за тим да оспори философску вредност и самосталност нове концепције о природи и функцији политичког истраживања, а најмање да утврди излишност оне врсте сазнања коју овај правац истраживања пружа. Јер кад би било друкчије, онда би се исто тако с правом могло рећи да аналитичка етика (која се бави само логичком анализом моралног језика) није никаква посебна грана или врста морално-философског истраживања и да је ову немогуће развијати, акамоли конституисати као самосталну философску дисциплину независно од нормативне етике, што је, међутим, очигледно погрешно.

За разлику од свих наведених праваца политичког истраживања (који се, упркос многих размимоилажења у извесним битним тачкама, слажу бар у томе да је крајњи циљ сваког научног, односно философског истраживања у области политике утврђивање истине о политичким појавама, мада, додуше, практички моменти и овде не ретко стоје у позадини као мотивација теориских интереса), концепција политике као вештине или технике друштвене реформе у начелу води рачуна само о практичким перспективама. Уколико је овде, дакле, у питању једна врста истраживања која у први план истиче потребу примене научних знања на конкретне друштвено-политичке проблеме и која, према томе, политичко мишљење радикално своди на степен помоћног средства за остварење извесних непосредних практичких циљева, њена ограниченост и непотпуност је очигледна. Јер чак кад би и била тачна претпоставка да је рационално преуређење друштва могуће само под условом примене метода делимичне и постепене технологије — као што то већина приврженика овог становишта посебно истиче — без општих принципа који би упозоравали на конвенције друштвених и политичких збивања у вези с предложеним програмом реформе тешко је избећи опасност преобраћања средстава у циљеве (38). Или другим речима: да би политичко истраживање

(38) A. S. Kaufman: loc. cit., p. 6.

уопште с успехом могло да служи пракси, неопходно је поћи од ширег теориског оквира који би обезбеђивао могућност оцене консеквенција једне политичке одлуке с обзиром на крајњи циљ који се тиме хтео постићи. Као што се види, везивање ове последње врсте истраживања за политичку философију је неизбежно и, штавише, нужно. Уствари, инструменталистички правац истраживања у области политике обавезно укључује у себе извесне политичке судове о вредности као највише регулаторне принципе или идеале (јер процес постепеног преуређења друштва захтева истрајност и доследност у овом настојању), мада, истина, најчешће у имплицитном облику.

Најзад, пошто је на тај начин у најгрубљим потезима назначен однос између свих осталих доминантних типова политичког истраживања и делимично утврђена њихова веза с науком, односно философијом о политици, чини се да није неумесно дати и неколико закључних објашњења. Анализа која је горе изведена упућује пре свега на закључак о идеалној међузависности и дијалектичком јединству свих актуално различитих правца или типова политичког истраживања. Она показује да је потпуно и комплексно продирање у подручје политичких појава немогуће ако се догматички верује у апсолутно научно, односно философско преимућство било које методолошке позиције над другим. Сви наведени правци политичког истраживања додирују се и преплићу, у већој или мањој мери, готово са свим осталим, нарочито с оним правцем који је, уосталом, већ и по традицији одувек био у средишту свих политичких расправљања — с политичком философијом која, дакако, није ништа друго него део легитимне краљице свих друштвених наука, етике или моралне философије (39). Додуше, ово додиривање и преплитање не значи да се границе између појединих врста политичког истраживања могу избрисати или да се сви типови политичког сазнања потпуно и без остатка могу свести на један. Напротив, разлике између појединих типова истраживања у области политике и разлике у логичкој структури између појединих врста ставова које ови формулишу остају и непремостиве су. Али с обзиром на то да политички судови о вредности претстављају, уствари, крајњи циљ и, истовремено, полазну (додуше, често само имплицитну) претпоставку сваког политичког расправљања и истраживања, политичка философија може се, свакако, с правом обележити као теориско средиште коме, у крајњој линији, гравитирају (или, тачније, коме треба да гравитирају) сви остали правци или типови истраживања у области политике. Једино свесна, трајна и систематска оријентација ка политичкофилософском истраживању обезбеђује, дакле, поуздан основ за успешну примену свих осталих методолошких поступака и, доследно томе, за стварање једног обухватног и адекватног система знања о природи и суштини политичког процеса.

Др. Михаило Ђурић

(39) G. Catlin:loc. cit., p. 23. Види и T. D. Weldon: States and Morals. A Study in Political Conflicts (London, 1946), pp. 279—286.

О ПИТАЊИМА ПОСЛЕДИПЛОМСКИХ СТУДИЈА НА ПРАВНИМ ФАКУЛТЕТИМА*

1. — *Увод.* — *Правни основ* за увођење последипломских студија на нашим факултетима јесте чл. 11 општег закона о универзитетима који одређује да је потребно на факултетима организовати наставу за употпуњавање и специјализацију, као и за припрему доктората.

Одговарајући републички закони о универзитетима у појединим републикама углавном само понављају ову одредбу с тим да напр. закон НР Словеније предвиђа наставу за научно употпуњавање, а осим тога и наставу за стручно употпуњавање. Поред ова два облика, сви закони предвиђају и наставу за специјализацију као припрему за докторат. Осим поменуте наставе, републички закони обично предвиђају и могућност увођења различитих других посебних облика наставе. Ниједан републички закон није ближе дефинисао карактер и обим поменутих облика наставе.

Од различитих статута факултета познати су статут Београдског и нацрт статута Скопског правног факултета. Морамо приметити да ни у тим одредбама није детаљно одређен карактер поменуте посебне наставе. Статут Београдског правног факултета углавном предвиђа неке организационе мере за поједине врсте поменуте посебне наставе. За карактер наставе саме ове одредбе не могу бити од пресудног значаја. Нешто детаљније су одредбе које се тичу наставе за припрему доктората. Овде је бар предвиђено трајање ове наставе (једну школску годину), облици наставе, дужности доктора-нада и сл.

Из поменутог може се видети да у законским нормама засад основи за увођење посебне систематске тзв. последипломске наставе нису прецизно одређени, те да се оставља будућој пракси решавање појединих проблема који ће се појавити у вези са увођењем ове наставе. Потребно је приметити и то да поменуто важи чак и за основне принципе у вези са извођењем ове наставе.

На VII интерфакултетској конференцији наших правних факултета у Загребу (од 28—30 октобра 1957) добили смо на кратак увид и статут Сарајевског правног факултета. Тај статут показује да су аутори желели детаљније израдити одредбе о последипломским студијама којима су желели дати одређену физиономију и у томе циљу установити неке основне принципе за ту наставу. Но, држимо да ће и за Сарајевски правни факултет бити корисно, бар ради поређења, утврдити главну карактеристику ових студија, услове од којих зависи њихово успешно увођење, као и нека друга значајнија питања која су у вези са овим обликом наставе на факултетима и ван њих.

2. — Ако размотримо *стварно стање* у погледу организовања ове наставе на нашим факултетима, морамо утврдити да засад ни на

* Реферат на VII интерфакултетској конференцији правних факултета одржаној у Загребу од 28 до 30 октобра 1957.

једном нашем факултету немамо доследно и систематски изведен ни један облик ове посебне наставе. Кад ово тврдимо, не мислимо да нашим факултетима уопште нису познати никакви облици којима би студентима помогли при употпуњавању њиховог знања после дипломе. Том циљу служи особито инструктивни и консултативни индивидуални рад који наши професори и асистенти обављају углавном са појединим докторандима, некад и са другим појединцима који се интересују за поједину научну дисциплину, а некада и у посебним семинарима (општи семинар на Правном факултету у Београду). Овај реферат не односи се на ове облике индивидуалног рада, пошто је у њему реч о другим облицима научног и стручног употпуњавања, наиме о облицима систематске наставе у које убрајамо у првом реду оне различите облике употпуњавања знања који могу истовремено обухватити већи круг интересената и које су подесне да се то употпуњавање врши на прилично општи начин. Изричито пак сматрамо да је индивидуални рад са интересентима од највеће користи за продубљивање знања висококвалификованих стручњака и после стицања дипломе на факултету. Што се тиче различитих семинара, потребно је утврдити само то да су они обично, у претежној мери, намењени редовним студентима. Овај реферат жели указати на неке проблеме који нам се несумњиво намећу у вези са општим и систематским увођењем последипломских студија код нас.

3. — *Опште напомене у вези са последипломским студијама.* —

(а) Сматрамо да је ово питање уско повезано са читавим системом студија којим се жели код службеника најразличитијих врста постићи стално употпуњавање њиховог образовања и знања. Последипломске студије несумњиво су једно од средстава којима се жели у модерном друштву допринети, и после довршених редовних студија, употпуњавању способности практичних радника на најразличитијим подручјима. Сматрамо да су последипломске студије један од облика који служи, у одређеним круговима интелектуалаца, чак и систему тзв. *adult education*, нарочито ономе што се у свету назива *post-entry training*, односно образовању тзв. *Higher grade Civil Servants*, односно обухвата и оно што се даје у тзв. *refreshment courses*, итд. Ради тога последипломске студије на факултетима морају бити саставни део оног широког система сталног општег, а посебно и стручног, усавшавања који мора бити што доследније извођен у одређеној држави да би могли бити од користи поједини облици ових студија.

(б) Увођење последипломских студија јавља се као нужно из више разлога.

Међу ове разлоге треба убројати у првом реду чињеницу да код нас постоји изричита тенденција ограничавања редовних студија и општег курса ради тога да би студентима било омогућено завршити студије у редовном, законом предвиђеном року.

Природна последица оваког система је потреба да се из општег курса изузме изучавање многих појединости и метода научно-истраживачког рада, а у знатној мери и детаљне теоретске студије. Са друге

стране, очигледно је да је потреба последипломских студија дубоко основана у карактеристикама нашег модерног живота који тражи стално подробније упознавање појединих научних дисциплина и који често тражи од практичних радника врло специјализовани рад и у вези с тим прилично специјално образовање. Осим тога морамо поменути и ванредно ширење материје на појединим подручјима и у појединим дисциплинама.

Ову контрадикцију између тенденције ограничавања општег курса на факултетима на основне проблеме и сталног ширења материје коју треба на факултетима изучавати и коју је потребно савладати ради специјализованог рада који се тражи од практичних радника, могуће је решити једино са организовањем последипломских студија.

Са сталним развијањем науке у вези је стално проучавање најновијих резултата одговарајуће дисциплине, што такође тражи одређене облике студија после завршетка редовних студија.

При оцењивању у погледу потребе увођења последипломских студија потребно је уочити да после дипломирања млади људи ступају у службу и често немају нигде прилику да на систематски и педагошки погодан начин употребљавају своје стручно знање. На тај начин, препуштени су сами себи и властитој амбицији и савести. Једина прилика за употпуњавање њиховог знања је читање одговарајућих стручних књига и часописа до којих некад тешко долазе. Тај се случај особито јавља код правника који су запослени у најразличитијим привредним организацијама, а делимично и код оних који су запослени у јавној управи.

Ваља нагласити још и то да су обично проблеми које је потребно познавати и знање које је потребно стећи после редовних студија, много сложенији него што је основно знање.

(в) Успешност сваког облика студија, бар у извесној мери, зависи од тога да ли се води на начин који одговара традиционалним облицима студија у одређеној земљи, као и читавом друштвеном и државном систему, особито оним облицима које то друштво употребљава за стимулацију бољег рада и успешнијег рада разних стручњака.

Морамо рећи да последипломске студије код нас немају неке опште традиције и да њихово увођење значи углавном употребу нових облика студија и то облика који се употребљавају после свршетка редовних студија. Нешто више традиције код нас има једино настава за припрему доктората која је била у старој Југославији после 1938 систематски уведена, а која је и пре тога употребљавала неке, иако недовољно систематски одређене облике студија.

Све ово не би имало неки посебно тежак значај кад не би чигава наш систем у погледу образовања стручњака био такав да не предвиђа практичне стимулације за обављање последипломских студија. По садашњем стању, они који би учествовали у последипломским студијама не би имали од тога никаквих непосредних прак-

тичних користи у својој каријери. Читав наш систем у погледу стручних квалификација оних службеника који су највише квалификовани, тражи диплому на факултету која се добија свршетком редовних студија, а поред ње постоји још обавеза приправничког стажа који се завршава са стручним испитом. Ни за једно службено место није прописано више образовање које би се добијало са последипломским студијама, нити је игде изречно предвиђена могућност посебног унапређења због свршетка последипломских студија, нити могућност приоритета за поједина службеничка места кандидатима који имају такво образовање. Укратко, наше садашње стање је такво да би последипломске студије користиле службеницима само утолико уколико би им пружале више знања и стварно употпуњавале њихове способности, а никако им не би давале изглед за постизање неких преимућстава у њиховој каријери. Могло би се чак десити да они који би из своје властите амбиције желели постићи више знања и који би због тога учествовали у последипломским студијама могли заостати у својој каријери у случају кад би унапређивање било могуће углавном само на основу броја година службе.

О свему томе потребно је при увођењу последипломских студија водити рачуна.

(г) Већ досадашње наше напомене доказују да је потребно увести систем који би стимулирао или можда и обавезивао на стално употпуњавање општег и стручног знања свих особа које су стручно уполсене, и после свршетка студија, а особито после ступања у службу. Једно од средстава за постизање вишег стручног знања биле би последипломске студије које би се морале укључити у читав систем сталног образовања стручњака, особито оних који треба да се стално стручно употпуњавају и после ступања у службу. Поставља се питање да ли је могуће, односно уколико је могуће, да ову дужност употпуњавања знања службеника обаве факултети. Мислимо да је ту у првом реду потребно да се ограничи последипломске студије углавном само на оне који су постигли диплому у дисциплини која је предмет редовне наставе на односном факултету. Због тога се може као велики изузетак предвидети могућност да се на факултетима организују и посебни облици студија за особе које немају још поменуте квалификације (види статут Београдског правног факултета).

Осим тога потребно је упозорити на то да и код оних кандидата који испуњавају редовне услове за последипломске студије вероватно неће бити увек могуће да употпуне своје знање баш са последипломским студијама на факултету. О томе ћемо говорити касније детаљније, засад морамо упозорити само на то да је потребно употпуњавати знање оних који су дипломирали на факултету, са најразличитијих гледишта, даље да много пута факултети у ту сврху немају ни потребно специјално образовано особље, ни потребна материјална средства, а коначно да би тако замашан обим последипломских студија могао потпуно променити физиономију факултета,

пошто би нужно морао редовну наставу у општем курсу на факултету потиснути на друго место. Притом потребно је упозорити на то да особито последипломске студије траже много више научно-истраживачког рада него редовне студије, даље, да сигурно више траже изучавање праксе и различитих техничких проблема и да са тим у вези захтевају бољу опрему факултета и, коначно, да изискују врло различите облике наставе. Све то упозорава и на потребу повећања броја наставног особља и стварања посебних помоћних организационих јединица на факултету (института и сл.).

Поставља се дакле први проблем, наиме коју садржину могу имати последипломске студије на факултетима, а да због тога не би било потребно битно променити физиономију факултета, а коју садржину последипломских студија оставити другим институцијама, нарочито различитим институтима, а делимично разним центрима или чак и разним државним органима где се обавља односни стручни рад.

4. — Пре но што се упустимо у разматрање осталих проблема, потребно је да укратко предвидимо шта уствари мора обухватити садржај *последипломских студија*, ако желимо њима постићи циљ да се усаврши и продуби знање оних стручњака који су постигли диплому на факултету и тиме испунили све услове редовних студија.

(а) Предмет последипломских студија мора свакако бити да кандидати добијају све оне детаљније информације са којима ће се употпунити њихово опште стручно знање, које се мора углавном концентрисати око знања основних принципа. Кандидатима је потребно ширити подручје њиховог интереса и продубити њихове погледе указивањем на врло бројне и обимне проблеме у појединим дисциплинама, као и потребу примене резултата научног истраживања и метода при њиховом свакодневном раду. Притом морамо одлучити да ли је потребно ширити опште знање одређене дисциплине или је можда потребно ширити знање на тај начин што се више проучавају специјални проблеми у оквиру одређене дисциплине. На пример, код дисциплине која изучава проблематику јавне администрације потребно је да се продуби знање о проблематици која се односи на сва подручја администрације, да се ти проблеми изучавају са најразличитијих гледишта, не само са правног него и социолошког, психолошког, особито социјалнопсихолошког, друштвено-политичког, економског као и техничког, што је све наравно немогуће дати студентима у општем курсу у обиму потребном за праксу. С друге стране, нужно се јавља задатак да се у последипломским студијама детаљно изучавају посебни проблеми локалне управе или посебна проблематика управе на појединим подручјима друштвене делатности, напр. у привреди, на здравственом и културном подручју и сл.

Посебна проблематика јавља се и онда кад желимо последипломске студије усмерити на употпуњавање онога знања које је

потребно одређеним категоријама јавних службеника, напр. у јавној управи онима који заузимају одговорна и водећа места.

Најзад је потребно упозорити на то да и код општих проблема који се односе углавном на читаву стручну делатност, постоје проблеми које је потребно посебно и врло детаљно изучавати, тако да би се детаљно изучавање таквих појединачних проблема могло убројати у специјалне студије (код јавне управе, напр., проблеми употребе техничких проналазака).

(б) Очигледно се сматра да су студије на правним факултетима прилично хомогене и то стога што су усмерене углавном на изучавање правне проблематике. Код последипломских студија свакако не можемо тврдити да постоји могућност за исто толико хомогени начин студија. Познато је да се правни феномени и правна проблематика јављају на врло различитим подручјима те да правна делатност обухвата скоро сва подручја делатности људи. Познато је и то да је садржина правне проблематике на појединим подручјима врло различита. Разумљиво је даље да образовање правних стручњака, који раде на појединим подручјима, мора бити прилагођено посебним условима у којима практички правник мора радити на поједином подручју. Садржина стручног усавршавања правника мора бити баш у томе да правник добије оне допунске информације и оно допунско знање које је потребно за правилно обављање правничког пословања на појединим стручним подручјима. Свакако, ово допунско знање обухвата врло замашне и, каткада, тешке проблеме, и по читавој својој садржини врло је обухватно.

(в) Ако на основу тога што смо досад казали у погледу садржине коју треба да обухвате последипломске студије, желимо констатовати неке услове за могућност правилног организовања тих студија, у првом реду је потребно тачно прецизирати обим редовних студија, и то на основу детаљних програма из којих ће се моћи једино видети у какве детаље иду студије у општем курсу. Ти детаљи свакако су допуштени само у оној мери уколико је то потребно с обзиром на то да се може уочити примена основних и принципијелно значајних правних појава и норми на поједином подручју права.

(г) У вези са свим тим можемо у извесној мери одредити своје становиште према оној садржини последипломских студија која се предвиђа на основу позитивних правних норми.

Међу предвиђеним облицима наставе сигурно је настава за припрему доктората она која с обзиром на задатке факултета може бити у начелном погледу најмање оспорена. Сигурно је да је задатак факултета, а тиме и правних факултета, између осталог, да развијају интерес за научни рад, да формирају способности за тај рад и дају сву потребну помоћ онима који се желе њим бавити. Уколико више буде интереса за научни рад, утолико ће се више продубљивати и изучавање правне проблематике. И то не само на факултетима него и у пракси.

У настави за припрему доктората појављују се нека практична питања. Прво питање настаје у вези са бројем докторских кандидата. Као што знамо, за постизање доктората потребно је најпре обавити усмени докторски испит, а припреми за тај испит служи у првом реду настава за припрему доктората. Пошто се усмени испит полаже из различитих група и пошто докторских кандидата обично има мало, питање је да ли ће се докторандски курсеви моћи обављати на онај начин, који нам је познат као класичан начин наставе на факултетима, наиме са предавањима и са семинарима.

Ако пак тај начин неће бити могућ, поставља се питање да ли конференције са професорима (види београдски статут), који ће бити ментори докторанада, могу имати такав облик да би се могле убројати међу посебне облике систематске наставе на факултету. Овакве конференције обично су врло неформалне и обично се на њима дају савети студентима за њихов рад на дисертацији. Осим тога, врло су индивидуалне и неће моћи служити као облик студија који би се могао употребити у исти мах за више докторанада. Иако су оне врло корисне, конференције нису они подесни облици студија којима би се на студенте могло пренети одређено знање. Најзад, поставља се питање да ли је у поступку за постизање доктората усмени докторски испит заиста толико важан да је потребно за успешно обављање таквог испита организовати посебну наставу.

Сматрамо да је у начелу настава за припрему доктората на факултетима она која највише одговара његовим задацима, али да ће бити потребно да се још детаљније изуче подесни облици за те студије, а особито у вези са питањем, о коме ћемо још расправљати, наиме да ли није потребно да се ова настава повеже са осталим облицима наставе последипломских студија.

Позитивно право предвиђа као посебан облик наставе у последипломским студијама наставу за научно употпуњавање.

Поменули смо већ задатак факултета да буди интерес за научни рад, да га стимулира, да изучава и преноси кандидатима методе научног рада, да кандидате упућује на главне научне проблеме у одређеној дисциплини и да их обавештава о читавој, особито најновијој литератури. Пошто ће се сигурно морати ограничити предавање читавог овог знања студентима у општем курсу, настаје на правним факултетима потреба за научним усавршавањем. Питање је само можемо ли облике, којима се може постићи ово научно усавршавање, пронаћи међу класичним облицима наставе на факултету. Мислимо да је у научном усавршавању најважнији активни рад студената те да им је у првом реду потребно омогућити тај рад и студенте у њему усмеравати, поправљати њихове грешке, пратити их и систематски их упућивати, у вези са њиховим активним радом, у научне проблеме. Потребно је поменути да је у научном раду на правном подручју од велике важности научно-истраживачки рад и да је стога од посебног значаја активно сарађивање студената у

таквом раду. То је прва напомена код овог облика последипломских студија, а друга је следећа.

Иако се студије у општем курсу на факултетима желе сузити, ипак, по нашем мишљењу, никад се то не сме чинити у толикој мери да студенти не добију увид у научну проблематику и у методе научно-истраживачког рада. Стога облици за научно истраживање не могу бити приступачни само студентима у последипломским студијама. Мислимо да је потребно, ради одржавања научног значаја наших факултета, да се и студентима у редовним студијама пружи бар могућност да по својој иницијативи учествују у научном раду. Иако ће то бити могуће само у ограниченој мери, с обзиром на нормалне способности редовних студената, мишљења смо да ниједан факултет не би могао без неког центра за научни рад; можда као научни семинар или научни семинари за посебна подручја, где би се и редовним студентима пружала могућност за студије таквог рада и за учествовање у њему, а где би и студенти последипломских студија могли усавршавати своје способности за научни рад. Том задатку могли би послужити и институти на факултетима.

(д) Поменути облици усавршавања имају неке заједничке карактеристике, од којих у првом реду желимо истаћи да ће ови облици студија, иако су необично значајни за физиономију факултета, моћи обухватити само мањи број правних стручњака, тако да ови облици последипломских студија никада неће моћи заузети онај обим који се очекује нормално код последипломских студија као облика редовних, иако посебних студија.

Друга заједничка особеност је по нашем мишљењу у томе да за те облике студија није потребно везати нека посебна практична преимућства у каријери појединог стручњака. Ти облици студија постижу свој циљ и морају у потпуности задовољити интересента тиме што му омогућавају постизање посебног знања и посебних способности. То посебно знање и посебне способности заинтересовани ће моћи употребити у различите сврхе (докторат, хабилитација, научни рад).

Трећа особеност је по нашем мишљењу та што је могуће, мислимо чак и нужно, да се на појединим факултетима споје могућности усавршавања за обе поменуте сврхе. Тако ће вероватно бити нужно да се и припрема за докторат врши у институцијама које ће бити одређене за научно усавршавање.

Даља заједничка црта је по нашем мишљењу и та што ово усавршавање не изискује да се заинтересовани нужно морају посветити искључиво томе послу, него је могуће ово усавршавање постићи и поред обављања редовног посла, а у неким случајевима биће чак и потребно да се ово усавршавање врши у оквиру редовног посла (напр. асистенти на факултетима и разним научним установама).

5. — Још два облика последипломских студија предвиђена су на нашим факултетима, наиме настава за стручно усавршавање и на-

става за специјализацију. (О посебним облицима студија на нашим факултетима говорићемо сасвим кратко на крају ове студије.) Ту је потребно најпре донети више јасноће у саме појмове. Пре свега, појам специјализације могуће је употребити у више смисла. Најпре, свака специјализација са једне стране значи стручно употпуњавање, а са друге стране, свако стручно употпуњавање у вези са последипломским студијама на правном факултету мора у неком смислу значити специјализацију знања. Ако желимо, дакле, одвојити наставу за стручно употпуњавање од наставе за специјализацију, онда морамо најпре одредити шта конкретно желимо постићи у једном и другом случају. Сматрамо да се код нас стручно употпуњавање може вршити једино у том смислу што се продубљује знање кандидата на поједином правном подручју у вези са поделом правних стручњака с обзиром на њихово практично упослење. У том оквиру може значити стручно усавршавање употпуњавање правног и осталог знања, које је са њим повезано, а које је у пракси нужно потребно. Ово употпуњавање потребно је дати у оним видовима и у оном обиму у смислу оног што смо већ раније говорили.

Ако у вези с тим желимо говорити о посебној настави за специјализацију, која би свакако била дата уз наставу за стручно употпуњавање, онда специјализација у том смислу може садржати једино изучавање појединих посебних проблема који су специјални на поједином подручју правног дејствовања или које се као специјални појављују на читавом подручју правног деловања.

Можемо рећи да је настава за стручно усавршавање — а у некој мери и настава за специјализацију — она настава која може побудити широки интерес у правној пракси и која би могла заузети онај обим као и оне облике које можемо убрајати међу нормалне за последипломске студије.

Те студије су од примарног интереса и за систем који тражи стално стручно усавршавање људи који већ практично раде.

Тај садржај последипломских студија ће изискивати, ако се уведе као нормалан, да добије стимулацију у каријери службеника, односно да се могућност ових студија употреби на тај начин што ће се свршавање таквих студија везати са дужностима одређених службеника.

Те студије ће, даље, захтевати на факултету употребу више различитих метода, од предавања преко семинарских и практичних радова до радних група кандидата и до практичног изучавања путем екскурзија. То је подручје најуже повезано са давањем информација и са интелектуалним руковођењем студената са једне стране, а са друге, са активним сарађивањем самих студената.

Те студије ће изазвати и прилично повећање факултетског особља и опреме и, вероватно, сарађивање стручњака ван факултета, научних радника са других факултета.

Те студије, најзад, изискиваће да се студенти углавном, ако не искључиво, баве студијама.

Све ово значи да ће те студије највише интересовати праксу, највише повезати факултет са праксом, и да су потребне с обзиром на структуру редовних студија које се сада уводе на факултетима, али да ће несумњиво факултетима задати највеће брине и највеће тешкоће.

6. — У вези са овим последипломским студијама, наиме са наставом за стручно усавршавање и специјализовање, потребно је размотрити нека питања.

(а) У првом реду је потребно одредити оне практичне циљеве чије ће достигнуће бити нужно за успешно извођење ових студија. Код ових облика студија није реч само о томе да је за стимулацију интереса за ове студије довољно да службеник добије више знања које ће му бити од користи у његовом практичном раду, него је сигурно потребно да се одреде и неке стимулације у вези са каријером службеника. С обзиром на наше прилике ове стимулације би могле бити следеће.

(аа) За неке врсте служби могао би се одредити као обавезни услов за ступање у ту службу успешно довршене последипломске студије за стручно усавршавање на односном подручју.

(аб) Могло би се предвидети као обавезно да приправници за време свога приправног стажа са успехом обаве последипломске студије на односном подручју.

(ав) Могло би се предвидети као услов за унапређење у одређене позиве уверење о успешном довршењу последипломских студија за стручно усавршавање на односном подручју.

(аг) За оне који положи испите последипломских студија за стручно усавршавање могла би се предвидети могућност ванредног унапређења, али то наравно само у вези са неким другим условима.

(ад) Лицима која положи испите последипломских студија за стручно усавршавање могло би се дати *ceteris paribus* преимућство.

(ађ) Лицима која положи испите последипломских студија за стручно усавршавање могла би се пружити могућност запослења на другом више квалификованом раду, који је обичино повезан са неким посебним преимућствима (служба код виших органа, служба у већим јединицама у граду и сл.).

Овакве и њима сличне стимулације, односно неке од њих, које би се могле употребити и при увођењу наставе за специјализацију, направиле би последипломске студије реалном потребом која не би била основана само на личној амбицији.

Таква стимулација са друге стране захтевала би врло одређене облике студија у погледу трајања студија, њиховог обима, као и облика подесних за свршетак студија, што значи увођење испита и других облика за контролисање постигнутих знања.

(б) Пре него што се приступи разматрању питања о увођењу ових облика студија потребно је установити да ће студенти за такве студије нормално бити из редова оних који се већ налазе у служби, а не оних који се тек припремају за службу. Стога ће с уво-

ђењем овог облика студија, искрснути најразличитија питања која се појављују уопште у вези са студијама особа које су већ запо-слене. Да поменемо само питање дозволе за студије и склоности од-носно противности појединих шефова службеника према тим сту-дијама, даље, питање материјалне природе (плаћено отсуство, дода-так за одвојен живот, путни трошкови, или можда неплаћено отсу-ство, али у том случају стипендирање), што ће сигурно утицати на број студената. У вези са тим поставља се питање да ли је потребно да се студије организују тако да у њима могу заинтересовани уче-ствовати уз обављање своје редовне службе (предавања после подне) или је потребно студије организовати на тај начин да се заинтересовани, за време њиховог трајања, морају посветити искључиво њи-ма. Даље је питање да ли је потребно да рад на студијама буде организован интензивно и непрекидно (*full time*) или само у одре-ђене сате и дане у недељи. Са тим у вези поставља се питање да ли је потребно да се студије обаве одједном или је потребно односно могуће да се разделе на више делова.

Питању трајања студија уопште потребно је посветити нај-већу пажњу. Досадашњи статуту који у том погледу садрже неке одредбе, говоре о студијама које трају годину дана или шест месеци. Држимо да је то незгодно. Студије треба одредити на тај начин што ће се предвидети колико семестара треба да траје и колико је ча-сова у семестру потребно посветити разним облицима и разним пред-метима студија. Интензитет студија је условљен временом трајања. Обично се сматра да студије у поједином семестру не смеју да трају више од три-четири месеца. С обзиром на то да ће се похађање ових студија за неке врсте служби одредити као обавезно, односно да ће се за издавање дипломе или посебног уверења везати посебне правне последице, биће потребно да се одреди минимални број часова за активне студије у поједином семестру.

С обзиром на то да ће се те студије обављати уз редовне студије (општи курс) на факултету, потребно је рачунати са тиме да ће наставу морати водити углавном они професори који ће во-дити наставу и у општем редовном курсу. Ово наставно особље, осим педагошког рада, има друге дужности, а особито дужност научног рада. Тако се поставља питање да ли ће бити могућно да се после-дипломске студије организују у исто време кад се изводи редовна општа настава, или ће бити потребно да се за те студије нађе време кад нема редовне наставе или бар кад она није толико интензивна.

Најзад, поставља се питање да ли при свим овим условима лису више индициране студије у краћим курсевима од студија у дужим периодима (читава семестар). У многим земљама курсеви за стручно усавршавање држе се у дужини од три-четири недеље, што се сматра као један од најпогоднијих рокова трајања за сту-денте који студирају после ступања у службу.

Што се тиче питања деобе ових студија на више делова, осо-бито на више семестара, изгледа да ту неће бити посебних тешкоћа,

ако студије не би трајале дуже од пуна два семестра. За дуже време студија постављаће се вероватно тешке препреке које ће произилазити из тога што ће пракса тражити да се заинтересовани што пре враћају на службу и што ће такве студије вероватно бити сувише скупе за наше могућности.

(в) Већ овде желимо поменути да све ово што смо досад расправљали доказује да би на факултетима било тешко организовати посебне студије које се често сматрају потребним за *највише службенике* у јавној служби, тј. за оне којима је потребно посебно образовање за водећа места. Те студије траже потпуно специфично образовање које посвећује највише пажње питању руковођења, а са друге стране мора бити сразмерно дугачко (обично најмање четири семестра), мора бити врло интензивно и у првом реду усмерено на активан рад студената, а у мањој мери на поучавање. Место поучавања биће потребно употребити посебне методе давања информација при активном раду студената. Ако се желе увести код нас те студије, држимо да ту не можемо мимоићи искуства других земаља, напр. Француске, Немачке и Енглеске које имају за ову сврху посебне институције, одвојене од факултета (напр. *Ecole Nationale d'Administration* у Паризу, *The Administrative Staff College Greenland's* у Henley on Themse, *Hochschule für Verwaltungswissenschaften* у Спајеру).

(г) Код последипломских студија за стручно усавршавање поставља се и питање контролисања постигнутог знања, као што смо већ поменули. И статуту који имају у том погледу неке одредбе, говоре о давању диплома, односно уверења студентима о похађању курсева и сл. Ако се за последипломске студије за усавршавање или какав други њихов облик уопште предвиде неке обавезе у вези са каријером службеника, односно ако се предвиди могућност неких преимућстава, онда је несумњиво потребно говорити и о дипломама односно уверењима и о нужности да се студије доврше са полагањем неких испита или са израдом неких радова.

Овде би се могло поставити питање издавања неких уверења о положеним испитима. Свакако пак је важно одредити и значај дипломе. Диплома сама по себи нужно не треба да проузрокује неке непосредне правне последице. Она може имати и само почасни значај. Ако се пак за свршавање последипломских студија или појединог његовог облика вежу неке правне последице у каријери службеника, онда је потребно да се издавање дипломе као и њен садржај одреде врло прецизно.

7. — *Сарадња наших факултета у вези са организовањем последипломских студија.*

Ако можда сви расправљани облици последипломских студија не индицирају на очигледан начин потребу тесне сарадње наших факултета на организовању и извођењу последипломских студија, онда су то сигурно неки њихови облици.

Сигурно је, например, да на свим нашим факултетима не постоје услови за организовање студија за стручно усавршавање на

свим подручјима практичне правне делатности, те да наши факултети немају потребних услова ни у персоналном ни у материјалном погледу за такав обим последипломских студија. Сигурно је са друге стране да би поједини наши факултети, уз сарадњу осталих, могли организовати и изводити последипломске студије за стручно усавршавање на поједином подручју правничке делатности. Тако би један факултет могао организовати те студије рецимо из подручја привредноправне делатности, други из подручја управне делатности, трећи из подручја грађанског судске делатности, итд. Сигурно би било од велике користи, ако би поједини факултети за поједино правно подручје скупили све научне раднике односно подручја из читаве земље и потребне висококвалификоване стручњаке из односне струке у сврху организовања последипломског стручног усавршавања на односном правном подручју. На тај начин могли би се на појединим факултетима остварити врло угледни центри за поједине облике последипломских студија на појединим правним подручјима, који би могли у југословенском размеру дати оно што је највише у том погледу могуће. Такав облик организације тражио би сигурно да се последипломске студије организују у времену кад нема редовних студија, јер би на тај начин могли добити и научни радници потребно време, као и студенти потребна места за становање, итд. Студије би морале бити врло интензивне и стога сразмерно кратке.

Држимо да је са друге стране за сваки факултет врло интересантно да организује сам, уз сарадњу научних радника са сродних факултета и висококвалификованих стручњака из праксе, поједине курсеве за изучавање специјалних питања. За такве специјалне курсеве вероватно већ сада постоје знатне могућности код свих факултета.

8. — Намерно смо оставили да сасвим на крају наших разматрања кратко поменемо и питање посебних облика студија на факултетима. Држимо да су у првом реду правим путем ишли они статуси који ове облике студија не убрајају у последипломске студије. По правилу је ту реч о разним појединачним предавањима или циклусима предавања (*publica*), који у првом реду на информативан, али и на начин који у потпуности одговара захтевима науке, предају нека нова достигнућа у правној науци или у постојећим правним нормама или систематски излажу научне резултате у неким специјалним правним подручјима. Често се о таквим питањима приређују и посебни семинари, односно посебни курсеви као различити облици студија и сл. Учесници таквих предавања, односно курсева обично нису само из редова дипломираних правника, често немају уопште ни услове за студије на правним факултетима. Због тога у тим случајевима није оправдано говорити о последипломским студијама.

Сматрамо да су такви облици студија допуштени и потребни на правним факултетима уколико је реч о питањима код којих је због њихове сложености или недовољне јасноће или из других на-

учних или педагошких разлога потребно да се предају на факултетима.

Ови посебни облици студија на факултетима по нашем убеђењу морали би пружати заинтересованим само могућност за употребу њиховог знања без изгледа на икаква непосредна практична преимућства у њиховој каријери. Код ових посебних облика студија отпада и потреба издавања диплома, полагања испита, одређивања минималног обима студија и сл.

9. — *Закључак.* — Сматрамо да ово врло непотпуно излагање ипак може показати да проблеми који искрсавају у вези са увођењем последипломских студија, нису нимало једноставни. Ту има пуно нерашчишћених питања која је потребно разјаснити пре почетка увођења ових студија. Са друге стране, вероватно биће потребно да увођење последипломских студија добије и одговарајуће одразе бар у организовању јавне службе, ако не код свих врста служби.

Потребно је, даље, да се критички размотре персоналне и материјалне могућности за увођење последипломских студија на нашим факултетима, односно да се размотри да ли је уопште потребно, правилно, па чак и могуће на свим факултетима одмах приступити увођењу свих облика последипломских студија. Можда расправљани проблеми указују на то да је увођењу последипломских студија потребно приступити постепено, врло опрезно и да се најпре уводе они облици на појединим факултетима за које несумњиво већ постоје услови. Питање је да ли није баш код последипломских студија потребно приступити реалној, континуираној и интензивној сарадњи између наших факултета.

Најзад, питање је које практичне циљеве могу уопште постићи последипломске студије на факултетима, а шта је потребно препустити другим организацијама.

У вези са последипломским студијама намеће се и питање посебних метода студија, посебних организационих облика за те студије (напр. научни семинари у настави за научно усавршавање), питање уже сарадње тзв. спољних сарадника, у које је требало убростати и наставнике са других факултета, напр. филозофских (психологија), економских, медицинских, итд.

Сва ова и још бројна друга питања која смо делимично поминули у реферату оправдавају закључак да је за организовање ових студија потребно најпре обавити нужно потребне *припремне* радове.

Као први од ових припремних радова држимо да би било потребно саставити упитник који би садржавао главна али довољно детаљно израђена, начелно па и практички важна питања која се појављују у вези са увођењем различитих облика последипломских студија. На тај упитник морали би одговорити у првом реду наши факултети, а после тога вероватно било би потребно да се добије мишљење заинтересованих организација. На основу примљених мишљења било би потребно израдити нов реферат са конкретним пред-

лозима који би могао бити основ за нову дискусију на факултетима, а можда би најбоље било да о тим проблемима расправља нова интерфакултетска конференција.

Мишљења смо, даље, да морамо упозорити нашу јавност на то да је потребно увођење последипломских студија ускладити са облицима примања стручњака у службу, а особито са осталим облицима, потребним за стално стручно и научно усавршавање и са увођењем потребних стимулација и обавеза службеника за ово усавршавање. Држимо да је потребно ова питања расправљати и у сагласности са другим организацијама које имају задатак да се баве питањима усавршавања јавних и осталих висококвалификованих службеника.

Др. Л. Вавпетич

ПИТАЊЕ РАЗВОДА БРАКА

Већ дуже времена покр ће се питање да ли би требало и како ревидирати прописе Основног закона о браку од 3 априла 1946 који се односе на развод брака. Ово питање расправљено је такође у нашим стручним часописима и ревијама (1). У овом напису изнећу неке мисли као прилог овој дискусији.

1. У модерном праву развод брака може се тражити само из узрока који су законом одређени као бракоразводни узроци а по правилу може се изрећи само после спроведеног судског поступка у коме се утврди да постоје узроци за развод. Брак није једноставна заједница живота која се може сваки час по вољи једне стране напустити. Брак такође није обичан грађанскоправни уговор који се може споразумом странака раскинути. Брак је друштвена установа која је под заштитом државе. Брак се може развести само ако постоје за то одређени узроци и само под контролом државног органа који утврди да заиста постоје узроци за развод.

За одређивање бракоразводних узрока постоје у модерним правима углавном два система. По једном систему развод је санкција за прекршај дужности које имају брачни другови један према другом. Ово је принцип кривице (*Verschuldungsprinzip, divorce-sanction*). По другом систему развод је начин да се брачни другови ослободе брачне везе онда када су брачни односи толико поремећени да је заједнички живот постао неподношљив. Ово је принцип тешке поремећености брачних односа (*Zerrüttungsprinzip, divorce-remède*) (2).

Ако се прихвати први систем, развод брака се може изрећи ако постоји кривица једног или обојице брачних другова. Брачни другови имају један према другој одређене брачне дужности. Ако један

(1) Dr. F. Hočevar: O razvodu braka, Socijalna politika, 1955, br. 11—12; M. Dolničar: Neкај vprašanj s področja rodbinske zakonodaje, Pravnik, 1957, br. 3—4; dr. A. Prokop: Razvod braka, Naša zakonitost, 1957, br. 5—8.

(2) Dr. F. Schwind: Kommentar zum österr. Eherecht, 1951, стр. 182, 183; Planiol-Ripert: Traité pratique de droit civil français, Tome II, La famille par A. Rouast, t. 502; Dalloz: Répertoire de droit civil, Tome II (1952), стр. 105, т. 12.

брачни друг прекрши своје дужности, други га брачни друг не може силом натерати да врши те дужности, већ се тај брачни друг може и сам ослободити својих дужности на тај начин што ће тражити развод брака. По овом систему, дакле, може доћи до развода брака само ако постоји кривица, а развод брака може тражити само брачни друг који није крив. Овај систем је у уској вези са схватањем брака као уговора. Развод је санкција за прекршај уговора.

Ако се прихвати други систем, систем тешке поремећености брачних односа, онда треба дозволити развод брака ако није више могуће постићи сврху коју има брак, ако је брак разорен, ако заједнички брачни живот више није могућ. Овде је, дакле, меродавна објективна чињеница што су брачни односи толико поремећени да је заједнички живот постао неподношљив. Развод брака се може тражити без обзира на то да ли је до таквог стања дошло кривицом или без кривице брачних другова, а може га тражити и крив брачни друг. Овај систем одговара схватању да је брак друштвена установа.

Првом систему оправдано се приговара да сувише ограничава могућност развода. Развод брака се, на пример, не може дозволити ако брачни друг прекрши своје дужности а због умоболности или слабоумности није одговоран за своје дело. Даље могу постојати објективне чињенице које чине заједнички живот неподношљивим. Такве чињенице су, на пример, душевна болест, импотенција, тешка заразна болест, итд. У систему кривице води се рачуна о интересима повређеног брачног друга, а не води се рачуна о томе да је брак друштвена установа, да има за друштво и појединце смисао само такав брак који одговара својој сврси, који врши своју друштвену функцију.

Други систем омогућује да се раскину разорени бракови, тзв. мртви бракови, бракови који постоје само још привидно, бракови који више не могу постићи сврху коју има брак. Тиме се постиже да постоје само такви бракови који врше своју друштвену функцију и дају браку његову етичку вредност. Том систему може се приговорити да постоји могућност да се развод брака дозволи и онда када за то нема стварне потребе јер су појмови поремећеност, неподношљивост доста еластични. Но може бити и обрнута ситуација да се за развод траже строги услови. Све зависи на крају од тога какво ће становиште заузети судови који одлучују о разводу брака. Даље се наводи да ће брачни другови, ако могу без обзира на кривицу добити развод брака мање настојати да нађу пут споразумевања и хармоније. На крају се ставља још приговор да се противи моралним и правним принципима ако може и крив брачни друг постићи развод брака.

Систем кривице при одређивању бракоразводних узррка постоји нарочито у француском и енглеском праву. У француском праву бракоразводни су узроци прељуба, осуда због кривичног дела, злостављање и тешке увреде (види чл. 229—332 *Code civil*). По енглеском праву бракоразводни узроци су прељуба, неоправдано на-

пуштање брачног друга, окрутност, а за мужа посебно још силовање, хомосексуалност и содомија (*Matrimonial Causes Act* од 28 јула 1950). Као бракоразводни узрок признаје се у енглеском праву и душевна болест. Ово је изузетак од принципа кривице који уосталом нема нарочитог значаја јер вреди само за поменути узрок (3).

Систем тешке поремећености брачних односа прихваћен је у законодавству Совјетског Савеза. Члан 26 Указа Президијума Врховног Совјета СССР од 8 јула 1944 прописује да се развод брака дозволи кад је то потребно. Одлука Пленума Врховног Суда СССР од 16 септембра 1949 бр. 12/8/У каже да при разводу брака треба имати у виду главни задатак Указа Президијума Врховног Совјета СССР од 8 јула 1944 — консолидацију совјетске породице и брака. Развод брака се може дозволити само ако суд дође до уверења да је захтев за развод брака добро промишљен и оправдан и када би даље постојање брака било противно принципима комунистичког морала и не би пружало нормалне услове за заједнички живот и васпитање деце.

Сличан је положај по мађарском закону о браку, породици и туторству бр. IV из 1952. Развод брака се може изрећи ако постоје важни, основани узроци (чл. 18, ст. 1). У мотивима к том закону дословце се понављају већ поменуте реченице из одлуке Пленума Врховног суда СССР о судској пракси у бракоразводним стварима (4).

У румунском закону о породици од 29 децембра 1953 такође је прихваћен систем тешке поремећености брачних односа. По том закону може се изрећи развод брака ако је за брачног друга који тражи развод брак из озбиљних узрока постао немогућ (чл. 38).

II. У нашем Основном закону о браку усвојена је по угледу на Швајцарски грађански законик комбинација система кривице и система тешке поремећености брачних односа.

Основни закон о браку у првом реду прописује извесне апсолутне бракоразводне узроке. Апсолутни бракоразводни узроци су: прељуба (чл. 57), рађење о глави (чл. 58), умоболност и неспособност за расуђивање (чл. 60), злонамерно односно неоправдано напуштање брачног друга (чл. 61), нестанак брачног друга (чл. 62), осуда због кривичног дела (чл. 63). Ови бракоразводни узроци делимично се оснивају на кривици, а делимично су одређене објективне чињенице које су од значаја за брачне односе. Бракоразводни узроци који се оснивају на кривици јесу: прељуба, рађење о глави, злонамерно односно неоправдано напуштање и осуда због кривичног дела. Бракоразводни узроци који се не оснивају на кривици јесу: умоболност и неспособност за расуђивање и нестанак брачног друга.

Основни закон о браку садржи, осим тога, генералну клаузулу према којој се може изрећи развод брака увек када су из ма којег

(3) Le Bras: Divorce et séparation de corps dans le monde contemporain, I, 1952, Exposé de M. Simon-Depitre, стр. 20 и сл.; Hambury-Moureaux: Manuel de divorces et des successions, 1952, стр. 36, 37.

(4) Imre Zajtay: Le droit du mariage dans le nouveau code Hongrois de la famille, Revue internationale de droit comparé, 1954, стр. 491 и сл.

узрока брачни односи толико поремећени да је заједнички живот постао неподношљив. Узроци који су пореметили брачне односе могу бити скривљени или нескривљени. Као нескривљени узроци се набрајају: несагласност нарави, трајан неспоразум, неуклоњиво непријатељство, а као скривљене узроке набраја чл. 59 нарочито: злостављање, тешке увреде и нечастан живот.

Развод брака по правилу може тражити брачни друг који није крив за развод брака. Ако постоји бракоразводни узрок тешке поремећености брачних односа, може тражити развод брака сваки брачни друг. Но ако је поремећај брачних односа настао искључивом кривицом једног брачног друга, може се изрећи развод брака само ако развод брака тражи и други брачни друг.

Поједини бракоразводни узроци који су набројани у чл. 57 и сл. уствари су већ сви обухваћени у генералној клаузули чл. 56. С обзиром на то може се оправдано рећи да је бракоразводни узрок по нашем Основном закону о браку поремећеност брачних односа ако је та поремећеност толика да је заједнички живот неподношљив. Неподношљивост заједничког живота основа је нарочито посебним бракоразводним узроцима из чл. 60 (умоболност и неспособност за расуђивање) и чл. 63 (осуда због кривичног дела).

Но ипак овде није реч о једном чистом систему, о систему тешке поремећености брачних односа, већ је тај систем комбинован са системом кривице. Принцип кривице долази до изражаја нарочито у томе што постоје посебни скривљени бракоразводни узроци, даље у томе што се и код бракоразводног узрока тешке поремећености брачних односа води рачуна о кривици на тај начин што брачни друг који је искључиво крив за поремећај брачних односа нема права тражити развод брака против воље другог брачног друга.

III. Против система бракоразводних узрока какав је прихваћен у нашем Основном закону о браку постоје приговори. Ови приговори су углавном следећи:

(1) Једини оправдани бракоразводни узрок је поремећеност брачних односа до неподношљивости заједничког живота. Ако дође до таквог стања, онда треба дозволити развод брака без обзира на то да ли је такво стање наступило кривицом једног или другог брачног друга или без ичије кривице, а такође без обзира на то да ли други брачни друг пристаје на развод брака или не пристаје. Пропис да брачни друг који је искључиво својом кривицом проузроковао поремећеност брачних односа нема права тражити развод брака треба изоставити. Тај пропис са гледишта друштвених интереса није оправдан. И у пракси се показало да тај пропис не одговара потребама живота.

(2) Основни закон о браку познаје одређене апсолутне бракоразводне узроке. То је погрешно. Било да су чињенице које утичу на брачне односе овакве или онакве, увек треба да буду брачни односи поремећени у таквој мери да је заједнички живот неподношљив. Ако тога нема, развод брака се не може дозволити. О питању бра-

коразводних узрока закон стоји на веома формалистичком становишту, иде за типизацијом уместо да даје суду могућност да цени сваки случај посебно. Апсолутни бракоразводни узроци постављају ствари круто и онемогућавају да се брачни однос размотри у целини, брижљиво и темељно.

(3) При разводу брака треба уопште елиминисати питање кривице. Утврђивање кривице је спор и дуготрајан посао. Оно је за брачне другове више пута увредљиво и понижавајуће јер их нагони да износе непријатности и интимне догађаје из свог брачног живота. Није ни лако кривицу објективно и поуздано утврдити.

(4) Могло би се ставити и приговор зашто закон не дозвољава споразуман развод брака. Споразуман развод брака наине олакшава брачним друговима ситуацију утолико што није потребно износити интимности њиховог живота ако нема спора да је заједнички живот неподношљив.

Најпре се треба осврнути на предлог да се питање кривице избаци из бракоразводних спорова. Овај предлог иде сувише далеко. Питање кривице је у првом реду важно за правне последице, нарочито за имовинскоправне последице развода брака. Ако су у питању имовинскоправне последице развода, онда је приговор свакако неоснован. Сасвим је исправно да закон прописује за скривљене радње одређене последице. Ово важи уопште у међусобним људским односима, а не може бити друкчије ни у односима између брачних другова. Свакако би рад суда био једноставнији и бржи кад суд не би расправљао и о питању кривице за развод брака. Но није толико важно да ли ће суд пре или касније решити ствар. Нарочито кад је реч о таквом питању као што је развод брака, неће бити на одмет ако суд пре него што донесе одлуку о разводу, размотри подробније све што се односи на узроке који су довели до поремећености брачних односа. Но кривицу не треба утврђивати по службеној дужности. Заједница, наине, није заинтересована у томе да ли ће се при ликвидацији имовинскоправних односа разведених брачних другова узети у обзир кривица за развод брака или не (5). Тиме што је закон о парничном поступку прописао да ће се утврђивати кривица само на захтев странке (чл. 407), ово је питање решено на задовољавајући начин. Овакво решење постоји и у чешком закону о породичном праву од 7 децембра 1949 и пољском породичном законикау од 27 јуна 1950. На споразумно тражење брачних другова у пресуди се изоставља изрека о кривици за развод брака (§ 31, ст. 2, чешког закона, чл. 31, § 2, пољског законика).

Што се тиче предлога да се одреди као једини бракоразводни узрок тешка поремећеност брачних односа треба у првом реду истаћи да у Основном закону о браку постоји могућност развода брака и онда када постоје извесне објективне чињенице које чине заједнички

(5) М. Митић: Да ли суд у бракоразводним парницама води рачуна о кривици по службеној дужности, Гласник Адв. коморе за АП Војводину, 1955, бр. 11, стр. 20.

живот неподношљивим. Такве објективне чињенице јесу, например, душевна болест, нестанак брачног друга, несагласност нарави, трајни неспоразум, неуклоњиво непријатељство. Тиме је углавном постигнуто да се одрже само они бракови који одговарају својој сврси. „Углавном” због тога јер брачни друг који је искључиво својом кривицом проузроковао поремећај брачних односа ипак не може тражити развод брака.

Ако је узрок за развод брака само поремећај брачних односа, онда је, како је било већ поменуто, ирелевантно да ли је ова поремећеност последица кривице, па чак и кривице онога који тражи развод брака. Но ово би значило потпуно непризнавање одговорности брачног друга за своје понашање према другом брачном другу. Ово би, даље, посредно довело до развода брака по вољи једног брачног друга. Ако је важно само то да је дошло до поремећених брачних односа, може брачни друг по својој вољи добити развод брака, и то чак на основу свог противправног или неморалног понашања. Брачни друг додуше не може без узрока добити развод брака, но он може тај узрок створити и тако постићи циљ. Старо је правило да се нико не може позивати на своје недозвољено понашање и из тога изводити неко право. Члан 1128 црногорског имовинског законика каже: „Највећа је неправда кад тко од зла дјела свога још и корист какву има”. Из тих разлога чешки законик о породичном праву и пољски породични законик такође не дозвољавају развод брака ако развод брака тражи брачни друг који носи искључиву кривицу за поремећај брачних односа, осим ако на развод брака пристаје други, некрив брачни друг (§ 30, ст. 2, чешког закона, чл. 30, § 1, пољског законика).

По уредби Немачке Демократске Републике о склапању и разводу брака од 24 новембра 1955 питање кривице не игра никакву улогу у бракоразводном спору, али ипак чл. 8 ове уредбе прописује да се развод брака не може изрећи ако би последице развода необично тешко погодиле другог брачног друга. Но и по мађарском и румунском праву развод брака се дозвољава само ако је дошло до поремећаја брачних односа из „важних” узрока (6).

Из поменутог произлази да треба и када је у питању сам развод брака водити рачуна о кривици. Но друго је питање мере. По мом мишљењу, принцип кривице, који претставља заштиту невиног брачног друга, у последњој линији мора ипак уступити место прин-

(6) Врховни суд СССР нема одређеног општег става у питању да ли се развод брака може дозволити на тражење брачног друга који је својом кривицом разорио породицу и засновао нову породицу. Овај суд је у неким пресудама заузео становиште да заснивање животне заједнице између брачног друга и треће особе није узрок за развод брака а тако се каже и у одлуци Пленума тога суда од 16 септембра 1949. Нарочито после 1949 донете су одлуке у којима се дозвољава развод брака ако је брачни друг засновао заједницу живота која није само привремене природе, ако је стварно засновао нову породицу (види М. Fridieff: La jurisprudence du tribunal suprême de l'URSR dans les affaires concernant le mariage et le divorce, Revue internationale de droit comparé, 1954, стр. 66 и сл.; М. Т. Оридорога: Основаније расторженија брака. Совј. гос. и право, 1957, бр. 1, стр. 113; И. С. Гуревић: О некаторих вапросах совј. семејнова права, Сов. гос. и право, 1956, бр. 9, стр. 62—64.

ципу поремећености брачних односа. О томе ће касније бити више говора.

Даљи приговор односи се на питање апсолутних бракоразводних узрока. У основном закону о браку заиста постоје одређени бракоразводни узроци који су апсолутне природе. Ови посебни бракоразводни узроци могли би стварно отпасти јер су већ обухваћени генералном клаузулом чл. 56. Но посебни бракоразводни узроци имају, поред лоше стране да постоји извесна типизација, и добру страну. Ако постоје специјални бракоразводни узроци, онда је посао суда и странака лакши и једноставнији. У случајевима апсолутних бракоразводних узрока треба, наиме, само испитати да ли постоји одређена чињеница која чини тај бракоразводни узрок, а не треба испитивати да ли постоји поремећеност и неподношљивост. Затим, специјални бракоразводни узроци дају суду извесну оријентацију код установљења бракоразводних узрока у оквиру генералне клаузуле и детаљне упуте за појединачне типичне ситуације. Тако, на пример, злобно или неоправдано напуштање или нестанак брачног друга чини бракоразводни узрок, иако није реч о неподношљивости брачног живота, већ брачног живота овде више нема. Но нарочито је важно то да је прописано колико дуго мора трајати одвојен живот да се може тражити развод брака.

У случајевима апсолутних бракоразводних узрока постоји заиста извесно механичко прилажење питању развода. Но овде је реч о старим, већ испробаним бракоразводним узроцима (прељуби, рађењу о глави, осуди због кривичног дела) који се могу назвати чак класичним. Због тога нема бојазни да ће се дозволити развод брака и кад нема такве поремећености брачних односа да је заједнички живот неподношљив. Нарочито ако се узме у обзир да у случају протекта за тужбу прописаног рока због прељубе, опроштаја, саучешништва или привољења отпада претпоставка о поремећености брачних односа, а тиме и сам бракоразводни узрок. На тај начин је у одређеној мери ипак омогућена индивидуализација и апсолутни бракоразводни узрок донекле релативизиран.

Занимљиво је да док код нас постоји тенденција да се бракоразводни узроци сведу на генералну клаузулу, у Совјетском Савезу постоји супротна тенденција, наиме да треба бар примера ради навести неке бракоразводне узроке. Овакво набрајање имало би, како се каже, превентивни карактер и васпитно значење (7). Свакако је егземплификативно набрајање бракоразводних узрока у оквиру генералне клаузуле поремећености брачних односа нешто друго него систем посебних бракоразводних узрока. Но оно што овде треба имати на уму јесте значење бракоразводних узрока за односе између брачних другова. Основни закон о браку садржи посебне прописе о правима и дужностима брачних другова. На ове прописе надовезују се и поједини бракоразводни узроци. Основни закон о браку

(7) М. Т. Оридорога у Совј. гос. и праву, 1957, бр. 1, стр. 115; И. С. Гуревих у Совј. гос. и праву, 1955, бр. 9, стр. 62, 63.

на тај начин је некакав морални кодекс за брачне другове и њихове међусобне односе што није без вредности нарочито за неке наше крајеве и друштвене слојеве. Најзад, што се тиче питања споразумног развода брака, треба скренути пажњу на то да је тај начин развода у супротности са принципом да се развод брака као друштвене установе може дозволити само ако постоје одређени бракоразводни узроци и то под контролом суда. Спразуман развод брака не би се противио нашим схватањима о браку као друштвеној установи једино кад би постојала гаранција да у конкретном случају заиста постоје узроци за развод брака те да су се брачни другови одлучили за развод после зрелог разматрања. Ово би се могло можда узети за одређен круг људи из одређене друштвене средине а никако уопште.

IV. Из овога произлази да има доста разлога да и убудуће у принципу останемо при досадашњем систему, тј. при комбинацији система кривице и система тешке поремећености брачних односа. Реч је једино о томе да ли овде треба нешто побољшати.

Што се тиче апсолутних бракоразводних узрока, било је већ поменуто да *de lege lata* постоји могућност индивидуализације на тај начин што ће се већа пажња посветити питањима опроштаја, привољења и саучешништва и ови узроци донекле релативизирати.

У нашој литератури је већ више пута било указано на то да пропис чл. 56, ст. 2, није срећно редигован јер ако странке споразумно траже развод брака, морају доказати не само узроке који су довели до поремећаја брачних односа већ и то да је поремећеност довела до неподношљивости заједничког живота (8). Према томе, речи „сматраће се да је заједнички живот супруга постао неподношљив” не слажу се с речима „наводећи оправдане разлоге”.

Но значај чл. 56, ст. 2, је у томе што развод брака могу предлагати оба брачна друга заједно и да је тада могуће дозволити развод брака такође кад је један брачни друг искључиво крив што је дошло до тешког поремећења брачних односа. Осим тога, сама чињеница да брачни другови споразумно траже развод није без утицаја на одлуку суда, јер та чињеница може бити јака индикација у погледу поремећаја брачних односа (9). Због тога у пропису чл. 56, ст. 2, не би требало много мењати. Треба задржати могућност да брачни другови заједнички траже развод брака. Ако постоји могућност да брачни другови заједнички траже развод брака, то још не значи да постоји споразуман развод брака. Чињеница што судови не посвећују довољне пажње питању да ли заиста постоје оправдани разлози за развод, не може бити довољан разлог да се у закону ова могућност

(8) Dr. B. Bazala: Ima li sporazuman развод брака, *Naša zakonitost*, 1947, br. 5; Dr. M. Konstantinović: Razvod брака zbog teške poremećenosti брачних односа, *Narodni pravnik*, 1949, br. 2—3; Dr. Z. Križmanić: O uzrocima za развод брака, *Naša zakonitost*, 1951, br. 1; Dr. C. Triva: Споразумно тражење развода брака, *Анали*, 1957, бр. 1.

(9) Види Dr. Helmut Ostmann: Zur Richtlinie des Obersten Gerichts über die Voraussetzungen der Ehescheidung, *Neue Justiz*, 1957, бр. 15, стр. 461; M. T. Оридорога у Совј. гос. и праву, 1957, бр. 1, стр. 114.

не предвиди или забрани. Ситуација је овде слична оној кад тужени у бракоразводној парници признаје наводе тужиоца. У једном и другом случају је ствар суда да према околностима конкретног случаја цени колико и какве доказе треба провести да би се установило да заиста постоје узроци за развод брака. Но свакако треба задржати могућност да се брак разведе иако је тужилац искључиво крив за поремећај брачних односа ако се други брачни друг не противи разводу. Овде није реч о разводу по споразуму, о каквом споразумном стварању бракоразводних узрока, већ само о отклањању чињенице искључиве кривице која брани тужиоцу да тражи развод брака због поремећености брачних односа (10).

Најзад, што се тиче питања развода брака ако је до поремећаја брачних односа дошло искључиво кривицом тужиоца, већ је било поменуто да овај принцип садржи и чешки и пољски закон и да тај принцип треба задржати. Но у пракси наших судова тај принцип је већ увелико пробијен. Држи се да је пропис о искључењу права на тужбу, када постоји искључива кривица за поремећај брачних односа, гаранција да брачни друг неће злоупотребити овлашћења која му даје чл. 5б за развод на тај начин што би свесно и намерно стварао поремећеност брачних односа и тиме постигао развод. Тако је Савезни врховни суд у конкретном случају казао да искључива кривица постоји онда кад је један брачни друг свесно и хотимично изазвао поремећај брачних односа (11). Са тиме је у вези и становиште да је посебна објективна чињеница, која може довести до развода брака, и дугогодишњи одвојени живот. Премда је до раскидања брачне заједнице дошло искључиво кривицом тужиоца, ипак се брак може развести ако је због одвојеног живота наступила таква поремећеност да је немогуће установити заједнички живот. Тако су судови дозволили развод брака у случају дугогодишњег одвојеног живота, пошто су утврдили да је немогуће успоставити заједнички живот (12), да брачни другови нису покушали наставити брачну заједницу (13), да код брачних другова нема воље и жеље да обнове заједницу живота (14), да постоји трајан неспоразум међу брачним друговима (15).

(10) Види Трива у Аналима, 1957, стр. 57, 58 и Н. Hinderling: Die rechtsmissbräuchliche Berufung auf Art. 1942, Absatz 2 ZGB, Aequitas und bona fides — Festgabe zum 70. Geburtstag von August Simonis, Basel, 1955, стр. 122.

(11) Одлука Врховног суда ФНРЈ од 26 јануара 1950, Гз 1/50; Гајић-Ступаревић: Збирка одлука врховних судова, Београд, 1952, бр. 195.

(12) Одлука Савезног Врховног суда од 18 новембра 1955, Гж 92/55, Правни живот, 1956, бр. 8—9, стр. 54, 55; пресуда Врховног суда АПВ од 23 јуна 1956, Гж 1063/55, Збирка судских одлука Савезног врховног суда и Врховног привредног суда, књ. I, св. 2, бр. 315.

(13) Решење Врховног суда НР Хрватске од 5 октобра 1949, Гж 599/49, Збирка Гајић-Ступаревић, бр. 192; пресуда Врховног суда НР Босне и Херцеговине од 27 јануара 1956, Гж 604/55, Збирка судских одлука, књ. I, св. 1, бр. 82.

(14) Пресуда Врховног суда НР Хрватске од 9 новембра 1947, Гж 734/47, Збирка Гајић-Ступаревић, бр. 191; одлука Врховног суда АПВ бр. Гж 330/53, Гласник Адв. коморе за АП Војводину, 1955, бр. 3, стр. 24, 25.

(15) Решење Врховног суда НР Хрватске од 5 октобра 1949, Гж 599/49, Збирка Гајић-Ступаревић, бр. 192, пресуда Врховног суда НР Босне и Херцеговине од 18 јануара 1957, Гж 429/56, Збирка судских одлука, књ. II, св. 1, бр. 44.

Данас, кад су углавном ликвидирани стари мртви бракови, могло би се дозволити развод брака ако постоји искључива кривица тужиоца, ако нема потребе да се заштити невини брачни друг или ако тај други брачни друг сам нема више интереса да се успостави заједнички брачни живот. Тако се не би чинило насиље законском тексту већ поступило у сагласности с њим. Чл. 56, ст. 2, значи отступање од принципа поремећености брачних односа које је учињено због заштите некривог брачног друга. Ако у конкретном случају нема потребе за такву заштиту, онда нема разлога да се не дозволи развод брака. С друге стране, било би злоупотреба заштите ако се некриви брачни друг противи разводу иако сам нема интереса и воље да се успостави брачна заједница (16).

На истим позицијама као наш основни закон о браку стоји и чешки закон о породичном праву у погледу искључиве кривице. Коментатори тог закона наводе да суд, ако утврди да постоји кривица тужиоца за поремећај брачних односа, не може олако одбацити тужбени захтев, већ да има уважити све чињенице, иначе одлука неће одговарати животним приликама и доћи ће до тога да брачни друг неће моћи засновати нову брачну заједницу која би била трајније природе (17).

Правило да брачни друг који је искључиво крив што је дошло до поремећаја брачних односа нема право тражити развод брака не може се одржати као безусловно правило, већ треба дозволити и изузетке од тог правила. Ако се узме у обзир да је стварно једини оправдани бракоразводни узрок тешка поремећеност брачних односа, односно да се сви бракоразводни узроци морају у крајњој линији сводити на тај узрок, онда је наравно потребно дозволити развод брака уз извесне услове и онда када је до поремећења брачних односа дошло искључивом кривицом оног брачног друга који тражи развод брака. Питање је само под каквим условима. Пољски породични законик прописује да брачни друг који је искључиво крив што је дошло до поремећаја брачних односа не може тражити развод брака ако се други брачни друг томе противи. Но суд може у изузетним приликама, ако брачни другови већ дуго живе одвојено, дозволити развод брака узевши у обзир интересе заједнице. Сличан пропис који би значао изузетак од правила прописаног у садашњем члану 56, ст. 2, односно враћање на принцип чл. 56, ст. 1, тј. развод из узрока поремећености брачних односа, може се препоручити и за наш Основни закон о браку.

V. Из изложеног намеће се закључак да не би требало потпуно прећи на систем какав је усвојен у совјетском, мађарском и румунском праву. Треба додуше признати да је принцип тешке поремећености брачног односа, теориски узевши, једноставан, логичан и исправан. Но он ставља велике захтеве на суд и странке. Од суда

(16) Види Хиндерлинг у Festgabe zum 70. Geburtstag von August Simonis, Basel, 1955, стр. 122, 123.

(17) Komentář k zákonu o právu rodinnem, Orbis-Praha, 1957, стр. 111.

захтева да заузме чврст и принципијелан став према појединим животним појавама које ремете брачне односе, а од странака велику меру савесности и добре воље да настоје одржати брак до крајне границе могућности. Уосталом, генерална клаузула о могућности развода брака када постоји тешка поремећеност брачних односа пребацује решење одређених питања од законодавца на суд. Ако би прихватили само овакву клаузулу, опет би била ствар суда да детаљније разради принцип тешке поремећености брачних односа у својим пресудама или начелним мишљењима (18).

Ако прихватимо становиште да треба остати при садашњој комбинацији система кривце и система тешке поремећености, онда настаје питање да ли је потребно да се прописи чл. 56 и сл. допуне или би се пак, могло оставити судској пракси да, као досад у сагласности са потребама живота, одговарајућим тумачењем постојећих прописа регулише питање развода брака.

Ако се приступи новелисању чл. 56 и сл. Основног закона о браку, онда би требало углавном допунити чл. 56 прописом који би под одређеним условима изузетно дозвољавао развод брака и онда када је до поремећености брачних односа дошло искључивом кривицом тужиоца а други брачни друг се противи разводу. Овде, у том доста уском сектору, може се оставити суду да он према приликама оцени када постоји изузетна ситуација и када би, према томе, требало дозволити развод брака. Суд треба да процени да ли постоји изузетан случај узимајући у обзир и интересе тужиоца и интересе туженога и све прилике конкретног случаја а нарочито интересе деце. У случају када је до поремећаја брачних односа дошло искључивом кривицом тужиоца, суд може али не мора дозволити развод брака. На тај начин се могу помирити два супротна принципа, принцип кривице и принцип тешке поремећености брачних односа која постоје у модерним правима за одређивање бракоразводних узрока.

Др. Алојзиј Финшгар

СТАРА „ПРАВНА ПРАВИЛА“ И ЈЕДИНСТВО ПРАВА

1. — Потпуна аброгација права које је постојало код нас до 6 априла 1941 и остављена могућност да се и даље примењују нека правна правила садржана у аброгираним правним прописима повукле су за собом нека питања, која још нису добила потпуна или опште прихваћена решења.

Одузимајући правну снагу свим правним прописима који су били на снази 6 априла 1941, закон о неважности правних прописа донетих пре 6 априла 1941 године и за време непријатељске окупа-

(18) Тако у СССР одлука Пленума Врховног суда СССР од 16. септембра 1949, у Немачкој Демократској Републици, Richtlinie des Plenums des Obersten Gerichts über die Voraussetzungen der Ehescheidung nach § 8 Eheverordnug vom 24 XI 1955, Neue Justuz, 1957, бр. 14.

ције, од 23 октобра 1946, био је овластио Президијум Народне скупштине да одреди да се поједина правна правила садржана у аброгираним законима и другим правним прописима примењују и даље, и да их ако је потребно измени или допуни (чл. 3). Остала „правна правила садржана у законима и другим правним прописима“ који су били аброгирани, „могу се по овом закону примењивати“ и то само уколико нису у супротности са Уставом и осталим важећим прописима, као и са начелима уставног поретка ФНРЈ (чл. 4).

За свако правно правило треба, данас, испитати да ли је или не у супротности са неким новим прописом или са начелима уставног поретка, и према резултату тог испитавања закључити да ли се оно може и даље примењивати или не.

2. — Случај је релативно прост ако је правно правило у супротности са Уставом или неким другим прописом, или са начелима уставног поретка. Али се та супротност мора доказати. Није довољно да суд просто тврди, као што се то дешавало, да је правило у супротности са начелима уставног поретка. Врховни суд ФНРЈ о томе се врло прецизно изјаснио: „Законски израз из чл. 4 „могу по овом закону да се примењују“ значи у ствари дужност суда да, с обзиром на конкретну ситуацију сваког конкретног случаја о коме решава, утврди да ли би примена појединог правног правила садржаног у старом закону била допуштена у смислу члана 4 и, уколико нађе да би та примена била противна, суд мора то нарочито да образложи с позивом на пропис, установу, практично-политичке задатке и другу принципијелну одлуку поретка којима се таква примена супротставља. Суд не може да уопште и необразложено одбије овакву конкретну оцену, полазећи од апстрактног гледишта да извесно правило из старог закона не важи као правно правило.“ (Решење Врховног суда ФНРЈ Гз 24/51 од новембра 1951, *Збирка одлука врховних судова 1945—1952*, књ. I, (Београд, 1952), бр. 145, стр. 160)

3.— Тежи је случај када правно правило није у супротности ни са новим прописима, ни са новим уставним поретком. Тешкоће нема ни тада ако је у датом случају постојало правно правило исте садржине на свим ранијим правним подручјима. У том случају оно испуњава све услове да буде примењено: није у супротности са новим прописима и начелима уставног поретка, и постоји као правило у свима крајевима наше земље. Тешкоће настају кад се констатује да правило није у супротности са новим прописима и начелима уставног поретка, али да је материја на коју се оно односи била различито уређена на појединим ранијим правним подручјима, те да данас срећемо у нашој земљи различита правна правила у разним крајевима. Тако, на пример, Хрватски општи грађански законик, као и ранији Аустриски, није дозвољавао раскидање уговора због неизвршења (§ 919), док је Аустриски грађански законик, у облику у коме је важио у Словенији и Далмацији после измена од 19 марта 1916, дозвољавао раскидање уговора због неизвршења. За Српски

грађански законик (§ 553) извесно је да није дозвољавао раскидање ако је уговор био делимично извршен, али је питање: да ли се уговор може раскинути ако није ни делимично извршен, било предмет спора у теорији, а и судска пракса у том погледу није била устала. Општи имовински законик имао је исто правило које има новелирани Аустриски грађански законик (чл. 548). Сличних примера има много, нарочито у области имовинског права, које нас овде нарочито интересује, и које углавном имам у виду пишући ове редове. Поставља се питање да ли треба применити свако од тих правила на подручју на коме је важило, или би помоћу њих требало створити једно правило које би важило свуда.

Питање се још више компликује тиме што се ранија правна подручја не поклапају са подручјима републичких врховних судова. Због тога има случајева да се у разним деловима подручја истог републичког врховног суда налазе сасвим супротна правна правила о истом питању. Треба ли у тим случајевима исти суд да примењује на истоветне случајеве са разних подручја наслеђена правна правила која имају супротну садржину и тако решава исту врсту спорова на различите, некад сасвим супротне начине? А ако је однос који је предмет спора заснован између лица са разних правних подручја, по којим ће нормама суд решити сукоб правних правила?

4. — Многи мисле да би до доношења нових прописа требало на сваком подручју примењивати у потпуности сва правна правила која испуњавају услове постављене у чл. 4 закона о неважности правних прописа донетих пре 6 априла 1941, од 23 октобра 1946. По том мишљењу, чланом 4 овог закона правна правила садржана у ранијим законима и другим правним прописима деле се у две групе: једну чине правна правила која су у супротности са новим прописима или са начелима новог уставног поретка, и та правила се не могу примењивати; другу групу чине сва остала правна правила и она се имају и даље примењивати, као да су закон.

Извесност и правна сигурност говоре у прилог овог мишљења, али оно није опште, нити га се судови држе увек. Против њега може се истаћи више аргумената.

5. — Приметимо, пре свега, да кад би ово мишљење било опште прихваћено, онда би смо имали у нашој земљи правни федерализам најгоре врсте, који се не би много разликовао од стања које смо имали пре рата. У извесном погледу стање би било још горе, пошто се границе подручја републичких врховних судова не поклапају са границама ранијих правних подручја.

На овом аргумену не би се могло инсистирати, ако би ранија правна правила имала обавезну снагу закона, на основу закона о неважности правних прописа. Међутим, закон их није изједначио са новим прописима. Он им је дао значај материјала којим судови треба да се послуже при решавању спорова. Судови не могу прећи преко њих или их отстранити као противна начелима уставног по-

ретка без образложења, али она ипак немају снагу закона и кад нису у супротности са начелима уставног поретка.

Не треба губити из вида да је законом о неважности правних прописа донетих пре 6 априла 1941 године и за време непријатељске окупације, од 23 октобра 1946, прекинут правни континуитет код нас. То је већ било извршено добрим делом одлуком АВНОЈ-а о укидању и неважности свих правних прописа донетих од окупатора и његових помагача за време окупације; о неважности одлука које су за то време донете; о укидању правних прописа који су били на снази у часу непријатељске окупације, од 3 фебруара 1945. Према чл. 2 те одлуке: „Правни прописи (закони, уредбе, наредбе, правилници, итд.) који су били на снази у часу непријатељске окупације (до дана 6 априла 1941 године) укидају се, уколико су у супротности са тековинама народноослободилачке борбе, с декларацијама и одлукама АВНОЈ-а и Земаљских антифашистичких већа (скупштина, света, собрања) појединих федералних јединица и њихових претседништава, као и правним прописима донетим од Националног комитета ослобођења Југославије и његових повереништава, влада и појединих повереништава федералних јединица.“ Одредбе самог закона о неважности правних прописа сасвим су експлицитне: „Правни прописи (закони, уредбе, наредбе, правилници и др.) који су били на снази на дан 6 априла 1941 године, изгубили су правну снагу“ (чл. 2). „Правна правила садржана у законима и другим правним прописима поменутих у чл. 2 овог закона [...] могу се по овом закону примењивати на односе који нису уређени важећим прописима, и то само уколико нису у супротности са Уставом ФНРЈ, уставима народних република, законима и осталим важећим прописима донетим од надлежних органа нове државе, као и са начелима уставног поретка ФНРЈ и њених република“ (чл. 4, ст. 1). „Државни органи не могу своја решења и друге акте заснивати непосредно на овим правним правилима“ (чл. 4, ст. 2). „Пракса и правна схватања судова и других државних органа бивше Југославије не могу бити подлога за тумачење и примену правних правила из чл. 3 и 4 овог закона“ (чл. 5, ст. 3). Довољно је пажљиво прочитати ове текстове па увидети да остаци ранијег правног поретка немају исту обавезну снагу као и нови прописи. Разликовање између правних прописа и правних правила учињено је несумњиво свесно и у том циљу, иако би се иначе сама разлика могла спорити. Такозвана правна правила нису тврда правила закона, већ много мекши материјал, који је дат судији да се њим послужи како је најбоље могуће ради попуњавања празнине настале глобалним одузимањем правне снаге свима ранијим прописима.

6. — Може изгледати парадоксално да постоје правила из истог извора која немају исту обавезну снагу за судију. Обавезна снага правних правила из истог извора, по самој природи ствари не може се степеновати, као ни једнакост: она постоји, или не постоји. Али ма колико то изгледало парадоксално, то је чињеница

код нас. То се јасно може видети и из самих наведених текстова, да не потсећамо на остале околности које су познате, а које су довеле до потпуне аброгације ранијег права. То је нешто сасвим ново, изузетно и што измиче утврђеном начину резоновања у области примене правних правила, и та једиственост треба да буде уочена. Та јединствена чињеница може бити искоришћена у једном вишем циљу, у циљу стварања јединственог правног система у нашој земљи.

Према уставном закону (чл. 15, ст. 1, т. 5) наша земља треба да има у великој мери јединствено законодавство. Између осталог, цела материја грађанског законика спада у искључиво савезно законодавство. Ако посматрамо само ту материју, констатоваћемо да о многим важним питањима из те области постоје од раније различита, некад супротна правна правила. Ако би судови до доношења грађанског законика, или имовинског законика, како га назива уставни закон, примењивали, сваки у своме делокругу сва та различита правила, резултат тога би био да у једном месту буде забрањено оно што је у другом месту дозвољено, да се правда с ове стране реке сматра за неправду с оне стране. Стога мислим да ослабљена снага правних правила и уставна тежња ка јединственом правном систему дозвољава судији да води рачуна не само о правним правилима свога подручја, већ и о правним правилима других подручја. Није претерано рећи да га оне упућују на то да, ако су правна правила разних подручја противречна, изабере оно које данас најбоље одговара нашим потребама. Разуме се, није довољно тврдити да неко правило одговара нашим потребама, а друго да им не одговара, већ те тврдње треба поткрепити разлозима.

Није лако рећи у сваком случају које од разних правила најбоље одговара нашим потребама. Критеријум је врло широк и недовољно прецизан. Он не искључује грешке и лутања. Учења правне науке, већ стечена искуства, тенденције које су се показале у другим нашим прописима, искуства из упоредног права могу помоћи да се смање погрешке и избегну лутања.

7. — Нарочито треба водити рачуна, где је то могуће, о општим узансама које је донео Пленум Главне државне арбитраже 18 јануара 1954, а које су објављене 7 априла 1954. Примена свих узанси заснива се на вољи странака, па се и опште узансе примењују ако су странке уговориле њихову примену. Међутим, као што је познато, у нашим општим узансама, поред правила која се и у другим земљама налазе у узансама, има много правила која се у другим земљама налазе у законима. Аутори узанси су их свесно унели у узансе, да би тако постигли изједначење имовинског права у области промета у коме учествују привредне организације, дали основна правила за уређење односа насталих у промету, и тако обезбедили сигурност промета. Друго је питање да ли се то могло учинити путем узанси. Али независно од тог питања, правила општих узанси која иначе по својој природи треба да се налазе у закону,

састављена су у складу са потребама савременог правног промета, и може се са великом вероватноћом очекивати да ће та или њима врло слична правила бити садржана у нашим будућим законима. И састављачи општих узанси узели су их највећим делом из материјала припремљеног за нацрт једног општег облигационог закона. Судови не могу примењивати опште узансе у грађанским споровима, изузев ако су се уговорници споразумели о томе. За прописе општих узанси не може се рећи ни да су правна правила у смислу који оване изразу даје закон о неважности правних прописа, од 23 октобра 1947. Али с обзиром да се она примењују у пракси на највећи део промета код нас, и да је њихово састављање инспирисано савременом правном науком, суд се може у највећој могућој мери ослонити на опште узансе, када тражи за решавање неког грађанског спора једно правило које би могло важити у свима крајевима наше земље. Притом, разуме се, не могу доћи у обзир она правила општих узанси која треба да важе само у трговинском промету.

Цео овај посао истраживања општег правила захтева ванредне напоре у једној изузетној и врло сложеној правној ситуацији. У њему главне улоге имају републички врховни судови и, нарочито, Савезни врховни суд.

8. — У збиркама судских одлука има доста примера да се судови држе стриктно правних правила са свога подручја, што значи да њихову обавезну снагу изједначају са законом. Али има и одлука које на та правила гледају на начин који се мени чини исправац. Ја ћу, примера ради, навести једно решење Врховног суда НР Босне и Херцеговине, од 9 новембра 1956 (*Збирка судских одлука*, књ. I, св. 3, Београд, 1956, бр. 680, стр. 131), о питању да ли је могуће раскинути уговор због неизвршења о коме, као што сам напред потсетио, постоје супротна правна правила на разним правним подручјима. У наведеном случају првостепени суд био је мишљења да се питање има расправити по правном правилу које је важило у Босни и Херцеговини, а Врховни суд је изнео мишљење да примена тог правила није обавезна, јер оно више не одговара нашим потребама, и стао на становиште да се случај има расправити по правном правилу новелираног Аустриског општег грађанског законика, који је код нас важио у Словенији и Далмацији. „У разлозима побијане пресуде, између осталог, наводи се и то да првостепени суд стоји на становишту, да тужена странка није била овлашћена на раскид уговора услед чињенице што се тужилац није одазвао њеном позиву да јој у одређеном року исплати остатак куповнине. Очито је да се први суд ослања овде на правно правило изражено у § 919 Општег грађанског законика, по коме у случају да једна страна не испуни уговор или да га не испуни уредно, друга страна, осим случајева предвиђених у закону или у нарочитој клаузули уговора, — нема права тражити да се уговор раскине, него може тражити само да се уговор тачно испуни и да се дадне накнада штете. Треба

одмах приметити, да се пракса судова још пре рата на нашем подручју руководила ширим схватањем ове одредбе, које је било изражено у новелираним прописима §§ 918—920 наведеног Законика, а по коме је поверилац могао у случају неиспуњења теретног уговора тражити испуњење уговора и накнаду штете због неиспуњења, или раскинути уговор ако га дужник не испуни ни у накнадном року који му је поверилац у ту сврху поставио. Ово правно схватање треба поготову прихватити за наше право, јер оно одговара нашим потребама и јер је правно схватање изражено у новелираном § 919 споменутог законика, на који се ослања први суд, још давно пре рата превазиђено потребама промета. Према томе, када једна страна не изврши теретни уговор уопште или га не изврши уредно, другој страни — која није крива за неизвршење — треба признати право да уговор једнострано својом изјавом раскине — између осталог и онда када је по конкретним околностима јасно да туженик злонамерно избегава да испуни уговор”.

Мотивима овог решења могле би се правити разне замерке. Не може се рећи да се пракса пре рата руководила при примени § 919 Општег грађанског законика „ширим схватањем ове одредбе” кад је она ту одредбу била одбацила и поступала сасвим супротно тој одредби. Не би се смело рећи за закон да је „превазиђен потребама промета”, јер то ставља судију у опасан положај изнад закона, а ако се то каже за „правно правило” у смислу нашег закона од 23 октобра 1947, онда би требало показати зашто је оно „превазиђено”. Исто вреди, као што сам раније напоменуо, и за формулу да правило „одговара нашим потребама”: и то би требало образложити, што не би било тешко. Али поред свих ових замерки закључак овог решења је исправан: и поред правног правила које важи на његовом подручју, да се уговор не може раскинути због неизвршења, Врховни суд НР Босне и Херцеговине сматра да треба дозволити раскид уговора због неизвршења, како то дозвољава правно правило других неких подручја. До истог резултата долази се и помоћу општих узанси, које у чл. 209 имају исто правило. То значи да се налазимо на путу замене партикуларних, диспаратних и супротних правних правила о питању раскидања уговора једним јединственим правилом. Ту креативну активност судова треба помоћи и пожелети да она обухвати и многа друга питања и тако, очекујући нове законе, приближи нас изједначењу права.

Михаило Константиновић

РАЗВОЈ И САДАШЊИ ИЗВОРИ ПОМОРСКОГ ПРАВА

Поморско право као правило или норма о пловидби старо је колико и само поморство, а то значи колико и повијест наше цивилизације. Поморска путовања описана су већ у Хомеровој *Илијади* и још више у *Одисеји*, а ту се спомињу као још давнији морепловци

Феничани, који опет имају своје претходнике који се губе у тамној прошлости непознатог развоја. Од Феничана, тих најстаријих чувених морепловаца немамо никаквих споменика поморског права, али их разабиремо посредним путем по знаменитом и досад најстаријем познатом законском тексту бабилонског краља Хамурабија из XX ст. пр. н. е., који садржи прописе о градњи бродова, о запослењу на броду, о правима бродовласника. Од тога закона даље можемо пратити развој поморске норме кроз све фазе историје људске до данас. Грчко поморско право сачувано нам је као право по поморству истакнутога отока Родоса, и називамо га стога родијско поморско право. Оно обухваћа развојни период од више стољећа, и под тим називом ушло је и у римско право, гдје се спомиње знаменита *Lex Rhodia de iactu*, Родијски закон о бацању терета у море (клица заједничке аварије) који датира из V ст. пр. н. е. Хегемонија Атене, која је достигла у V ст. тако велику моћ у Средоземном мору, није оставила непосредних споменика поморског права, премда се из Демостенових говора јасно разабире, да су Атењани имали развијено поморско право. Сигурно је, на пример, да је поморски зајам био врло уобичајени начин прибављања поморског кредита. Континуитет развоја од грчко-римског у средњевјековно право освијетљен је релативно недавним открићем збирке поморских прописа *Nómos Rodion Nautikós* из V—VII ст., дакле из времена за читавих хиљаду година касније од истоименог закона римског извора. Ова је збирка од посебнога значења за објашњење многих установа средовјечног поморског права, а напосе за поријекло ријечи „аварија”, која је преко наших и законских споменика источнога Средоземља, дошла у законике остале Европе и затим цијелога свијета.

Аутохтоно римско право, које је било од тако великог утјецаја на развој европских права, није у поморском праву одиграло такву улогу, премда узањ треба повезати једно од темељних правила нашег сувременог поморског права, а на име одговорност бродара за преузету робу на пријевоз; то је дошло из тзв. преторског права, *ius honorarium*, које би данас могли назвати судском праксом.

Средњи вијек у шареној мјешавини народа и пустоловних завојевања дао је велики импулс за оживљавање поморске трговине и створио интерес за размјену добара. Проширена трговина условила је и стварање бројних поморских норама, представљених у статутима аутономних приморских градова, најпре Средоземља, па затим оних на Атлантској обали. Даљим развојем, напосе појавом националних кодекса за вријеме меркантилистичке трговине XVII стољећа, никао је проблем сукоба или колизије закона и приоритет примјене домаћег права у одређеним случајевима. Све до тога времена, кроз цијели Средњи вијек, није било националног права у данашњем значењу ријечи. Иако је постојало мноштво статута, јер је сваки знатнији град имао свој посебан статут, одредбе поморског права нису се у суштини разликовале, јер су биле производ истовјетних прилика и сродних потреба насеља истога мора у међусобном саобраћају. Међу тим изво-

рима најзначајнији су од јадранских статута они Дубровника, Млетака, Барија, Транија и Анконе, а од оних на Тиренском и осталом Средоземном мору статуту Амалфија (знаменита *Tabula Amalphitana* из XII ст.), Пизе, Ђенове, те статуту Марсеља, те шпањолских и каталонских градова, напосе Барселоне.

Осим посебних статутарних извора појединих градова у Средњем вијеку и на почетку Новог, настале су, ради практичне употребе напосе у судству, посебне збирке прописа поморскога права, које су у неку руку биле зборници важећих правила и обичаја у једном великом поморском подручју. Међу тим збиркама најпознатија је *Consolat de Mer* или *Consulatus Maris* (између XII и XV ст.) настао у Барцелони; поред њега *Guidon de mer* (у XVI ст.) настао у Марсељу (по некима у Руану). Ове су збирке биле подлогом даљега формирања права поморских земаља медитеранских.

Сличан развојни процес одвио се и на Атлантској обали. У статутарној ери, осим права садржаног у статутима матичних ханзеатских градова Хамбурга, Либека, Бремена, настале су и посебне збирке, од којих је најпознатија она по имену отока Олерона на француској Атлантској обали код ријеке Шарант, под именом *Roles d'Oleron* из XVII ст. Та је збирка, као и Конзулат у Средоземљу, настала из потребе једног приручника за поморско судовање, али то није било локално право тога оточића, него заједничко поморско право Француске и других земаља Западне и Сјеверне Европе.

Познато је да су и становници Сјеверне Европе од најстаријих времена били вјешти и одважни поморци, али нам од њих осим успомена о вјештини у бродоградњи и морепловству, нису сачувани никакви законски споменици. Истом у XIII ст. норвешки закон познат под именом *Magnus Laga bôtens Bylov* садржавао је нешто поморскоправних одредаба, а иначе је у Скандинавији вриједило право ханзеатских градова и судова трговачких гилда. Временом су одлуке ханзеатске скупштине градова постале опће право нордијских земаља. Занимљиво је да је знаменитост свијета тзв. *Visby* правила (из XVI ст.), названа по једном мјестанцу шведског отока Готланда у Балтичком мору, и вјеројатно примљена на једном састанку трговаца нордијске Гилде, састављена оригинално на староњемачком језику, дакле не на језику свога поријекла по имену. Ова је збирка имала доминантан уплив на скандинавско и холандско поморско право. Из споменутих збирки и статута развила се временом прва национална кодификација поморског права у модерном значењу. У XVII ст. у Француској за Колбера, створено је знаменито законодавно дјело *Ordonnance sur la Marine marchande* од 1681. Та је Ордонанса сакупила и систематизирала све дотадање писано и обичајно поморско право. Она је постала прототип кодификације у времену државне централне управе XVII стољећа и меркантилистичке економије, а напосе кодификације поморског права у једном јединственом зборнику. Важење Ордонансе протегнуто је и изван граница Француске и она је послужила као узор каснијим кодификацијама, те је имала велики утјецај на даљи

развој поморског права. Након буржоаске револуције створена је Наполеонова кодификација трговачког права: *Code de commerce*, чија друга књига говори само о поморској трговини.

У међувременском периоду слабљења феудализма и јачања централне власти великих државних организама, међу ријетким градовима који су сачували своју државноправну индивидуалност, истиче се наш Дубровник, који је, наставивши послје Статута (1272) своје законодавно дјело у Репформама Статута (до 1400), па у Зеленој књизи (*Liber Viridis*, до 1460) и Жутој књизи (*Liber Croceus*, све до конца републике), у овој посљедњој донио три уредбе *Ordinationes*, од којих једна из 1562 спада у прве законске изворе о осигурању у свијету.

У XVIII ст. карактеристично је настојање и осталих држава да за своје морнарице донесу систематска регулативна акта по угледу на француску Ордонанцу, и ту, поред Тосканског Едикта за морнарицу од 1748 или Млетачког *Codice* од 1788, долазе и два слична и за повијест нашег поморског права значајна правна извора: аустриски Политички Едикт од 1774 и дубровачки *Regolementi* за морнарицу од 1794.

С Наполеоновом кодификацијом након Буржоаске револуције отвара се ново раздобље развоја посебног трговинског права, које у себи апсорбира норме поморскога. Друга књига француског *Code de commerce* (1807), посвећена поморској трговини, уствари је мањкави извод Ордонанце од 1681. Увођењем 1811 француског законодавства на нашој обали, за Илирских провинција, престали су важити домаћи поморскоправни извори. Међутим гашењем француске владавине није била докинута и важност француских законских извора; само је Аустрија на цијелу нашу обалу протегнула и упоредно важење свога Политичког едикта од 1774. Такво се је стање, упркос политичким промјенама кроз које је наше приморје послје тога пролазило, продужило све до Ослобођења и револуционарних преображаја наших дана.

У погледу развоја у земљама Сјеверне Европе, треба посебно споменути да је четрнаест година прије француске Ордонанце, тј. 1667 у Шведској био донесен посебан Закон о поморској трговини, инспириран Визбиским правилима као и ханзеатским и холандским обичајима, и знаменит по томе, што у њему налазимо прве писане прописе о теретници. Овај је Закон остао на снази до Законика од 1864 израђеног према знаменитом Њемачком трговинском законнику од 1861, који је прекинуо традицију римског односно пандектарног права у Средњој Европи и прокрчио пут развоју либералистичког привредног права. Међутим одредбе поморског права из тога законика, иако је био у важности у крајевима под Аустријом, нису никада биле протегнуте и на наше приморје, него су остављене на снази норме француског врела.

У Енглеској је развој поморског и трговачког права пошао другим путем него на континенту. Олеронска правила ушла су додуше у тзв. *Black Book of the Admiralty*, књигу поморскоправних одредаба

XIV и XV ст., али нити та правила нити икоји други писани закон није постао главни извор енглеског поморског права. Много су већу важност добиле судске пресуде засноване на домаћем праву, *Common Law*-у, различитом од права писаних закона као и од тзв. *Equity Law* ствараног од *Lord Chancellor*-а (које се може упоредити са преторским правом римске државе). Енглески *Common Law* можемо представити као досљедну примјену правила извучених из утврђених судских начела и прецеденса на нове услове, и тако се је углавном енглеско поморско право развило и да се данас представља као право судских пресуда. Истом у XIX ст. ступио је у Енглеској на снагу један писани поморски закон, али није измјенио карактер англосаксонског стила права. Поморско право Енглеске имало је до 1789 одлучан уплив на поморско право САД, када су и ове државе узеле свој самостални пут развоја правних извора, али ипак врло близак систему енглеског права.

Овим кратким освртом на најзначајније споменике поморског права стигосмо до XIX ст. и до савремених извора. Њих можемо углавном сврстати у четири групе:

У I. групи јесу извори земаља, у којима је поморско право засновано на *Code de commerce* и, према њему носе обиљежје старе медитеранске традиције. Ту је прво Француска, где је још и данас на снази *Code de commerce* од 1807 са многим каснијим изменама и допунама, а напосе Законом од 1936 којим су усвојена Хашка правила. Затим Шпанија са својим Трговинским закоником од 1885, а преко шпањолског пријевода *Code de commerce*, и трговински законици држава Латинске Америке (Шпанија је озаконила Хашка правила 1949). Дјеломично ту спадају и трговински законици Португала (1888), Грчке (1835, 1910), Белгије (1879, 1908) и Низоземске (1838).

У II. групу долази Њемачка са својим трговинским законикима (најприје 1861, па садашњи 1897) те трговински законици земаља скандинавско-балтичких: Норвешке (1893), Шведске (1891), Данске (1892) и Финске (1873, 1899), затим су у тој групи јапански Трговински закон 1911 (рев. 1951) и турски Поморско-трговински законик 1929.

У III. групу долази англо-америчко право, као посебан систем обичајног права и судске праксе, али оно познаје у овој материји и писане законе о појединим предметима, међу којима треба напосе у Енглеској споменути *Merchant Shipping Act 1894* (који претежно регулира питања јавног права) и *Carriage of Goods by Sea Act 1924* (Хашка правила); а у САД *Harter Act 1893* и *U. S. Carriage of Goods by Sea Act 1935*. У ту групу улазе и земље *Commonwealth*-а.

У IV. групу могли бисмо сврстати модерније законике, као што су Совјетски и Кодекс трговачке морнарице 1929, талијански Законик о пловидби 1942 који садрже норме за пловидбу по мору, унутрашњим водама и у зраку), швицарски Савезни закон о поморској пловидби под швицарском заставом 1953, те законици поморски Марока 1919 и 1946 и Либана 1947. Но поред споменутих законика, треба као

модерније право убројити и сувремене реформе у неким од већ споменутих законика, напосе земаља балтичко-скандинавске групе (1936—1939) и Низоземске (1939).

У свакој од тих група и законских система долазе још у обзир извори тзв. јавног или административног поморског права, који могу бити од значења и за имовинскоправне односе у поморскопловидбеном пословању (власништво брода и уопће стварна права, појам бродара, накнаде вануговорних штета, ограничена законска одговорност и сл.), а поред тих и супсидијарни извори, од којих су најважнији, у разним земљама, њихови респективни извори опћег привредног (трговинског) и грађанског права. Али нарочито треба истакнути као извор обичаје, а у неким још и уговорно право и судску праксу.

Могли смо разабрати да је упочетку поморско право било највећим дијелом саздано на обичајима. И поред тога што је сувремено поморско право толико кодифицирано, обичај је и данас задржао своју важност као допунски извор права, који опћенито употпуњује и тумачи законски пропис или уговорне одредбе или пак уређује посебне увјете лучкога привредног пословања који вриједе у појединој луци. Врло често се и сам закон позива на „лучки обичај” или „лучку узанцу”. Да би обичај могао бити извор права, познато је да мора бити опће признат и примјењиван. У иностранству, као и у предратној Југославији било је спорно разликовање тзв. правних од пословних обичаја. Код нас након Ослобођења, у стварању нашег новог привредног права, а у вези с улогом коју је у томе вршила Државна арбитража и коју данас врше привредни судови, узанцама, чије је доношење и даље изричито стављено у функције Врховног привредног суда, треба придати карактер објективног извора нашег новог права. Такав значај треба дати нашим Лучким узанцама од 1950 као и оним Опћим за промет робом од 1954, уколико се односе и на поморски саобраћај.

Садашње поморско право, односно правна правила из старих законских врела, као и права страних земаља, регулира различите односе у погледу бродова, бродовласника или бродара, указивање помоћи или спасавања на мору, бродске хипотеке и поморских привилегија, предвиђа норме о застарима, итд., и за све те односе мјеродавна су односна правна правила или обичај, али понеки важан дио поморског пословања, напр. уговори о искоришћавању бродова, практично се одвија у оквиру утврђених форма, које су прописала бродарска подuzeћа или њихове организације, по типским облицима *charter-party*, или других инструмената, које је утврдила напр. *Baltic and Maritime Conference*, и којима се служе и бродари који нису чланови дотичне организације. У погледу теретница, међутим, до појаве закона који регулирају одговорност поморског возара за пријевоз ствари принудним прописима није било једнообразности као код чартерских уговора, али је прихватањем од стране готово свих земаља начела Бриселске конвенције о теретници и ово питање, бар у битним елементима, било практично усмјерено ка једнообразности.

Судска пракса се у континенталном праву, за разлику од енглеског, углавном не сматра врелом права. Али је несумњиво да судска пракса, износећи тумачења поморскоправних прописа и образлажући њихову примјену, придоноси њиховом разумијевању, а уједно указује и на даљи развојни пут у увјетима савременог привредног пословања. У нашој стварности напр. изналажење и утврђивање поморскоправних норми из толиких извора различитог карактера и поријекла, није само примјена права, него је и врело за упознавање његово, што се је најбоље одразило у досадашњој пракси наших арбитражних и привредних судова.

У Енглеској и у САД судска пракса, и поред све јаче тенденције уређивања односа законодавним путем, наставља да конструира право прецедента, и ти облици имају велики утјецај на формирање и развој поморског права не само у националним него и у интернационалним размјерама. Када и не бисмо имали у виду јаке смјернице ка изједначењу поморског права, не би било несхватљиво што се судска поморскоправна пракса једне земље прати и у другим земљама, и што се то не врши само у земљама које веже легислативна сродност, као што је то напр. случај између скандинавских земаља или између Велике Британије и САД, него и између свих земаља развијене поморске привреде цивилизованог свијета.

Из указаног развојног процеса произлази закључак да чињеница што у све већој економској повезаности и међусобној овисности при размјени добара, поморски саобраћај најинтензивније доводи народе у међусобни дотицај и омогућује стварање привредних односа, намеће схватљиви постулат да сваки нови легислативни акт поморског права који се у ма којем дијелу свијета у нашем вијеку ствара, мора, ако жели бити истински одраз напреднијих развојних тенденција и потреба савремене економске стварности, у себи садржи и максимум установа унифицираног права, а уколико још таквих нема, мора предвиђати такве инструменте, који ће ту размјену и повезаност највише олакшати и повјерење у поморско подухватити ојачати.

В. Брајковић

КОНТРОЛА ОВЛАШЋЕЊА ОЦЕНЕ СУДИЈЕ У УТВРЂИВАЊУ КАЗНИ И МЕРА БЕЗБЕДНОСТИ*

Начин на који је овај проблем постављен и стављен на дискусију показује сву његову озбиљност и значај за савремено кривично право. Чак би се могло казати да је у овоме суштина кривичног правосуђа наших дана. Решити овај проблем значило би решити основне противречности садашњег кривичног права које долази из чињенице што су модерни кривични закони засновани с једне стране на прин-

* Реферат одржан на Седмом међународном конгресу за кривично право у Атини, објављен у *Revue Internationale de Droit Pénal*, бр. 1—2 за годину 1957, стр. 303—314.

ципу законитости а с друге стране на принципу индивидуализације казне и мера безбедности. Уосталом, који је уствари разлог због ког се овај проблем неизбежно поставља и захтева своје решење? Не смета ли принцип законитости у кривичном праву индивидуализацији или пак индивидуализација можда онемогућује примену принципа законитости? Где су границе где се ови основни приципи савременог кривичног права, на први поглед противречни, сукобљавају и постоји ли могућност њиховог усклађивања? То је суштина овог проблема који је на овај начин формулисан. Не улазећи унапред у решења која буду изнета у дискусији по овом предмету, желимо само да у самом почетку изразимо нашу сумњу у то да је могуће наћи неко повољно решење које би у свему задовољило оба ова принципа; другим речима, тешко је развити принцип индивидуализације до нужних граница а да се притом не нашкоди принципу законитости. Постоје неоспорни разлози који, чини нам се, отежавају решење овог проблема, што с друге стране не значи да се ништа не би могло учинити у овом циљу.

I. Питање одређивања казне није увек имало исту важност. Чак када је индивидуализација казне заузела своје место у науци кривичног права и у кривичним законима, појам одређивања казне био је различито одређиван, тако да се он, посматран у свом развоју, разликује како по садржини тако и по значају који му се придаје.

Све до XIX века не може се говорити о одмеравању казне као о једном већ уобличеном институту у кривичним законима. При свем том, још у најстарија времена ми налазимо неке рудиментарне трагове који указују да ни у то време овај проблем није био сасвим непознат.

У римском праву, због система апсолутно утврђених казни који је тада постојао (1), није се у почетку постављало питање одмеравања казне у смислу у коме се данас то узима.

За време царства извесно овлашћење за ублажавање крутих правила закона у погледу одређивања казне делинквентима припадало је императору. Али ово право *mitigare leges et intendere* није припадало магистратури. Тек касније када је редовни поступак (*ordo iudiciorum publicorum*) био постепено замењен поступком *extraordinaria cognitio*, овлашћења императора у погледу одмеравања казне прешла су на магистратуру. На овај начин установљено је правно правило да је за одмеравање казне потребно узети у обзир околности конкретnog кривичног дела, нарочито у погледу начина и средства извршења кривичног дела, места и времена извршења, личности деликвента и личности повређеног. У римском праву последње епохе већ је постојао принцип по коме кривична дела *consideranda sunt* [...] *causa, persona, loco, tempore, qualitate, quantitate, eventu*.

(1) Theodor Mommsen: *Römisches Strafrecht*, S. 1041 и сл.; V. Manzini: *Trattato di diritto penale*, Torino, 1933, vol. II, p. 148.

Ово схватање које је већ постојало у римском праву, касније је било усвојено и даље развијено у канонском праву. Под утицајем учења хришћанске цркве (2), у канонском праву је било заступљено гледиште поправљања учиниоца кривичног дела. При одређивању казне и чак при њеном извршењу више се узима у обзир учинилац кривичног дела него кривично дело. Пошто се казна изриче ради поправљања кривца, води се рачуна, при њеном изрицању и извршењу, о темпераменту деликвента. Као што је већ наглашено у литератури (3), постоји видљива разлика између црквених и световних судова тога времена у погледу схватања казне. Код световних судова казна се одређује више према тежини кривичног дела да би се заштитио јавни поредак и запласио деликвент. Супротно, у канонском праву постоји нека врста индивидуализације казне која је срачуната на поправљање учиниоца дела, па према томе више се прилагођава природи овог. Ова идеја канонског права о одмеравању казне у смислу индивидуализације нарочито је дошла до изражаја у радовима Св. Томе Аквинског и Александра III (4). Тако по учењу Томе Аквинског, када се суди о једном људском делу, треба узети у обзир све околности под којима је дело извршено, а према принципу: *quis, quid, quibus auxiliis seu instrumentis, cur, quomodo, quando, circa quod*. А према Александру III, када је реч о кривичном делу, треба узети у обзир да *„in excessibus singulorum non solum quantitas et qualitas delicti, sed aetas, scientia et sexus atque conditio delinquentis sunt attendenda, et non solum praedicta, sed secundum locum et tempus quo delictum committitur”*.

Световно кривично право Средњег века не поставља проблем одмеравања казне. Систем арбитражних казни био је заснован на савсим другим принципима и имао је своје властите проблеме. Овај систем не само да је олакшавао неку врсту индивидуализације, већ је водио судију у самовољу, анархију и непоштовање права човека. Тек је за време Француске револуције прокламован принцип једнакости свих грађана пред законом, па и у погледу казне. Кривични законик из 1791 увео је утврђене казне за свако кривично дело. Судија је имао само да утврди постојање кривичног дела и кривичне одговорности и да стриктно примени казну која је била утврђена у закону. По овом закону није се постављало питање индивидуализације казне. Овај закон је поставио и спровео чврсто принцип законитости и једнакости свих пред законом и у погледу казне. Са ове стране посматран овај је закон био прогресиван и претстављао је корак даље у развоју кривичног права. Али ускоро се увидело да је немогуће примењивати формални и строги принцип законитости а да се не води рачуна о конкретним околностима извршења кривичног дела и о природи учиниоца дела. Из ових разлога кривични законик из 1810 напушта овај

(2) P. Bouzat: *Traité théorique et pratique de droit pénal*, Paris, 1951, art. 23; Vidal-Magnol: *Cours de droit criminel et de science pénitentiaire*, 9e éd., Paris, 1949, t. 1, art. 18.

(3) P. Bouzat: *op. cit.*, loc. cit.

(4) V. Manzini: *op. cit.*, p. 149.

систем апсолутно одређених казни и уводи систем релативно одређених казни, задржавајући притом потпун принцип законитости у кривичном праву. Казне су предвиђене са одређеним минимумом и максимумом, тако да судија може бирати трајање казне које одговара кривичном делу и његовом учиниоцу. Овај закон потврђује принцип да једнакости права одговара неједнакост чињеница, тако да се не могу увек примењивати за иста кривична дела исте казне (5). Једном речју, Кривични законик из 1810 прокламовао је, поред принципа законитости, принцип индивидуализације у кривичном праву. Заиста сваки ко проучава развој индивидуализације у кривичном закону мора почети са овим законодавством.

Међутим, иако је Кривични законик из 1810 поставио прве основе за одмеравање казне у данашњем смислу, прошло је доста времена док се дошло до система одмеравања казне у модерном смислу речи. С правом се може казати да данашња индивидуализација казне има сасвим другојачији смисао у упоређењу са индивидуализацијом по Кривичном законнику из 1810 (6). По овом закону судија је имао право само да узме у обзир кривично дело при одмеравању казне. Данас индивидуализација значи да судија може, ради одмеравања казне, водити рачуна не само о условима под којима је кривично дело извршено, већ нарочито о природи и својствима учиниоца дела, прилагођавајући казну његовим личним особинама и његовим могућностима поправљања под дејством казне. Тако да се савремени период кривичног права карактерише пре свега чињеницом да оно ставља у центар пажње више учиниоца него кривично дело. Полази се од схватања да се друштвена одбрана не може остварити ако се на учиниоца не примене оне казне или мере безбедности које су одмерене према његовој личности. Ово је омогућено нарочито под утицајем школе позитивиста која је радикално изменила кривично право. Између осталог заслуга је ове школе што је указала да кривац није неко апстрактно биће, просто само извршилац кривичног дела, већ пре свега биће које има своју индивидуалност, па да према томе кривична санкција мора бити прилагођена његовој личности, карактерним цртама једне одређене личности. Ова је школа, дакле, допринела да се индивидуализација кривичних санкција оријентише како према кривичном делу тако и према његовом учиниоцу (7). Школа позитивиста је, међутим, негирала идеју о казни и инсистирала је да једине кривичне санкције буду мере безбедности, то ће рећи мере друштвене одбране. Затим долази неокласична школа која је успела да помири идеје класичне школе, која се заснивала само на принципу законитости, са схватањима нових школа, нарочито са схватањима школе позитивиста. Неокласична школа је увела дуалитет кривичних санкција, казну и мере безбед-

(5) R. Garraud: *Traité théorique et pratique du droit pénal français*, 3e éd., Paris, t. II, art. 469.

(6) Marc Ancel: *Introduction*, p. 9, dans l'oeuvre: *L'individualisation des mesures prises à l'égard du délinquant*, Paris, 1934, Publications du Centre d'études de défense sociale.

(7) P. Bouzat: *op. cit.*, art. 41; Vidal Magnol, *op. cit.* art. 46.

ности. Њени претставници су нарочито инсистирали на индивидуализацију казне задржавајући у свему принцип законитости у кривичном праву. У Француској су главни претставници ове школе Р. Салеј (*R. Saleilles*) (8) и М. Киш (*M. Cuche*) (9). На међународном плану највећа заслуга за победу нових идеја у кривичним законима припада Међународној унији за кривично право, чији су најважнији претставници фон Лист (*von Liszt*), Принс (*Prins*) и ван Хамел (*Van Hamel*). Постепено ове нове идеје су продрле у све земље.

Узимајући у обзир развој кривичних закона после Француске револуције све до наших дана, ми можемо запазити три периода (10). У првом периоду, то је период Кривичног законика из 1791, био је признат само принцип законитости. Казне су биле тачно утврђене, судија је имао само да констатује постојање кривичног дела и да тачно примени казну која је у закону била предвиђена за то кривично дело. У другом периоду, то је период Кривичног законика из 1810, судија има право да утврди степен кривичне одговорности према кривичном делу и конкретном учиниоцу. У трећем периоду, после појаве школе позитивиста и развоја кривичног права у вези са њоме, судија има право не само да утврди кривично дело и степен кривичне одговорности кривца, већ исто тако да прилагоди казну индивидуалним својствима деликвента и потребама друштвене одбране. То је савремени период кривичног права.

II. Готово у свим кривичним законима данас су заступљена оба принципа, принцип законитости и принцип индивидуализације казне, тако да се на овај начин поставља двоструки проблем, проблем утврђивања казне од стране судије и проблем контроле овлашћења оцене судије, како је то формулисано у наслову овог реферата. Ипак, могу се запазити извесне нијансе у овом погледу а у неким законима чак извесне разлике. Највише је заступљен систем олакшавајућих и отежавајућих околности, тако да судија наслањајући се на ове, одређује казну у границама посебног минимума и максимума. На овај начин одмеравање казне не излази из оквира принципа законитости с обзиром да су све ове околности одређене законом. Сем тога готово сви признају да овај систем олакшавајућих и отежавајућих околности омогућује одмеравање казне у смислу принципа индивидуализације (11). Поред овог, готово сви кривични закони познају друге инструменте који олакшавају судији индивидуализацију кривичних санкција, и то нарочито: институт ублажавања казне, ослобађања од казне, условну осуду, установу поврата, итд. Има, међутим, закона који се у погледу казне потпуно удаљавају од принципа законитости у кривичном праву (12). По овим концепцијама, принцип законитости у својој класичној форми већ је преживео бар у погледу казни. Тре-

(8) R. Saleilles: L'individualisation de la peine, Paris, 1898.

(9) Cuche: L'éclectisme en droit pénal, Rev. pénit., 1907, p. 944—961.

(10) Marc Ancel: op. cit., p. 10.

(11) P. Bouzat: op. cit., art. 581; Vidal-Magnol, op. cit. art. 239.

(12) P. Bouzat: op. cit., art. 315—317.

бало би га заменити новим принципима који више одговарају садашњим потребама друштвене одбране. У овом погледу могу се запазити нарочито два система, и то систем неодређених осуда и систем опасног стања учиниоца кривичног дела. По првом систему судија изриче казну али њено дефинитивно трајање се одређује за време извршења казне. Овај систем има више варијаната. По овом систему одмеравање казне прелази на администрацију извршења казне. На тај начин принцип законитости овде се схвата на један еластичан начин. Ипак, при том треба приметити да се у земљама где се примењује овај систем, одмеравање казне од стране органа извршења казне врши на основу претходног испитивања осуђеника. Са теориског гледишта овај систем више одговара потребама друштвене одбране, али захтева један специјализовани персонал који ће вршити ово испитивање, што је врло скупо и што све земље не могу себи дозволити. Други систем, систем опасног стања извршиоца кривичног дела још више се удаљује од принципа законитости. На основу учења школе позитивиста полази се од схватања да извесни учиниоци кривичног дела имају у себи злочиначке склоности, наследне или стечене, које заједно дају појам опасног стања. Има чак мишљења по којима се ово стање може утврдити чак пре извршења кривичног дела, што би имало за последицу примењивање мера безбедности према неким лицима чак пре извршења кривичног дела. Јасно је да ове тенденције нису у сагласности са принципом законитости у кривичном праву.

Са појавом и формирањем данашње школе друштвене одбране јавља се један нов моменат. Као и увек, појава ове нове школе праћена је супротним схватањима у погледу значаја принципа законитости и индивидуализације у кривичном праву. Има мишљења (13) по којима ова школа означаје крај, негацију традиционалног система кривичног права заснованог на принципу кривичне одговорности због кривице и на казни заслуженој према степену кривичне одговорности. Чак се предлаже укидање казне и замена кривичног права једним новим правом, друштвеним правом, правом друштвене одбране. Репресивно право требало би да се замени превентивним правом. Али то су само појединачна схватања ове школе. По другима, напротив, подвлачи се (14) да нова школа друштвене одбране нема циљ да радикално мења кривично право нити има намеру да негира како традиционалне принципе кривичног права тако и принцип законитости. По овом другом мишљењу, које изгледа претставља већину претставника данашње школе друштвене одбране, ова школа жели само да подвргне опсежној ревизији сва постојећа учења из области кривичног права сходно стеченом искуству у борби против криминалитета.

При свем том може се узети да је данашње кривично право у динамичном развоју. Дискусије су многобројне, конгреси који се држе доказ су за ово. Можемо чак казати да је данашње стање слично

(13) За ову дискусију, в. нарочито Jean Graven: *Droit pénal et Défense sociale*, *Revue pénale suisse*, 1955, fasc. 1, pp. 1—53.

(14) В. нарочито Marc Ancel: *La défense sociale*, Paris, 1954, pp. 14 и сл.

оном на крају последњег века, када је неокласична школа са фон Листом, Принсом и ван Хамелом на челу, морала да интервенише да би се нашао компромис међу мноштвом противречних мишљења и тенденција у области кривичног права тадашњег времена. У вези са овим, проблем индивидуализације казне је у центру пажње а нарочито однос индивидуализације са принципом законитости. На тај начин, проблем одмеравања казне, један од најстаријих проблема кривичног права, поново постаје актуелан. Исто то важи и у погледу проблема овлашћења судије при одмеравању казне. Нема ни једног конгреса који не расправља, делимично или у целини, проблем одмеравања казне. По овом питању држе се посебни састанци, интернационални или регионални, на којима се дискутује нарочито проблем испитивања личности у вези са одмеравањем казне. Већ је објављен обилан материјал са ових међународних састанака (15). Да би се постигла боља индивидуализација, дискутује се нарочито питање раздвајања поступка изрицања осуде од поступка изрицања казне (16).

III. После ових неколико примедба о предмету одмеравања казни и развоја овог проблема, као и о стању овог проблема у данашњим кривичним законима и у савременој теорији кривичног права, ми долазимо поново на питање постављено на почетку реферата: који је уствари разлог због кога се овај проблем поставља и захтева решење? Јер треба признати да проблем који се овде дискутује није узет случајно, већ да постоје озбиљни разлози који захтевају његово решење. По чему је овај проблем поново актуелан? Да лу су стечена искуства показала да принцип законитости у кривичном праву спречава индивидуализацију или пак индивидуализација онемогућује принцип законитости? Или можда нешто више. Изгледа да се у борби различитих тенденција и мишљења, нарочито у вези са различитим мишљењима у оквиру данашње школе друштвене одбране, посебно поставља питање научне и законске ревизије свих кривичних института да би се ови прилагодили потребама и схватањима данашњих дана. Извесно је да питање одређивања казне остаје као једно од најважнијих и најделикатнијих. Ако се пође са овог гледишта, онда је проблем контроле овлашћења оцене судије у одређивању казни и мера безбедности, свакако један од оних који заслужују највише пажње. Може се само дискутовати како треба прилазити овом проблему и са ког гледишта га треба посматрати.

Ако смо добро разумели суштину проблема напред формулисаног, први захтев који се поставља је очување принципа законитости у кривичном праву. Искуство нам показује да се сви основи кривичног права руше када се напушта принцип законитости, без обзира у име које идеје се то чини или захтева. Из овог произилази да овлашћење

(15) В. например, *L'Individualisation des mesures prises à l'égard du délinquant*, Publications du Centre d'études de défense sociale, Paris, 1954.

(16) В. Paul Cornil: *La césure entre la condamnation et prononcé de la peine*, Revue pénale suisse, 1955, fasc. 3, pp. 225—242.

судије за одређивање казне мора бити регулисано законом. Према томе, проблем контроле овлашћења судије, што је предмет ове дискусије, потпуно је на свом месту. С друге стране пожељно је да се на овај начин не нашкоди поступку индивидуализације казне. Према томе, исто тако је потребно оставити судији довољно овлашћења да може прилагодити казну личности извршиоца кривичног дела у сваком конкретном случају. Да би се сачувао принцип законитости а исто тако да би се омогућила индивидуализација казне према модерним схватањима науке кривичног права, а у исто време да би се решио проблем одређивања казне па и проблем контроле овлашћења судије, требало би, по нашем мишљењу, водити рачуна о следећим поставкама.

1. Потребно је сачувати садашњи систем релативно одређених казни по коме су казне одређене у границама минимума и максимума. Али да би се заштитио принцип законитости, разлике између минимума и максимума не треба да буду тако велике, јер, у супротном случају, судија не би одређивао казну по закону, већ би је он сам стварао, што је противно принципу законитости. У погледу алтернативних казни требало би да судија има овлашћење да их примени само у посебним случајевима. Закон треба да одреди читав низ околности на основу којих судија може одмерити казну у границама максимума и минимума. У овом погледу требало би следовати пример оних закона који детаљно регулишу околности на основу којих судија може одмерити казну. Поред овог, требало би сачувати све инструменте позитивних законодавстава који дозвољавају судији да одређује казну према конкретном кривичном делу и учиниоцу. У овом погледу нарочито место треба дати поврату. Поред општег поврата као опште отежавајуће околности, требало би посветити посебну пажњу специјалном поврату, тј. случају када неко лице више пута извршује једно исто кривично дело, или кривично дело исте врсте или истих мотива. Изгледа нам да данашњи кривични закони не показују довољно пажње овом проблему и да се више баве општим повратом.

2. Постоји једна ствар коју данашњи кривични закони не узимају довољно у обзир. То је питање типологије криваца (проблем кривичног типа). Наука кривичног права, нарочито криминологија, захтева детаљну анализу личности учиниоца кривичног дела, али закони не дају уопште или дају врло мало материјала на основу ког судија може извршити ову типологију. Судије су остављене саме себи и отуда долази до различитих решења у пракси у овом погледу. Због тога је немогуће остварити једнообразност судије у одмеравању казни у погледу различитих типова криваца, немогуће је, дакле, остварити контролу судије у овом погледу, ако закон не пружи извесну подлогу на основу које би судија био у стању да одреди тип кривца у вези са одмеравањем казне. Ми смо мишљења да би закон могао решити овај проблем на два начина. Пре свега, он би могао дати овом проблему посебно место у општем делу кривичног законика. На тај начин типологија криваца постала би посебан институт у кри-

вичном законнику као, например, проблем урачунљивости, умишљаја, нехата, итд. Закон би одређивао основне типове криваца као што одређује основне врсте кривичних дела, например, тако што би одредио кривце из навике, случајне кривце, по тенденцији, из страсти, повратнике, итд. На тај начин закон би обавезивао судију да класифицира кривце према правилима о типологији предвиђеним у закону, па би тек после приступио одмеравању казне. Судија би имао два задатка пре изрицања осуде: утврђивање кривичног дела и степена одговорности с једне стране, и класификацију кривца с друге стране. Природно, требало би да закон пружи низ околности на основу којих би судија извршио класификацију кривца. Други начин састојао би се у томе што би закон одређивао већи број личних околности према којима би судија могао да одмерава казну.

3. Требало би да закон садржи посебна правила у погледу тзв. ванредног одмеравања казне (слободно одмеравање казне). Реч је о случају када је потребно дати судији извесно овлашћење да може одредити казну ван оквира минимума и максимума предвиђених у закону. Већина законодавстава садрже оваква правила. Има чак закона који дозвољавају судији да одмери казну изнад максимума, тј. да се не држи принципа законитости чак на штету окривљеног. Ипак постоји мало закона који садрже довољно правила на основу којих судија има да поступи у таквим случајевима, што је нарочито незгодно када се казна поштрава на штету окривљеног. Закон би имао да предвиди посебне околности на основу којих би судија могао слободно да одмерава казну. Требало би да законодавац изврши детаљну анализу свих могућих случајева, и на основу тога да одреди читав низ околности на основу којих се може извршити слободно одмеравање казне. Требало би за сваку врсту или групу околности предвидети посебна правила која би указивала судији како треба одмеравати казну када постоје ове околности. То би била нека врста контроле од стране законодавца над радом судије у погледу одмеравања казне, на тај начин свако удаљавање од општих правила о одмеравању казне било би у складу са принципом законитости јер би се заснивало на закону.

4. Поставља се питање како остварити контролу овлашћења судије за одмеравање казне на основу правила кривичног поступка. Ово питање улази у област организације судова и њиховог функционисања, а исто тако задире се и у неке принципе кривичног поступка.

Начелно, требало би фаворизирати расправљање у судским већима. Требало би предвидети за кривична дела одређене тежине већа од најмање три судије. Ово је делимично спроведено у данашњим законима о кривичном поступку. Али овде је реч о судским већима у једном другом смислу, нарочито када је реч о одмеравању казне ван оквира посебног минимума и максимума. Требало би повећати судска већа увек када би према околностима могло доћи до ванредног одмеравања казне. Тебало би исто тако предвидети правила у закону о

кривичном поступку по којима би се поступало при образовању ових повећаних судских већа када треба прећи на ванредно одмеравање казне. До данас, готово сви закони предвиђају да ће се ствар расправити пред судијом појединцем или већем водећи рачуна само о тежини кривичног дела. Напротив, требало би предвидети да се може прећи на овај поступак и онда када се појаве околности које захтевају ванредно одмеравање казне. Друга алтернатива била би да се предвиди за такве случајеве једногласност свих судија, као што се то већ чини по неким законима када је у питању изрицање смртне казне.

Контрола овлашћења судије за одмеравање казне може се постићи и захтевом да судија даје детаљнија образложења у погледу одмерене казне. Изгледа нам да је правило готово свих судија да усредсређују образложење више на утврђивању кривичног дела и степена кривичне одговорности. Поклања се мање пажње образложењу изречене казне. Закон би могао да предвиди посебну обавезу по којој би судија морао да пружи детаљно образложење пресуде у погледу изречене казне. На овај начин би судија био обавезан да боље анализира све околности на које се наслања при одмеравању казне а одлуке о казни биле би квалитетније.

Затим, требало би проширити право жалбе окривљеног и његове одбране у погледу приговарања у вези са изреченом казном. У оправданим случајевима требало би дозволити јавну расправу пред судом другог степена чак и кад је реч о изреченој казни.

Контрола овлашћења судије у одмеравању казне може се даље остварити на тај начин што би се проширили разлози због којих окривљени и његова одбрана могу захтевати ванредно ублажавање казне (институт који постоји у неким законима о кривичном поступку). Иако многи закони познају овај институт, у пракси се мало чини употреба од овог. Треба законом предвидети да поступак ванредног ублажавања казне може бити покренут по службеној дужности, чак на захтев органа извршења казне ако овај нађе да је то потребно за осуђењог.

Готово сви закони познају институт обнове кривичног поступка, али он се практикује из других разлога а ретко у погледу изречене казне. Требало би дозволити обнову поступка и у погледу изречене казне ако нове околности указују да казна не одговара конкретном случају и учиниоцу кривичног дела.

5. Све ово, међутим, само је једна страна питања од кога зависи правилно одмеравање казне. Новим законским прописима у смислу, у коме је напред било речи, могло би се постићи много али не све. Треба имати у виду да казну ипак изриче судија, лице које има своју индивидуалност и да у већини случајева од њега зависи која ће казна бити изречена. Многобројна законска ограничења у овом погледу могу имати негативно дејство. Ако би се пришло једном новом ограничењу права и овлашћења судије у одмеравању казне, и ако би се форсирала контрола овлашћења судије у погледу одмеравања казне,

није искључено да би то произвело супротно дејство од оног што се данас жели. На тај начин можда би принцип законитости више дошао до изражаја, али с друге стране била би онемогућена индивидуализација казне, што данас претставља основни принцип кривичног права.

Из овог разлога смо склони да верујемо да би се најбоља контрола овлашћења судије у одмеравању казне остварила ако би се утицало на саме судије да сами побољшају квалитет у погледу одређивања казне. Требало би имати судијски кадар који би био више у стању да сам себе контролише у погледу одмеравања казне. Овде није реч само о савесности судије, што се подразумева само по себи, већ више о њиховој способности за овакав рад. Изгледа нам да су извесне судије још увек само правници у класичном смислу. Треба их оспособити за испитивање личности кривца да би затим могли одмеравати казну. Другим речима, треба им пружити мало дубље познавање из психологије, социологије и других друштвених наука.

Могле би се предложити још многе друге ствари. Ми ћемо навести само неколико. На пример: судија је сувише удаљен од извршења казне. Он не познаје довољно понашање оних које је послао на извршење казне, и како ова казна делује на њих. Требало би више додирати између судија и органа извршења казне. Судије би боље одмеравале казну ако би познавале живот у затвору. Без овог, деликвент је за судију само једно апстрактно биће које треба да проведе више година у затвору. Али где ће оно провести и како ће провести те године, судија често то не зна, он се не труди да ово сазна, у сваком случају он има само апстрактну претставу о томе. Из ових разлога нам се чини да би судије биле много способније за само-контролу у одмеравању казне ако би постојала сарадња између њих и органа извршења казне. Не би се погрешило ако би се судије регрутовале међу лицима која имају извесно искуство у извршењу казне, или ако би се захтевало од сваког судије да је провео извесно време у некој казненој установи.

Готово у свим земљама судије пате од недостатка једнообразности у критеријуму за одмеравање казне, чак и у једној истој земљи. Чини нам се да би се ова негативна страна могла отклонити или бар смањити не само законским прописима, којим би се омогућила званична контрола овлашћења судије у погледу одмеравања казне, већ пре свега на који други, бољи начин. Нарочито желимо подвући потребу веће сарадње између судија, чак и судова разних степена. Требало би више одржавати заједничке састанке на којима би се дискутовало о критеријуму у погледу одмеравања казне. Мишљења смо да би судије радије прихватиле контролу која би произашла из закључака при чијем доношењу су сами учествовали, него контролу која долази одозго у форми законских прописа. Затим, требало би више објављивати одлуке судова и о њима дискутовати. Не треба заборавити да је јавно мњење моћан друштвени фактор. Објављујући и дискутујући судске одлуке, створило би се једно квалификовано

јавно мњење, мишљења судија и правника о питањима за која се сви они интересују. Ако би се успело да се створи једно такво јавно мњење које би се односило на рад судија, у овом случају у погледу одмеравању казне, верујемо да би то била најбоља контрола судија у њиховој функцији одређивања казне. Контрола која не би била санкционисана законом, али која би деловала боље него ма која друга службена или законска контрола.

IV. Да закључимо. Као што смо нагласили у самом почетку, проблем који се овде расправља претставља једно од најважнијих питања данашњег кривичног правосуђа. Од решења овог проблема зависи да ли ће се моћи отклонити постојеће, стварне или привидне, противречности данашњег кривичног правосуђа, које произилазе из чињенице што је потребно сагласити два принципа, принцип законитости у кривичном праву и принцип индивидуализације казне. Треба наћи решење које ће још једном потврдити значај оба ова принципа а да се притом не смањи значај ни једног ни другог. Као што смо рекли у почетку, то је озбиљан проблем и тешко је наћи решење које ће задовољити у потпуности оба ова основна принципа кривичног права. Ипак то не значи да не треба покушати да се реши овај проблем и да се не може наћи неко задовољавајуће решење.

У овој нади ми смо себи дозволили да изразимо наше скромно мишљење по овим проблемима, и верујемо да смо унеколико допринели проблему који се дискутује.

Др. Јанко Ђ. Таховић

САВРЕМЕНО СХВАТАЊЕ ПОЈМОВА УЧИНИОЦА КРИВИЧНОГ ДЕЛА И УЧЕШЋА У КРИВИЧНОМ ДЕЛУ*

I. Сам наслов „Савремено схватање појмова учиниоца кривичног дела и учешћа у кривичном делу” потсећа на многа питања о којима се расправља у науци о криминалитету од давних дана. Нека од њих улазе у ред основних проблема наше науке и од њиховог правилног решења зависи правилност изградње појмова учесника у кривичном делу. Тако се истиче проблем каузалитета у вези са различитошћу акција појединих учесника. Истовремено са овим, кад је реч о стављању јачег акцента на личност преступника него на само кривично дело, поставља се и питање да ли треба дати превагу „учинилац — кривичном праву“ (*Täterstrafrecht*) или „дело — кривичном праву“ (*Tatstrafrecht*)? Од овог питања је нераздвајно и проблем кривичноправне систематике, који се решава или бипартитном формулом „кривично дело и казна“ или трипартитном формулом „кривично дело, кривац и казна“.

* Реферат поднесен VII Међународном конгресу за кривично право који је одржан у Атини од 26 септембра до 2 октобра 1957.

Проучавање изградње појмова учиниоца кривичног дела и саучесника у кривичном делу креће се дакле у једном веома сложеном миљеу чије су компоненте и бројне и међусобно повезане. Стога су за правилност решења неминовне свестраност посматрања и уравнотеженост духа. Ова два елемента омогућују да се оствари потпуно сазнање и да се избегну крајности које би се у нашем случају огледале у запостављању било кривичног дела било учиниоца и саучесника.

Због свега што је речено а ради што успешнијег решења питања о појмовима учиниоца кривичног дела и саучесника у кривичном делу биће кратко изложена теорија равнотеже у кривичном праву. Ова се креће у оквирима трипартиције са кривичном одговорношћу као вишим и синтетичким појмом за кривично дело и кривца (1). Њен је задатак да оствари реално сазнање дела и учиниоца, да одреди њихову друштвену вредност и узајамни однос и да сачува њихову релативну самосталност у кривичноправном систему и јединство при примени кривичних санкција. Ова теорија је по нашем схватању заступљена у југословенском кривичном праву, што не значи да се она не налази у другим кривичним правима. Међутим, на овом месту наша пажња је усредсређена на југословенско кривично право те се стога оно посебно и помиње.

Овај реферат треба да буде прилог питању о стању појмова учиниоца кривичног дела и саучешћа у кривичном делу у југословенском кривичном праву. Његова је сврха да у оквиру VII Међународног конгреса за кривично право допринесе најбољем решењу постављеног питања на међународном плану.

II. Теорија равнотеже у кривичном праву оперише са кривичном одговорношћу као највишом синтезом сазнања и друштвеном оценом кривичног дела и кривца. Овако схваћена кривична одговорност је израз равноправности кривичног дела и кривца као реалних појава у животу и правном систему. На овај начин се отклања конструкција у којој се кривац утапа у своје дело или пак обрнуто кривично дело постаје само симптом за реаговање друштва против учиниоца с позивом на његову личност. Претпостављање личности учиниоца његовом делу крије у себи опасност неодмереног преношења елемената природних наука у област науке о криминалитету. С друге стране треба напоменути да прва конструкција доводи до претераности правних апстракција у којима се на овај или онај начин губи целина учиниоца. Што се тиче самих природних наука ваља додати да иако оне доприносе проучавању учиниоца и његовог дела, за нас је истина да оне греше у моменту када присвајају себи атрибут „криминална“, напр. криминална антропологија, криминална биологија, итд. Ово стога што у том моменту долази на извештан начин до претпоставке о постојању човека који је по својој природи злочинац, а ненаучност ове претпоставке је према досадаш-

(1) Д. В. Димитријевић: Кривична одговорност у систему кривичног права, Годишњак Правног факултета у Сарајеву, Сарајево, 1953, стр. 151—166.

њем знању несумњива. Можда је било излишно рећи и ово последње, али је то ипак учињено због тога што стрепимо да претерано наглашавње личности учиниоца и неодмерено коришћење природних наука могу довести до неких повреда права човека и грађанина, наиме до несклада између учињеног дела и примењене кривичне санкције. Посреди је још једна опасност. Она се састоји у могућности да остане неистражено и неоцењено друштвено биће учиниоца и његовог дела.

Кривична одговорност настаје у пресеку друштвених односа према кривичном делу и претставља одговорност преступника за извршено и скривљено кривично дело. Ово схватање је праћено принципом *nullum crimen, nullus delinquens, nulla poena sine lege*. Кривично дело као претпоставка указује на учиниоца, а кривична одговорност остварује синтезу дела и учиниоца те доводи до складног друштвеног реаговања.

Кад је реч о саучешћу у кривичном делу, где се поставља питање кривичне одговорности не само извршиоца кривичног дела већ и оних који су на различите друге начине допринели остварењу дела, аналитичко посматрање дела показује различиту вредност појединих радњи (чињења или нечињења) за реализацију дела. Тако се открива посебна вредност односа између радње извршења и допунских радњи. То би био однос између узрока и услова кривичног дела. У склопу теорије равнотеже указује се објективна вредност појединих акција учесника у делу и свака од њих се сврстава у кривичну одговорност свога носиоца за проузроковано кривично дело. На овај начин се у акцесорност саучешћа за одговорност саучесника уноси као елемент и вредност његове акције, те се личност сваког саучесника посредно повезује са проузрокованим делом.

Кривична одговорност не може изаћи из оквира кривичног дела због кога је спроведен кривични поступак нити може премашити оквире личног односа учиниоца или саучесника према дотичном делу. Она не може занемарити дело да би се сва засновала на личности учесника у делу. Пажња се усредсређује на кривицу оних који су остварили дело и она се као елемент уграђује у појам кривца а преко овога и у појам кривичне одговорности. Кривица је једна манифестација личности, али је од значаја да она није производ само личности нити се са њом исцрпљује читава личност.

Проблем личности се добрим делом помера у област одмеравања казне, тј. примене кривичних санкција, као и у поступак ресоцијализације преступника. Са овим се још једном истиче вредност теорије равнотеже у кривичном праву и неопходност еманципације кривца и саучесника у кривичноправној систематици.

Савремена кривичноправна систематика је у извесној мери још увек неправедна према учиниоцу кривичног дела. Поставља се питање да ли је она у складу са криминолошким проучавањима преступника. Борба између бипартиције и трипартиције није завршена, а она се мора окончати у корист трипартиције или боље речено у корист система у коме би се поред кривичног дела и кривца изградио и појам

кривичне одговорности као виши и комплексни појам за кривично дело и кривца. Међутим, кидање са традицијом је веома тешко. Ово најбоље илуструје случај Х. Канторовића (*H. Kantorowicz*). Он је своје дело *Tat und Schuld* засновао на тези: „Кривица није појамно обележје кажњиве радње већ кривичног дела и то као квалитет кривца”. Но приликом развијања ове тезе Канторовић није имао снаге да стави кривца на равну ногу са кривичним делом, већ га је оставио у оквиру кривичног дела. Тако је дакле остао у систему бипартиције са двојном систематиком учења о кривичном делу. Ово учење је рашчланио на учење о кажњивој радњи и учење о кривцу. Учење о кажњивој радњи (објективној страни кривичног дела) обухвата радњу, њену типичност (*Tatbestandsmässigkeit*) и недостајање основа оправдања, а учење о кривцу (субјективној страни кривичног дела) учионица (*der Handelnde*), његову кривицу и недостајање личних основа искључења казне (2). Овде би се могло поставити и питање односа правне догматике према стварности, утолико пре што је несумњиво да је кривично право претходило криминологији која се латила проучавања социологије и психологије криминалитета, односно како се обично каже узрока криминалитета.

Упогледу осамостаљења кривца у кривичноправном систему најдаље је отишла трипартиција. Она је кривца поставила као самосталну правну апстракцију поред кривичног дела и казне, тј. кривичне санкције. Са овим је ослободила видике за његово проучавање. Т. Живановић, оснивач и поборник трипартиције, дефинише кривца као извршиоца свршеног или покушаног кривичног дела или саучешћа, *scil.* потстрекавања и помагања у таквом кривичном делу, који је вин (тј. који се налази у психичким односима одређене каквоће са својом радњом и њеном последицом) и који испуњава објективне личне услове кривичне одговорности. Испред овако схваћеног кривца стоји кривично дело као противправно, у казненом закону предвиђено и условима инкриминације одговарајуће проузроковање људском радњом (3). Везе између дела и учионица су очуване, али је и делу и учионици дата потребна самосталност у кривичноправном систему.

Наш приговор трипартицији састоји се у истицању потребе да се изгради појам кривичне одговорности како је он већ напред скициран. Иначе је за нас на овом месту од посебног интереса питање јединства између резултата криминолошког проучавања кривца и правне апстракције о кривцу. Под овим углом чини нам се да је само трипартиција у стању да оствари потпуно сазнање кривца. При овом се мисли како на кривца-извршиоца тако и на кривца-саучесника. Нема сумње да је за остварење овог сазнања истовремено са правилном систематиком неопходно и ослобођење од методолошких слабости. Проблем методологије у области криминалитета и кривич-

(2) *H. Kantorowicz: Tat und Schuld, Zürich, 1933, стр. 76, 297, 295—296.*

(3) *Т. Живановић: Основни проблеми кривичног права, Београд, 1930, стр. 119, 79.*

ног права изискује посебну пажњу (4), стога ће на овом месту изостати његово разматрање. Чини нам се да би било корисно да један од следећих конгреса Међународног удружења за кривично право буде посвећен савременом стању поменутог проблема, јер до размимоложења најчешће долази због различитих путева сазнања.

III. Југословенски кривични законик од 1951 који је на снази не даје непосредну дефиницију извршиоца кривичног дела, али садржи све елементе потребне за појам извршиоца. У општем делу Кривичног законика налазе се одредбе о узрасту, урачунљивости, виности и другим околностима које погађају извршиоца и његову личност уопште, а посебни део Кривичног законика говори о извршиоцу по правилу у субјективној формулацији кривичног дела. Ова формулација обично почиње са „Онај ко учини...“ У низу случајева личност извршиоца је ближе одређена врстом занимања и сл., напр. „службено лице“, „војно лице“, „одговорно лице у предузећу“, итд. Питање психичког односа се конкретизује истицањем намере, умишљаја, нехата и др. Тако се појам кривца-извршиоца налази на нивоу савремених резултата науке и увек је носилац радње извршења или боље речено проузроковања људском радњом. За разлику од извршиоца, кривца-саучесника одликује извршење радње саучешћа, односно потстрекавање или помагање. У крајњој линији се враћамо на три основна обележја кривца и то: кривац-извршилац или саучесник, кривац-вини извршилац или саучесник и кривац-вини извршилац или саучесник који испуњава објективне личне услове кривичне одговорности.

С обзиром да се кривична одговорност по правилу конституише само за физичка лица од извесног интереса је став југословенског законодавца у погледу одговорности правних лица. Кривични законик — општи део из 1947 регулисао је ово питање у чл. 16: „Правне особе су кривично одговорне само за она кривична дела за која је у закону изричито одређена њихова одговорност“. Изузетак од правила је јасно формулисан. Међутим, Кривични законик од 1951 није преузео поменути пропис већ је прешао ћутке преко поменутог питања. Но ово није значило и измену ранијег става. Ћутање законика је схваћено као дозвола изузетка и ово је јасно дошло до изражаја у привредном кривичном законодавству у коме се за низ привредних преступа предвиђа кривична одговорност правних лица. Кривична одговорност физичких лица је дакле праћена у југословенском кривичном законодавству и одговорношћу правних лица као изузетком.

О кривцу-саизвршиоцу Кривични законик не садржи посебне одредбе. Стога се узима да за њега важе одлике кривца-извршиоца са оним објективним и субјективним преливима које намеће саизвршиоштво. Ове преливе треба тражити у основном обележју саизвр-

(4) Д. В. Димитријевић: Кривично право и криминологија, Годишњак Правног факултета у Сарајеву, Сарајево, 1956, стр. 34—41.

шиоштва, наине да оно претставља учешће више лица у радњи извршења кривичног дела.

Међутим, како су организатори Конгреса у начелу издвојили проблеме комплота и договора из оклира постављене теме, чини нам се да и читаво питање кривца-саизвршиоца остаје по страни. Ипак је целисходно указати на став Југословенског кривичног законика према организаторима злочиначких удружења. Тако чл. 23 прописује: „Ко ради вршења кривичних дела ствара или искоришћује организацију, банду, заверу, групу или друго удружење казниће се за сва кривична дела која су произашла из злочиначког плана тих удружења као да их је сам учинио“.

Са појмом кривца-извршиоца се повезује и питање „посредног“ извршиоца, које се и у југословенском кривичном праву различито третира, наине једни су „за“ а други „против“ ове конструкције.

Могућност конструкције „посредног“ извршиоца у оквиру Југословенског кривичног законика Б. Златарић види у следећим случајевима: „1. кад се учинилац за радњу извршења послужи другом особом која при том сама не чини кривично дело; 2. кад се учинилац за радњу извршења послужи другом особом која се треба сматрати помагачем у извршењу кривичног дела (случајеви тзв. долозног оруђа); 3. кад се учинилац послужи за радњу извршења другом особом која — извршујући управо оно што од ње жели посредни извршилац — чини и сама кривично дело али друге врсте“. Иначе ван ових случајева Златарић сматра да према Кривичном законнику није могућа конструкција „посредног“ извршиоца одређеног кривичног дела уколико постоји непосредни извршилац истог кривичног дела узетог у објективно-субјективном смислу. Тамо где долази до поменуте конструкције не постоји непосредни извршилац тог кривичног дела већ непосредни извршилац радње извршења за то дело које у првом случају нема криминални значај у односу на непосредног извршиоца, док у друга два случаја има, али друкчији од криминалног значаја кривичног дела које се има приписати посредном извршиоцу(5).

Полазећи од разликовања кривичног дела од кривичне одговорности и од становишта да Југословенски кривични законик везује одговорност саучесника само за постојање кривичног дела а не и за кривичну одговорност извршиоца кривичног дела, Ј. Таховић се супротставља конструкцији „посредног“ извршиоца у оквиру законика. Уколико долази до случајева у којима се извршилац за извршење кривичног дела послужио лицем које уопште не може извршити кривично дело или не може бити извршилац неког одређеног кривичног дела, реч је у погледу тзв. „посредног“ извршиоца, о потстрекачу, помагачу или једноставно о кривцу-извршиоцу „који се за извршење кривичног дела послужује неким средством“, тј. у датим случајевима *лицем* (6). Тако се конструкција „посредног“ извршиоца показује као излишна. Схватање Ј. Таховића је прихватљиво с тим

(5) Б. Златарић: *Кривични законик у практичној примени*, Загреб, 1956, стр. 71.

(6) Ј. Таховић: *Коментар Кривичног законика*, Београд, 1957, стр. 115—117.

што бисмо у складу са трипартицијом правили разлику не између кривичног дела и кривичне одговорности већ између кривичног дела и кривца. Иначе конструкција „посредног“ извршиоштва претставља последицу бипартиције код које се кривац са својим обележјима на одређени начин губи у појму кривичног дела.

IV. Проблем саучешћа у ужем смислу решен је у југословенском кривичном законодавству институтом потстрекавања и помагања. Разлика између ова два института почива на томе што потстрекавање претставља допринос стварању одлуке код извршиоца да учини извесно кривично дело, а помагање је само пружање помоћи за извршење кривичног дела пошто је извршилац већ био донео одлуку да учини извесно кривично дело. У погледу узрочности и један и други институт имају вредност услова а не узрока у односу на кривично дело извршиоца. Њихова кривична вредност повлачи одговорност саучесника-потстрекача и саучесника-помагача за кривично дело извршиоца, чиме је изражена и акцесорна природа саучешћа. Но има случајева потстрекавања и помагања које је законодавац предвидео као посебна кривична дела.

Што се тиче конкретизације радњи потстрекавања и помагања у Кривичном законнику се примера ради наводе само неке радње помагања. У ред ових долазе: давање савета или упутстава како да се изврши кривично дело, стављање на расположење учиниоцу средстава за извршење кривичног дела, уклањање препрека за извршење кривичног дела као и унапред обећано прикривање кривичног дела, учиниоца, средстава којим је кривично дело учињено, трагова кривичног дела или предмета прибављених кривичним делом (чл. 20, ст. 2). Иначе законодавац препушта на вољу животу конкретне облике у којима ће се појавити потстрекавање или помагање. Временско наступање ових облика саучешћа се разликује. Природа ствари онемогућује потстрекавање од момента када је извршилац донео одлуку о извршењу кривичног дела. Међутим, помагање може претходити извршењу кривичног дела а може бити и истовремено са извршењем кривичног дела. Помагање по правилу не може уследити после извршења кривичног дела. У овом последњем случају оно се јавља као посебно кривично дело, напр. прикривање — чл. 265, помоћ учиниоцу после извршеног кривичног дела — чл. 281.

У односу на кривично дело за које се врши потстрекавање или помагање Кривични законик има у виду како свршено тако и покушано кривично дело. Отступање од овога а с тим и посебну инкриминацију претставља „неуспело потстрекавање“ (чл. 19, ст. 2) Оно се јавља као посебно кривично дело кад су у питању тешка кривична дела. Његова формулација је следећа: „Ко другог са умишљајем потстрекава на извршење кривичног дела за које се по закону може изрећи пет година строгог затвора или тежа казна, а дело не буде ни покушано, казниће се као за покушај“. Овом облику саучешћа дато је дакле принципално значење.

Кривац-саучесник како потстрекач тако и помагач је умишљајни кривац (чл. 19, ст. 1; 20, ст.1; 22, ст. 1). За сам умишљај је карактеристично да се он односи на одређено кривично дело. Последица овога је отсуство кривца-саучесника у случајевима екцеса од стране кривца-извршиоца. Ово последње само у случају кад екцес не садржи и дело које је обухваћено умишљајем саучесника, јер уколико обухвата односно дело саучесник одговара у границама свога умишљаја.

У погледу личних односа, својстава и околности Кривични законик прописује: „Лични односи, својства и околности услед којих закон искључује кривичну одговорност или дозвољава или прописује ослобођење од казне, смањење или повећање казне, могу се узети у обзир само оном извршиоцу, потстрекачу или помагачу код кога се такви односи, својства и околности нађу“ (чл. 22, ст. 3). У вези са овим навешћемо одлуку Врховног суда Народне Републике Србије Кж. 649/52 која истиче: „да својство службеног лица код кривичних дела против службене дужности није једно од својстава из чл. 22, ст. 3, КЗ, која се могу узети у обзир само оном извршиоцу, потстрекачу и помагачу код кога се нађу, већ је ово својство елемент код тих кривичних дела. Стога оно као такво утиче и на одговорност потстрекача и помагача, иако сами нису службена лица, пошто потстрекачи и помагачи одговарају за она кривична дела која је учинилац извршио“. С друге стране од интереса је и одлука истог суда Кж. 620/52, која решава питање да ли мотив користољубља из чл. 135, ст. 2, улази у личне односе, својства и околности из чл. 22, ст. 3. Према овој одлуци потстрекач одговара за кривично дело из чл. 135, ст. 2 (за квалификовано убиство), ако другог потстрекне на убиство обећавајући му награду. Схватање Врховног суда је да се чл. 22, ст. 3, не односи на мотиве из којих је дело извршено (а од којих у конкретном случају зависи квалификација дела), већ на личне односе, својства и околности. Против овог схватања се наводи да је мотив нешто најсубјективније у личности и да је стога обухваћен чланом 22, ст. 3 (7).

Ако бисмо после овога прибегли начелном закључку о дејству личних односа, својстава и околности, онда је неминовно разликовати њихову функционалност према кривичном делу и према кривцу. Последица овога би била да је у чл. 22, ст. 3, реч о оним личним односима, својствима и околностима које улазе у појам кривца-извршиоца или кривца-саучесника. Ближа решења ће увек бити зависна од начина мишљења, тј. од тога да ли се прихвата бипартиција или трипартиција.

V. С обзиром на акцесорну природу саучешћа од посебног је интереса кажњивост кривца-саучесника. Југословенски кривични законик прописује да се потстрекач има казнити за извршено кривично дело „као да га је сам учинио“ (чл. 19, ст. 1). За помагача важи

(7) В. Zlatarić: cit. delo, str. 116—117.

исти став с тим што се он може и блаже казнити (чл. 20, ст. 1). Како се саучешће односи и на свршено и на покушано кривично дело, а за кажњавање покушаја постоје посебни прописи, Кривични законик предвиђа да ће се потстрекач и помагач казнити као за покушај, ако је кривично дело остало у покушају (чл. 21).

Што се тиче смањења или повећања казне или ослобођења од казне не треба изгубити из вида вредност личних односа, својстава и околности, о којима је већ било речи а на којима се законик задржава (чл. 22, ст. 3). Законик такође истиче да се потстрекач и помагач могу ослободити казне ако су добровољно спречили извршење дела, тј. у случају добровољног одустанка саучесника (чл. 22, ст. 2).

На крају треба поменути да Југословенски кривични законик у извесним случајевима квалификује потстрекавање и помагање као посебно кривично дело, напр. чл. 128, 328, ст. 3; „наређује“: чл. 125, 126, 127; чл. 107, 120 и др. У овим случајевима се отступа од акцесорне природе саучешћа и прелази једноставно на план самосталног кривичног дела и кривца-извршиоца. Ово се одражава на одређени начин и у области кажњивости, наиме престају да важе одредбе о кажњавању кривца-саучесника и долазе до изражаја прописи о кажњавању кривца-извршиоца.

VI. Реферат има своје оквире. Њих одређују организатори конгреса, што је и овде случај. Услед тога је и наше излагање ограничено на нека основна теориска питања и на ставове југословенског законодавца о појмовима извршиоца кривичног дела и саучесника у кривичном делу. Притом је уз поштовање форума VII Међународног конгреса за кривично право дошло до потребне концизности. Међутим, остала је отворена могућност да се начине извесни закључци опште природе као основа и путоказ развијању појмова извршиоца кривичног дела и саучесника у кривичном делу. Тако се истичу следећи закључци:

(а) Кривична одговорност се мора заснивати на теорији равнотеже у кривичном праву.

(б) Појмови извршиоца кривичног дела и саучесника у кривичном делу морају претстављати резултанту криминолошких проучавања и правног уопштавања. Живот и његова динамика не смеју ишчезнути из правних прописа.

(в) Неопходно је да кривац заузме равноправно место са кривичним делом у кривичноправној систематици, пошто је то услов да сва његова обележја дођу до изражаја.

(г) Проучавање личности извршиоца кривичног дела и саучесника у кривичном делу треба да обухвати како природне тако и друштвене компоненте, јер је то претпоставка за свестрано и правилно сазнање.

(д) Најзад, чини нам се да је неизбежно остати при акцесорној природи саучешћа као правилу, а принципалној вредности саучешћа дати место само изузетно.

Др. Драгољуб В. Димитријевић

ЗАХТЕВ НАКНАДЕ ШТЕТЕ ОД ДРЖАВЕ И ПРАВНА СРЕДСТВА
УПРАВНОГ ПРАВА

Незаконита радња службеника којом је проузрокована штета може бити извршена на више начина. Може службеник извршити какву материјалну радњу иако нема формалног управног акта, може приликом доношења управног акта, а може и у извршењу управног акта. Кад је штета извршена материјалном радњом службеника без формалног управног акта није спорно да оштећени грађанин може одмах тужити државу за проузроковану штету по општим правилима о одговорности (1). Међутим, ако је незаконита радња одражена у каквој материјалној радњи службеника приликом доношења управног акта, или у материјалној радњи приликом извршења управног акта који је штету проузроковао, решење више није једноставно. Против управног акта оштећени појединац може у управном поступку искористити жалбу и евентуално спречити штету. Поред тога, по правилу, појединац може покренути управни спор и тражити поништај управног акта. Поставља се питање да ли оштећени појединац може поднети тужбу за накнаду штете, ако му је штета проузрокована незаконитим радњама било приликом доношења управног акта или незаконитим радњама приликом извршења управног акта, против кога он није у управном и управносудском поступку искористио правна средства која су му била допуштена за побијање законитости управног акта. Проф. Крбек налази „да је у духу нашег позитивног права, да је оштећени дужан (ако себи жели осигурати одштјетни захтев) покренути и упр. спор; само изузетно могао би суд, из разлога правичности опростити неупућеној странци што није ишла тим путем“ (ор. cit. стр. 205). С друге стране кад је пре правоснажности у управном поступку и пре решења управног спора управни акт већ извршен, проф. Крбек је гледишта да се у таквом случају може одмах поднети тужба за накнаду штете (ор. cit., стр. 205—206).

Да погледамо текстове позитивног права. По члану 120 Закона о судовима од 5 јула 1954 (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 30 од 21 јула 1954) примењивао се и даље чл. 49 Закона о изменама и допунама Закона о уређењу народних судова од 21 јуна 1946 (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 24 од 26 априла 1952), по коме су окружни судови били надлежни у првом степену за спорове о накнади штете коју државни службеници учине грађанима у вршењу службе. Сада су по Закону о парничном поступку од 8 децембра 1956 (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 4 од 23 јануара 1957) за спорове чија вредност не прелази 200.000 динара надлежни срески (чл. 25) а преко ове вредности окружни судо-

(1) Ivo Krbek: *Odgovornost države za štetu. Poseban otisak iz 300 knjige Rada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1954, str. 205.*

ви (чл. 28). Према томе, по правилу, за спорове о накнади штете коју проузрокују државни службеници у првом степену надлежни су средњи или окружни судови.

По Закону о управним споровима (*Службени лист*, бр 23 од 23 априла 1952) управним спором решава се по правилу о законитости управних аката који су у управном поступку коначни (чл. 6). Суд по правилу решава само о законитости управних аката (чл. 5, ст. 1) не разматрајући материјалне радње службеника у вези са тим управним актом нити последице извршења управног акта, па стога по правилу не решава ни питање накнаде штете (чл. 69, т. е). Међутим, Закон о управним споровима има и изузетака. Тако, например, изузетно од општег правила „у управном спору може се тражити и повраћај одузетих ствари, као и накнада штете која је тужиоцу нанета извршењем акта који се оспорава“ (чл. 10). Једна друга одредба (чл. 40, ст. 4) дотиче се питања накнаде штете и гласи: „Пресудом којом се оспорени управни акт поништава суд ће одлучити и о захтеву тужиоца за повраћај ствари односно за накнаду штете, ако подаци поступка пружају за то поуздан основ. У противном, суд ће упутити тужиоца да свој захтев остварује у грађанској парници“.

Кад се анализирају наведени текстови, јасно је да је управни спор једно а спор за накнаду штете друго и да чак и тамо где је прописана изузетна надлежност Врховног суда да заједно са управним спором реши и питање накнаде штете (чл. 40, ст.4), Врховни суд може под одређеним условима упутити странку да накнаду штете остварује у грађанској парници. Стога проф. Крбек с разлогом истиче да ова посебна надлежност према Закону о управним споровима (чл. 40, ст. 4) није истисла општу надлежност окружног суда и закључује: „да надлежни окружни суд не би могао одбацити одштјетни захтјев с разлога, што он није био покренут заједно с управним спором“ (ор. cit. стр. 205). Проф. Крбек је иначе мишљења да би исправније било у таквим случајевима „одштјетни захтјев покретати пред окружним судом [...] само заједно с управним спором“, али „држећи се самог законског текста, треба закључити, да оштећени може бирати између та два пута“ (loc. cit.).

Као што се види, ако је штета проузрокована извршењем управног акта, наше позитивно право нема одређен став из кога би се несумњиво могло закључити да је оштећени појединац који захтева накнаду штете претходно дужан решити питање законитости управног акта у управном и управносудском поступку. Оваква дужност могла би бити правило само ако би била прописана позитивним правом. Аустриски Савезни закон о одговорности за штету проузроковану у вршењу службе од 18 децембра 1948 например изричито прописује: „Право на накнаду не постоји ако је оштећени могао да отклони штету правним средствима или тужбом управном суду“ (§ 2, т. 2) (2). С обзиром да код нас нема таквог прописа и да је рок за

подношење тужбе за накнаду штете дужи од рока за подношење тужбе у управном спору, нашем праву више одговара гледиште по коме оштећени може бирати које ће правно средство употребити за заштиту својих права или употребити и један и други пут. Проф. Михаило Илић је сматрао да су тужба за накнаду штете и управни спор „два сасвим различита правна средства што значи да појединцу стоји на вољу, да употреби било обадва било само једно од њих. Према томе ако, у наведеном примеру незаконитог отпуштања службеника који је стекао право на пензију, заинтересовани појединац ма из ког разлога пропусти подићи тужбу за поништај акта о отпуштању, њему и даће до прописаног рока, стоји на расположењу тужба за накнаду штете против државе пред редовним судом” (3).

У нашој правној литератури пре рата ово је питање већ било расправљано. По једном гледишту, с обзиром на двостепеност у управном поступку, пре подношења тужбе за накнаду штете мора се употребити правно средство у управном поступку, али није обавезно и вођење управног спора. (4) Основ овог гледишта је у томе што је у управном поступку по правилу двостепеност уведена као правно средство не само за теоретску заштиту законитости управних аката, већ и као заштита грађана од евентуалних штета које грађанима може проузроковати вршење државне службе. Ово исто гледиште допушта подношење тужбе за накнаду штете и без употребе правног средства у управном поступку, ако је изузетно од општих правила управни акт коначан у првом степену или ако је под одређеним условима управни акт извршан иако по жалби још нема другостепеног решења. С обзиром да у управносудском поступку тужба по правилу не задржава извршене управног акта, и на тај начин штета може бити проузрокована, ово гледиште и ту допушта тужбу за накнаду штете не захтевајући претходно да се управним спором реши питање законитости управног акта.

Још одлучније је гледиште које сматра да се правни лекови у управном и управносудском поступку не морају ни употребити јер су захтеви за накнадом штете захтеви грађанског права. (5)

Проф. С. Јовановић је супротно овом гледишту сматрао да се за штету проузроковану незаконитим управним актом оштећени мора „обратити прво управном суду ради поништаја управног акта па тек после тога [...] тужити државу редовном суду”. (6) Исто гледиште имао је Иво Матијевић. (7)

(3) Др. Михаило Илић: Неколико питања у вези са начелом законитости, Архив, 1928, књ. XVI (XXXIII) стр. 175.

(4) Др. Rudolf Sajovic: O odgovornosti države in samoupravnih teles po čl. 18 Ustave, Slovenski pravnik, 1928, str. 202—203; др. Jozo Jurković: Odgovornost državnega uslužbenca za škodo povzročeno z upravnim aktom, Slovenski pravnik, 1935, str. 166 и др. Лазо Костић: Административно право, књ. III, Београд, 1939, стр. 269—270.

(5) Др. Станко Мајцен: Коментар закона о општинама. Београд, 1936, стр. 173; Коментар закона о градским општинама, Београд, 1936, стр. 211.

(6) С. Јовановић: Уставно право Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1924, стр. 432.

(7) И. Матијевић: О одговорности чиновника за штету по Закону о чиновницима, Архив, 1931, књ. XXXIII (XL), стр. 337—338.

Савремена наша судска пракса се у истом смислу изјашњавала о овом питању. Врховни суд НР Хрватске, на пример, у једној својој пресуди од 9 новембра 1953 Гж. 1049 (*Наша законитост*, 1954, бр. 3, стр. 162) сматрао је да се пре тужбе за накнаду штете у управном поступку мора претходно употребити правно средство и то из следећих разлога: „Како тужитељ проти одлуци о накнадном задужењу није уопће поднио редовите жалбе, не могу ни тужена опћина ни њени органи одговорати за штету, која је наводно настала тужитељу овом одлуком, јер ту штету сноси сам тужитељ, који је пропустио да против одлуке изјави редовиту жалбу. Овим пропустом прекинута је узрочна веза између одлуке и саме штете и одговорност је прешла на самог тужитеља. Двостепеност и јест циљ, да се уклоне евентуалне штете, које би могле настати заинтересираној странци неправилном примјеном закона у првостепеној одлуци. Изгубио би према томе институт двостепености своју сврху и оправданост, кад би интересенту било стављено на вољу да се или жали или пусти да незаконита одлука постане правоћна, па тражи накнаду штете. Коначно самим пропустом да се жали тужитељ је прећутно признао законитост и оправданост првостепене одлуке, пак не може сада на њезиној наводној незаконитости заснивати свој захтјев за накнаду штете”.

На први поглед разлози целисходности би говорили у прилог да се пре тужбе за накнаду штете, употреби правно средство жалбе у управном поступку, ако управни акт није извршен. Тиме би се могло избећи евентуално проузроковање штете. Али, колико год изгледа целисходно да се редовним правним средствима у управном поступку штета избегне, то не може бити разлог да се не води рачуна о томе да је тужба за накнаду штете једно правно средство а жалба у управном поступку друго правно средство, што најбоље доказују различити рокови за употребу ових правних средстава. Не може бити ни целисходно, нити у духу нашег права да се пропуштањем употребе жалбе у управном поступку и то по правилу у року од петнаест а може и мање дана изгуби заштита права које грађанима обезбеђују и Устав (чл. 40) и Уставни закон (чл. 99) као и други посебни закони преко тужбе за накнаду штете и то у једном дужем року од девет месеци односно годину дана, а сада за штете коју проузрокују судије и три године. Стога би било нужно прихватити гледиште да се пропуштањем употребе жалбе у управном поступку не губи право на тужбу за накнаду штете.

Из истих разлога могло би се прихватити и гледиште да се тужба за накнаду штете може поднети и без претходног вођења управног спора о законитости управног акта који је штету проузроковао. Ван спора је да се може поднети тужба за накнаду штете ако је управни акт коначан у управном поступку и извршен. Али, за остале случајеве кад управни акт још није извршен иако је коначан у управном поступку прихватање овог гледишта ставља нас пред друге тешкоће. Оне се огледају у томе што се законитост управног акта решава управним спором пред Врховним судом, а спорови о накнади штете

се решавају пред среским односно окружним судом. Овоме ваља додати и чињеницу да тужба у управном спору, по правилу не задржава извршење управног акта, тако да штета може бити проузрокована и пре окончања управног спора. Ваља узети у обзир да се тужба за накнаду штете и тужба у управном спору не искључују јер једна захтева накнаду штете а друга поништај управног акта. Не треба губити из вида ни чињеницу да се у управном спору, по правилу, цени законитост управног акта, а не и материјалне радње службеника нити последице извршења управног акта, (8) а као што знамо, управни акт и његово извршење могу бити законити али начин извршења може бити незаконит. Према томе, не сме се губити из вида разлика између управног спора против незаконитог управног акта који поништајем управног акта спречава евентуално проузроковање штете и спора за накнаду штете у коме се не спречава штета већ досуђује накнада за већ проузроковану штету која је настала било услед незаконите радње службеника приликом извршења законитог управног акта, било услед пропуштања вођења управног спора у случају незаконитог управног акта. Иначе, ако се прихвати супротно гледиште може се доћи до апсурдних последица као што лепо илуструје следећи случај из праксе где се оспорава право на накнаду штете иако је иста настала очигледно незаконитом материјалном радњом службеника а управни спор се није могао водити јер је управни акт био на закону основан:

„Првостепени суд је установио да је тужитељ био задужен са порезом, да на опомену није порез исплатио, па је због тога против њега спроведена пленидба и заплењене ствари су продате на дражби. Из свега произлази да тужитељу нису ствари одузете незаконито”.

„Даље, тужитељ у жалби истиче да је он хтео да исплати на благајни сав свој порески дуг, али да су тужени функционери општине то спречили, изјавом да им није потребан његов новац него покретности (казан за печење, итд.), чиме да су повредили пропис Уредбе о принудној наплати пореза према коме се дражба има обуставити када порески обвезник исплати свој дуг. Жалбени суд допушта могућност да су тужени, функционери НОО, неправилно применили постојеће прописе, али како се ради о управном акту, јер су друго и треће редни тужени поступали у својству претседника и секретара НОО у својој надлежности, неправилност тога акта може се ценити само у управном поступку. Накнаду штете може тужитељ да тражи кад управни акт буде поништен.” (Врх. суд АПВ бр. Гж. 1012 55 — Гласник Адвокатске коморе за АП Војводину, 1956, бр. 4, стр. 26.)

У Француској ово питање има друго решење. С обзиром на принцип поделе власти, француско право има тзв. *recours en appréciation de validité* или *recours en appréciation de légalité*. Ово се правно

(8) Др. Л. Костић: *op. cit.*, стр. 270.

средство може користити кад се пред редовним судом за решење правног спора појави потреба за оценом законитости радњи извршених у вези са управним актом, јер од оцене да ли је кривица службеника службена радња (*faute de service*) или је то његова лична кривица која нема везе са вршењем службе (*faute personnelle*) зависи хоће ли спор о накнади штете решавати у првом случају Државни савет а у другом редован суд. *Recours en appréciation de validité* може се поднети у року од тридесет година и подноси се Државном савету. Државни савет се тада изјашњава само о законитости управног акта али не ништи акт већ оставља редовном суду да закључује о последицама незаконитости (9).

Аустриски савезни уставни закон од 18 децембра 1948 о одговорности за штету причињену у вршењу службе слично решава ово питање и прописује: „Ако је одлука правног спора зависна од питања противправности одлуке управне власти, онда суд не сме сам да испита то питање. Ако постоји одлука управног суда онда је суд везан за њу. Али ако таква одлука не постоји, онда мора суд, уколико тужба не треба да буде одбијена [...] да прекине поступак и да од управног суда затражи одлуку да ли је решење противправно. Странкама је дозвољено да узму учешћа у поступку пред управним судом. По завршетку поступка пред управним судом, суд ће на предлог или по службеној дужности предузети поступак” (чл. 11) (10).

Како у нашем праву нема одредбе која захтева да се пре тужбе за накнаду штете претходно управним спором испита законитост управног акта који је штету проузроковао то нема ни разлога сматрати да је претходно вођење управног спора услов за подношење тужбе за накнаду штете. У нашем праву још пре Другог светског рата у споровима за накнаду штете грађански судови ценили су законитост управног акта као претходно питање сходно § 254 Грађанског парничног поступка (11).

По ослобођењу није било разлога да се одбаци ова пракса поготову што су и даље важила правна правила грађанског парничног поступка. Једна пресуда Вишег привредног суда НР Србије у Београду (II сл. 1424/56 од 13 новембра 1956) с разлогом истиче: „Околност што је против [...] одлуке завода покренут управни спор, без утицаја је на поступак у овој парници. По чл. 16 а у вези чл. 6 и 7 Закона о управним споровима [...] тужба по правилу не спре-

(9) M. Hauriou: Précis de droit administratif et de droit public, Paris, Sirey, 1933, стр. 401—402 и примедба 9; M. Waline: Traité élémentaire de droit administratif, Paris, Sirey, 1951, стр. 151; L. Rolland: Précis de droit administratif, Paris, Dalloz, 1947, бр. 386, стр. 336; I. Krbek: op. cit., стр. 206, примедба 26.

(10) Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, 31. I. 1949, 5 Stück, стр. 5.

(11) Др. Ј. Костић: op. cit., стр. 269; Др. А. Verona — Др. S. Zuglia: Законик о судском поступку и грађанским парницама. Загреб, (пре рата) — видети § 254 и коментаре, стр. 342—344; др. Никола Стјепановић: Прејудиционо питање и наше административно судство, Архив, 1939, књ. XXXVIII (LV), стр. 523—524; Др. Velimir Ivančević: Карактер тужбе и пресуде у управном спору, Наша законитост, 1955, бр. 4, стр. 174.

чава извршење оспореног управног акта а његово спровођење може одложити само орган који је надлежан да нареди извршење, уколико нађе да су испуњени предвиђени услови за то. Такву одлуку о одлагању извршења донетог решења туженик није поднео, па нема места предложеном застајању са поступком у овој парници до окончања управног спора, већ се правни однос међу странкама има расправити на основу постојећег чињеничног стања [...]”.

Нема разлога да ова пракса буде измењена јер је нови Закон о парничном поступку од 8 децембра 1956 посветио неколико својих одредаба решавању претходног питања. Иако допушта суду решавање претходног питања ако посебним прописом није друкчије одређено (чл. 11), Закон о парничном поступку оставио је суду на оцену хоће ли приступити решавању овог претходног питања, или ће у зависности од околности случаја одлучити да сам не решава ово питање (чл. 11 и чл. 202, т. 1, и чл. 204, ст. 2). За динамичност нашег права и сложене односе који се у пракси могу појавити, можда је ово решење за нашу стварност најцелисходније. Из свега изложеног произилази да за оцену законитости радње службеника која је проузроковала штету није нужно претходно употребити правна средства у управном и управносудском поступку.

Неће бити угрожен општи интерес ако се накнади штета грађанину коме је незаконито проузрокована штета од стране државних службеника иако грађанин за заштиту својих права није употребио правна средства која су му у управном и управносудском поступку стајала на расположењу. Напротив, у таквим случајевима тужбом за накнаду штете биће заштићен не само интерес грађана, већ и општи интерес, јер ће под одређеним условима бити исправљена штета проузрокована незаконитим вршењем службе. Општи интерес садржи у себи и заштиту уставног права грађана да могу у одређеном року тужити државу за штету коју им државни службеници проузрокују својим незаконитим радњама. Право на тужбу и рок за подношење тужбе за накнаду штете може се изменити само изричитом одредбом која би изузетно од општих правила прописивала друге услове.

Уколико би преовладало друго гледиште оно би било супротно духу нашег права које све више тежи демократизацији управе па самим тим мора све више искључивати посебне привилегије за управу а не уводити нове привилегије. Захтевати од оштећених грађана да за своје право на тужбу за накнаду штете морају претходно употребити правна средства у управном и управносудском поступку није ништа друго него стављање државе у повољнији положај, и лишавање оштећеника много дужег рока који му је законом дат за подизање тужбе за накнаду штете.

Драгаш Ђ. Денковић

УРАЧУНАВАЊЕ ВРЕМЕНА ПРОВЕДЕНОГ НА ПОСМАТРАЊУ
У ИЗРЕЧЕНУ КАЗНУ

Урачунљивост је један од услова кривичне одговорности окривљеног и када се појави сумња да окривљени болује од душевне болести која искључује или смањује његову урачунљивост, постојање таквога стања мора се утврдити вештачењем (чл. 246 Законика о кривичном поступку). По чл. 6 Кривичног законика привремена душевна поремећеност и заостали душевни развој такође искључују односно смањују урачунљивост. Међутим, њихово вештачење не мора да се врши по одредбама овога члана, већ по општим одредбама о вештачењу. Доста су ретки случајеви да се вештачење душевне болести врши пред самим органом који води поступак, већ је по правилу потребно дуже посматрање окривљеног да би се утврдило његово психичко стање односно могућност схватања значаја свога дела и могућност управљања својим поступцима. У таквим случајевима окривљени се упућује у здравствену установу за душевно болесна лица.

Поставља се питање да ли се време проведено на посматрању може урачунати у казну строгог затвора, затвора и у новчану казну, како је то предвиђено у чл. 45 Кривичног законика у погледу времена проведеног у притвору или у истражном затвору. Ако се окривљени налази у притвору или у истражном затвору, па се за време трајања ових мера упућује на посматрање, несумњиво је да се време проведено на посматрању рачуна у притвор односно истражни затвор и према томе урачунава у изречену казну. Међутим, ако се окривљени, који се налази на слободи, упућује на посматрање, питање је да ли се време проведено на посматрању може урачунати у изречену казну.

Постоји мишљење да се време проведено на посматрању не може урачунати у казну, ако се окривљени пре упућивања на посматрање налазио на слободи (1). Овакво гледиште заступа у пракси велики број судова. За потврду овог схватања наводи се неколико аргумената. Чл. 45 Кривичног законика предвиђа урачунавање у казну времена проведеног у притвору или истражном затвору. Посматрање је једна радња у току поступка која нема сличности са притвором или истражним затвором као мерама за обезбеђење присуства окривљеног и за успешно вођење кривичног поступка. Посматрање се одређује из других разлога и у другу сврху него притвор и истражни затвор. Питање решења о притвору односно истражном затвору и решења о слању на посматрање различито је регулисано, а такође и питање продужења ових мера и продужења посматрања. Посебно се истиче да је режим на посматрању друкчији него у притвору и истражном затвору.

(1) Др. Тихомир Васиљевић: Коментар Законика о кривичном поступку, Београд, 1957, стр. 246—247.

Ово питање није законом регулисано и у том погледу постоји у закону празнина за коју се може питати да ли се може попуњити путем аналогије (законска аналогија) (2). Када се поставља питање да ли се по аналогији време проведено на посматрању може урачунати у изречену казну слично урачунавању притвора и истражног затвора, треба у првом реду размотрити да ли постоји и у чему је сличност између притвора и истражног затвора с једне стране и слања на посматрање с друге стране.

Притвор и истражни затвор су мере за обезбеђење присуства окривљеног у поступку. Оне имају принудни карактер и у одређеном обиму ограничавају личну слободу окривљеног. Ограничење личне слободе грађана може се вршити само под строгим законским условима и само када постоје законом предвиђени разлози, надлежни орган може ставити окривљенога у притвор односно истражни затвор (3). Посматрање није мера обезбеђења у смислу како су то притвор и истражни затвор, али се може рећи да је и оно мера обезбеђења у ширем смислу речи, јер обезбеђује услове за утврђивање одлучних чињеница у кривичном поступку. Исто тако притвор и истражни затвор у крајњој линији обезбеђују доказивање односно утврђивање одлучних чињеница. Према томе, може се закључити да све ове мере имају заједничку ширу сврху, јер су то мере за обезбеђење успеха кривичног поступка.

Притвор и истражни затвор као мере обезбеђења у ужем смислу речи слични су и по своје дејству упућивању на посматрање, с обзиром да се све ове мере састоје у ограничењу слободе окривљеног. Посматрање се одређује из других разлога него притвор или истражни затвор, али и оно је једна врста ограничења личне слободе грађана. Ово се јасно може уочити ако се упореди режим у притвору и истражном затвору са режимом за време посматрања окривљеног у здравственој установи за душевно болесна лица.

За доношење решења о притвору и истражном затвору као и решења о слању на посматрање надлежни су исти органи истражни судија, судија среског суда и овлашћени орган унутрашњих послова. Једина и по природи ствари нужна разлика је у токе што се упућивање у здравствену установу за душевно болесна лица увек врши на основу мишљења вештака да је потребно дуже посматрање. У погледу продужења притвора односно истражног затвора као и продужења посматрања нема битних разлика, јер је само суд надлежан да доноси решења о продужењу трајања ових мера. У погледу слања на посматрање, ако је потребно посматрање дуже од два месеца, суд може продужити трајање боравка у здравственој установи само на образложени предлог управника ове установе који се заснива на претходно прибављеном мишљењу вештака. Законик о

(2) Никола Срзентић и Др. Александар Стајић: Кривично право ФНРЈ, Општи део, Београд, 1953, стр. 134.

(3) Витомир Петровић: О притвору, Народна милиција, бр. 8, Београд, 1954.

(4) Др. Душан Јевтић: Криминална психопатологија, Београд, 1955, стр. 334.

кривичном поступку предвиђа да ни у ком случају посматрање не може трајати дуже од рока који је одређен за истражни затвор — што значи највише до девет месеци (чл. 246, ст. 2, Законика о кривичном поступку). Из овога се посредно може закључити да се при изради закона мислило на то да се упућивање на посматрање третира као превентивно лишење слободе коме се поставља максимална граница трајања. Ова одредба упућује компаративно, иако не директно, на аналогну примену чл. 45 Кривичног законика.

Неоправдано је гледиште да се боравак у здравственој установи за душевно болесна лица не може поредити са притвором и истражним затвором због извесне разлике у поступању са окривљеним. Разлог урачунавања притвора и истражног затвора у казну не лежи у начину поступања са окривљеним док издржава ове мере, већ у самом факту да је током поступка био лишен слободе. Нарочито би било неправилно тражити неку сличност између положаја окривљеног док издржава притвор и истражни затвор са његовим положајем док се налази у казнено-поправном дому. Законик о кривичном поступку предвиђа битне елементе његовог положаја у притвору и истражном затвору по којима се тај положај мора разликовати од положаја осуђеног за време издржавања казне. Према окривљеном у притвору или истражном затвору примењују се само оне мере ограничења које су одређене Правилником о кућном реду у затворима за издржавање притвора и истражног затвора и посебно ограничења која су потребна за обезбеђење успеха поступка, а која се морају одредити решењем суда. Насупрот томе, енергично се наглашавају његова посебна права као: право на непрекидни осмочасовни одмор; право на властиту исхрану, ношење свог одела, итд.; право на посете, дописивања, примања пошљики; разговор браниоца са притвореником односно истражним затвореником може се водити слободно или у присуству органа који води поступак односно одређеног службеника. Међутим, иако се режим у притвору или истражном затвору разликује од режима за време издржавања казне, закон изједначаје те режиме на тај начин што предвиђа да се време проведено у притвору или истражном затвору урачунава у изречену казну.

Ако би се у некој разлици режима односно поступања према окривљеном тражио разлог на основу кога би се одрицала оправданост аналогije, онда разлог сигурно не би био у томе што је за окривљеног повољнија ситуација за време посматрања. Здравствене установе за душевно болесна лица су заводи затвореног типа у којима болесници подлежу не само Правилнику о кућном реду, већ и посебним судскомедицинским односно судскопсихијатриским прописима (4). У сваком случају режим у здравственој установи разликује се донекле од режима у притвору односно истражном затвору. Али оно што је важно за решавање овог конкретног случаја је пи-

(4) Др. Душан Јевтић: Криминална психопатологија, Београд, 1955, стр. 334.

тање ограничења слободе окривљеног. Упућивање на посматрање је једна принудна мера којом се слобода окривљеног ограничава скоро у истом обиму као код притвора и истражног затвора. У здравственој установи окривљени се подвргава прописаном реду и спроведена је његова изолација од спољњег света. Међутим, он има иста права као и окривљени у притвору или истражном затвору. Моралнопсихолошки ефекат је такође тежак, ако не и тежи, а осим тога он је у тој здравственој установи у извесној мери предмет медицинских интервенција.

Из изложеног може се закључити да постоје извесне разлике између притвора и истражног затвора као мера обезбеђења у ужем смислу речи и упућивања на посматрање као мере за обезбеђење у ширем смислу речи. Међутим, између ових мера постоје такве сличности које упућују на примену аналогије. Оно што је у овом случају битно јесте да се све ове мере састоје у ограничењу слободе окривљеног. У питању је у основи исти правни случај, иста ситуација, па према томе треба да постоје и исте последице. Када се време проведено на посматрању не би урачунавало у казну, то би претстављало отступање од начела индивидуализације казне и начела једнакости пред законом. Према томе, материјалноправни аргументи упућују на примену аналогије. У конкретном случају могао би се по аналогији применити чл. 45 Кривичног законика према коме се време проведено у притвору или у истражном затвору — аналогно — време проведено на посматрању у здравственој установи за душевно болесна лица, урачунава у казну—строгог затвора, затвора и у новчану казну, јер су притвор и истражни затвор слични са упућивањем на посматрање. На тај начин била би отклоњена празнина како у Кривичном законнику, тако и у Законнику о кривичном поступку.

Милица Стефановић

ПРОБЛЕМ КОНВЕРТИБИЛНОСТИ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ПРИВРЕДИ

Многе западноевропске земље покушавају последњих година да спроведу у дело конвертибилност својих валута. У том правцу су постигнути негде већи, негде мањи резултати. Треба одмах напоменути да је реч о конвертибилности валута индустријски развијених земаља. Међутим, земље које су индустријски слабије развијене односе се према проблему конвертибилности са много више опрезности. Ово је због тога што се конвертибилност валута везује за успостављање слободне спољнотрговинске размене. У послератном периоду завладала је општа тежња да се убрзаним развојем сопствене привреде повећа стандард. Тај убрзани економски развој у земљама које су до рата претстављале подручја слабе индустријске развијености, довео би се у опасност либерализацијом спољне трговине. Односи унутрашњих

цена и слаба производност рада у поређењу са односима цена и производношћу рада у развијеним земљама, не дозвољавају индустриски слабо развијеним земљама да приступе ма ком систему који би заступао либерализам у спољној трговини. Брз економски развој у овим земљама захтевао је учешће државе а преко тога учешћа ојачао је систем државног капитализма који, са своје стране, такође има тенденцију ка контролисању привредног живота земље. Конвертибилност валуте у овим земљама претстављала би опасност по домаћу привреду, односно пореметила би постизање циљева државног капитализма.

Земље са социјалистичким друштвеним уређењем такође нису прихватиле конвертибилност из више разлога. У првом реду зато што већина њих спадају у ред индустриски слабо развијених земаља, па би конвертибилност, везана за слободан спољнотрговински режим, довела у опасност развој домаће привреде. Друго, постоји оправдана бојазан да би се због политичких супротности могла да очекује таква трговинска политика капиталистичких земаља да би социјалистичке земље биле економски стално под притиском оних са којима имају дубље економске односе. Треће, поставља се начелно питање да ли је социјалистичкој привреди неопходно да уведе конвертибилност валуте с обзиром на друштвени поредак и стварну потребу за овом мером, посматраном са тачке гледања сопствене економике.

Економска политика социјалистичке државе мора да буде везана задацима на изградњи социјалистичког друштва. Због тога је потребно да друштвени органи одреде принципе по којима се економски живот има да развија и да контролишу примену тих принципа у животу друштва. Планска привреда је, према томе, битан услов развитка социјалистичке државе. Планирање економске делатности земље може бити централистичко, више или мање административно, или као код нас преко директног учешћа произвођача које омогућава да сваки радни колектив сам управља предузећем на основу демократски донесеног општег друштвеног плана. Овај план треба да обезбеди складан развитак привреде. У сваком случају, план је неопходан. Непланска развијање привредног живота је негација социјалистичког економског система. Планска привреда сама по себи значи поштовање унапред одређених пропорција, било да су оне одређене административним путем или од стране самих произвођача, односно њихових претставника.

Економски односи са иностранством такође захтевају да се одреде друштвеним привредним планом. Односи у овом домену економског живота земље морају да буду у складу са општим економским односима укупног друштвеног плана. Да би се обезбедили правилни односи, потребно је да социјалистичко друштво врши контролу над тим доменом економског живота, а то значи да се у прелазном периоду та контрола мора да повери држави која у односу на иностранство једина може да обједини укупне друштвене интересе. Најефикаснија контрола, како с обзиром на унутрашње потребе, тако и с обзиром на економске односе са другим земљама, може да се спро-

веде путем девизне контроле. За систем социјалистичког друштвеног развитка као што је наш, који треба да обезбеди слободно кретање социјалистичких материјалних и друштвених снага, девизна контрола је потребнија но у систему административно централистичког управљања. Пошто се слободна иницијатива колективима не спутава, то се девизном контролом само бране планом одређене пропорције и штити заједница од потреса који би могли да произиђу из економских односа између капиталистичких и социјалистичких земаља.

Планско или тачније речено друштвено управљање економским односима са иностранством захтева далеко већи централизам но што је то случај у унутрашњем привредном животу. Ово је потребно стога што се у односима са иностранством мора водити рачуна и о спољњем партнеру који има своје сопствене интересе који не морају да се поклапају са интересима социјалистичке земље и који се и не поклапају, чак и кад је партнер социјалистичка земља. Хетерогени спољноекономски односи стварају у разним периодима различите економске односе међу земљама. Неуспеси у спољноекономским односима социјалистичке државе немају исте реперкусије као у капиталистичким државама. Претрпљени губици падају на терет целе заједнице а не на штету појединца или веће или мање групе људи. Због таквог односа са иностранством и јаке варијабилности међународних економских збивања, због одбране вредности домаће валуте, као и због увида у укупне обавезе и потраживања, не може се у економским односима социјалистичких земаља са иностранством мимоићи далеко веће мешање државе но у унутрашњим економским односима.

Потреба завођења конвертибилности валуте у социјалистичком друштвеном уређењу у светлости изнетог мишљења о неопходности планског руковођења спољноекономским односима и јачег ангажовања државних органа у овоме домену економског живота постаје проблематична.

Унапред треба искључити из појма конвертибилности неограничено право претварања домаће валуте у страну валуту од стране приватних лица. Питање потребе конвертибилности поставља се у социјалистичком друштвеном уређењу само за друштвене економске чиниоце. Неограничена могућност претварања једне валуте у потраживања у другој валути или захтев неограничене куповине стране валуте за домаћу валуту, свело би се у крајњој линији у потраживање најјаче светске валуте. Таква би слобода врло брзо довела социјалистичку земљу у стање да не може да одговори својим обавезама и да мора да заводи економска ограничења, нарочито када у свету постоје два блока и када је капиталистички блок, због економске развијености, економски јачи од социјалистичког. Социјалистичка привреда од такве техничке конвертибилности не би имала никакве користи већ само штете, јер би новчанична банка у крајњој линији морала стално да држи далеко већи сток

девиза као резерву за случај ремећења односа домаће и стране валуте, но што је то потребно ако конвертибилност валуте не постоји.

Валутна конвертибилност не мора да има искључиво технички карактер, како смо напред навели, већ може да буде практично спроведена у живот самом чињеницом да се сваки захтев за претварање једне валуте у другу одобори од стране банке. У том случају би тражиоци страних платежних средстава уживали стварну конвертибилност и без формалних техничких одредаба о конвертибилности. Да би се ово могло да оствари, биланс плаћања са иностранством би требало да буде позитиван и то у првом реду да буде позитиван са земљом која има најјачу конвертибилну валуту у свету, пошто се у крајњој линији све своди на ту валуту, поготову ако конвертибилност валута није општа у свету.

Ако би претпоставили да је социјалистичка држава достигла овај степен односа према иностранству, да ли би јој, с обзиром на друштвено уређење, користило завођење фактичке конвертибилности?

Привредно планирање захтева јасно разграничење делатности појединих друштвених економских чинилаца. Увид и контрола рада привредних чинилаца може се правилно спровести само ако се начине одређене, јасно разграничене привредне групе јер се на тај начин омогућава најкраћи пут ка одређеном циљу и најпотпунија друштвена контрола. Сходно томе, целокупну привредну активност према иностранству социјалистичко друштво мора да повери било друштвеним установама, било предузећима која се имају искључиво бавити тим пословима. Пословање ових тела подлеже јасно одређеним правилима али то ни у ком случају не значи да је притом неопходно круто административно управљање. Трговачке трансакције, на пример, могу се обављати без икаквог директног мешања државе, уколико предузећа поштују одређене прописе у вези са платним прометом са иностранством и уколико се придржавају прописа који су изведени из друштвеног плана. Сасвим је разумљиво да се слободна иницијатива спољнотрговинских предузећа односи само на чисто трговинске трансакције без обавеза које би теретиле заједницу по неком другом основу.

Иностране платне обавезе и примања које спадају у домен рада државне управе, јасно су држави познати јер је држава или носилац тих обавеза или је по њеним одобрењем нека трансакција извршена. То опет значи да је увид у врсту, величину и природу трансакције познат. Према томе, социјалистичкој држави је у сваком моменту тачно познато колико је државно задужење и које су врсте обавеза, као и потраживања од иностранства ван робног промета. За ове обавезе и примања планирање је олакшано тиме што се платни биланс не може непредвиђено да промени јер не постоје приватне трансакције, будући да је кретање капитала у друштвеним рукама. Сав одлив из земље (сем шверца) потпада под претходно одобрење државне власти, тако да је немогућ непредвиђени одлив који би мо-

гао да угрози равнотежу. Прилив из иностранства, уколико није упућен друштвеним телима, може да буде само такве природе да претставља пошиљке без контраобавеза, јер евентуално пребачени страни капитал не би могао да нађе пласман ван државног (друштвеног) сектора пошто практично нема где да се пласира да би вукао и плодове пласмана.

За трансакције ван робног промета држави није потребно да има конвертибилну валуту јер су обавезе јасне и временски одређене, а прибирање потребних девиза може се спровести постепено и без трзавица по народну привреду. При данашњим међународним инструментима која се пружају преко специјализованих међународних институција, потреба за неком евентуалном конвертибилношћу тренутног карактера може се постићи без конвертибилности домаће валуте. За ову врсту трансакција није битно да ли је валута конвертибилна или не, но да ли су земље од којих се тражи пристанак на извршење извесне финансиске трансакције вољне да то прихвате или не. Све што се са иностранством закључи из ове групе послова носи печат гаранције социјалистичке државе и у свету подељених блокова политички моменат игра битнију улогу од чисто економског, у овом случају, валутног момента.

Платни односи са иностранством који проистичу из робне размене сложенијег су карактера. Социјалистичка спољна трговина онако како је схваћена и организована код нас у Југославији слободна је. Узећемо овај систем спољњег трговања јер претставља компликованији случај од централизованог управљања спољном трговином где су предузећа само извршни органи централног државног апарата. Друштвено управљање предузећима и слобода рада и акције дају могућност спољнотрговинском предузећу да своје пословање обавља самостално без уплитања државне власти. Ипак се платежне могућности налазе ван предузећа, будући да држава располаже страним платежним средствима. Чак и у случају да се постигне равнотежа биланса плаћања, социјалистичка држава не би могла да се лиши руковођења и расподеле девизних средстава јер утрошак расположивих средстава обавезно мора да се контролише ради правилног испуњења друштвеног плана који је основа социјалистичке економике. Ако се расподела средстава мора да планира ради правилног извршења друштвеног плана, онда се тим планом мора да обухвати и обим спољнотрговинских трансакција по волумену. Планирање извоза и увоза је исто толико оправдано као и планирање промета у границама државне економике. Спољнотрговинска предузећа су, дакле, слободна да у оквиру предвиђених квота предузимају слободну акцију куповине и продаје у иностранству али та слобода ни у ком случају не иде дотле да могу да наруше планом предвиђене пропорције у робном промету са иностранством. Уравнотежени платни биланс социјалистичке привреде омогућио би неометан развој спољнотрговинског пословања и испуњење плана робне размене са иностранством, али то не би значило да зато што је платни

биланс уравнотежен пословање са иностранством може да буде мимо планом предвиђеног обима. Социјалистичка држава која би била економски развијена и код које би инвестициона улагања претстављала потребу просте репродукције средстава рада уз нормално повећање производних капацитета, условљено порастом потреба услед повећања броја становника, имала би, у односу робне размене са иностранством, далеко блаже супротности но што је случај данас, када су социјалистичке државе у стадијуму изградње и када све спадају, сем СССР и ЧСР, у индустриски слабије развијене земље. Планирање спољнотрговинске размене је неминовна потреба социјалистичке привреде. Обим и карактер планирања спољнотрговинске размене зависи од степена развијености сваке земље. Чим, дакле, држава даје макар оквире планом предвиђене, она у исто време мора да предвиди и средства која ће да омогуће реализацију тих оквира, а потом и да прати кретање постављених односа. Све ово заједно намеће потребу да држава води политику прикупљања и расподеле девиза, а тиме се у исто време конвертибилност валуте у оквиру државе сматра као мера која није неопходна за правилно развијање предвиђеног друштвеног плана. Међутим, поставља се питање да ли успостављање конвертибилности домаће валуте схваћено као специфично право страног партнера да може своја потраживања од социјалистичке земље да конвертира у било коју другу валуту не би донело повољне резултате социјалистичкој спољној трговини. Начелно посматрано, ово питање донело би позитивне резултате само под условом уравнотеженог платног биланса и под условима једног опште постигнутог конвертибилитета између држава. Ако би се остварило опште реципрочно начело конвертибилности за трансакције из робне размене и текућих трансакција, онда би конвертибилност валуте одговарала интересима социјалистичке државе јер би, имајући стално у виду равнотежу платног биланса, социјалистичка привреда могла плански да се спроведе у домену спољне трговине, пошто би се потребни односи лако успостављали општом конвертибилношћу између држава. Како ова теориска претпоставка није реално спроводљива у животу јер основа валуте данас није злато већ њена куповна моћ у земљи или у ширем смислу робни фонд домаће производње, то се не може говорити о стварној реализацији остварења опште конвертибилности већ само о повременим периодима конвертибилности који би трајали дуже или краће време и одговарали интересима појединих националних економија. Данас је преовладало мишљење да свака земља треба да има своју самосталну економску политику која би одговарала њеним потребама и ступњу развитка. Спровођење економске политике на основу неких општих начела везаних за извесну теорију, као што је то био случај крајем прошлог и почетком овог века до 1929, када су владали принципи економског либерализма, сада се сматра штетном. Данас је опште признато начело да не треба спроводити такву економску политику која ће очигледно и грубо да штети интересима других економика;

да треба спроводити политику равноправности, али се идеја о спровођењу једне опште економске теорије сматра неспроводљивом. Постоје већ две економске групације: социјалистичка и капиталистичка. Начела ове две групације су различита. То не значи да не би могло доћи до проналажења заједничке платформе за обимније економске односе, али у исто време то показује да се не може наћи економска теорија која би у пракси задовољила обе групације. Неспорна је чињеница да постоји потреба за светским тржиштем и његовим утицајем на националне економије, у крајњој линији ради што здравије националне економије, али светско тржиште као регулатор ће увек постојати, више или мање организовано, са више или мање утицаја, а националне економије ће се повињавати том тржишту онако како то национални интереси налажу.

Социјалистичкој привреди, као привредном систему, општа конвертибилност валуте у техничком смислу речи није потребна. Специјалне врсте конвертибилности за поједине врсте економских трансакција одговарају социјалистичкој привреди као економске мере на бази реципроцитета, као и све остале економске мере на пољу спољно-економских односа за дани период и под одређеним условима. У социјалистичкој привреди конвертибилност би требало да се схвати као једна од мера али не као циљ социјалистичке привреде.

Ако се конвертибилност посматра са тачке гледања социјалистичке земље као економски недовољно развијене земље, долази се поново до закључка да је конвертибилност техничко средство, односно фактички однос једне економије према осталим економијама, које је пожељно, али које само по себи не доноси позитивне резултате. Реферат Југословенске националне комисије Међународне трговинске коморе, поднет Комисији за трговинску политику ове јесени у Минхену (према извештају објављеном у *Економској политици*, бр. 236/56 стр. 944), стоји на гледишту да је засад преурањено говорити о конвертибилности валута неразвијених земаља јер би зато биле потребне претходне структуралне привредне и финансиске припреме. Социјалистичко схватање међународних односа се не противи успостави конвертибилности ако би она претстављала корист по социјалистичку економију и не би била сметња развоју социјалистичког изграђивања друштва и друштвених односа. Ако би се конвертибилност спроводила постепено у новим формама, ако би то дошло као резултат решења за структуралне дефиците биланса плаћања, онда би она била позитивно оцењена као мера очвршћавања међународних економских односа. Ако би, међутим, појам конвертибилности био везан за појам либерализма, онда се он не би могао да помири са социјалистичким појмом друштвених односа, пошто се либерализам не може да уклопи у друштвено управљање привредом.

Могућност економског подизања недовољно развијених земаља многи економисти везују за успостављање конвертибилности валута. Сходно том мишљењу и социјалистичке земље, уколико су

економски неразвијене, брже би се подигле ако би успеле да своје валуте учине конвертибилним. По нашем мишљењу, овако схватање проблема подизања економске заосталости не би донело очекиване резултате.

Проблем подизања стандарда живота и уопште развоја недовољно економски развијених земаља лежи у првом реду у привредним и финансиским условима тих земаља. Један од услова за унапређење неразвијених земаља је дугорочно улагање капитала, било домаћег било страног. Социјалистичка земља економски недовољно развијена може да прими стран капитал само као економску помоћ или као финансирање преко међународних институција и дугорочних зајмова закључених између држава. Улагања приватног капитала у инвестиције у социјалистичке земље, иако начелно нису неприхватљива, захтевају контролу државе и претходно одобрење државне власти. Ово је потребно да би се избегла опасност по друштвени поредак. Начелно је могуће примити приватан капитал али само као зајам и једино у том облику. Међународна финансиска кооперација која је скоро основана са задатком да буде помагач и иницијатор приватног капитала ради финансирања средњих индустријских предузећа, пружа врло прихватљив начин за пласман приватног капитала јер га даје у облику зајма а не у облику акцијског учешћа и не захтева никакав повлашћени поступак који се не примењује према било ком другом зајмодавцу. Нажалост, међународна финансиска кооперација иако има задатак да помогне улагање приватног капитала искључиво у недовољно развијене земље не предвиђа своје учешће у земљама социјалистичког државног уређења. Ипак, сам начин делања ове институције одговара социјалистичким земљама и у даљој будућности би могао да се спроведе у дело и у социјалистичким земљама. За овакво подизање економике недовољно развијених земаља није битно имати конвертибилност валута већ међусобну сарадњу.

Постоји могућност подизања недовољно развијених привреда и сопственим средствима, путем обезбеђења што је могуће веће стопе сопствене акумулације. Ово је један од врло важних облика подизања националне привреде. Овакав начин, пак, захтева протекционистичке мере; девизна ограничења и царинску заштиту јер се повећањем производње и продуктивности рада долази до повећања запослености и до стварања домаћег капитала. Девизна ограничења и царинске баријере су стога неминовне. У једној таквој привредној атмосфери питање конвертибилности се показује као непотребно и без сврхе. Да ли уопште треба постављати питање ма каквог економског међународног односа који би био општи, када је у питању економика неразвијених земаља. Да би се остварио светски економски систем и створио општи напредак или равнотежа, потребно је пре свега створити стварну заједницу народа. Национални економски егоизам који још увек влада и који је стварно заменио економски либерализам, не дозвољава да се очекују нека општа достигнућа на пољу међу-

народних односа ако та достигнућа нису у исто време директно позитивна онима који их примењују. Нико данас од развијених земаља неће да жртвује ништа битније за помоћ неразвијеним земљама, сем можда извесног капитала који се не може да упусти на другом месту или из политичких разлога тренутног карактера. Може ли да се очекује да развијене земље напусте протекционизам пољопривреде и омогуће мање развијеним земљама да нађу себи шири тржишта. Таква очекивања би требало сматрати сувише оптимистичким. Економски егоизам ће наћи безброј разлога да оправда одржавање протекционизма. Са истом логиком се може очекивати и да недовољно развијене земље неће прихватити конвертибилност валуте, сем ако то не би довело до таквих економских односа међу државама на светском тржишту да би оне од тога могле да извуку непосредне користи. Пошто се у међународне економске односе меша и политика, то се при постојању два супротна политичко-друштвена блока не могу очекивати никакви сигурни резултати од економских мера.

Систем девизних ограничења је више од четврт века у употреби у свету. Економски неразвијене земље не могу да се лако ослободе овога система, нити би он, чак и кад би се напустио, могао да буде замењен неким системом који би личио на економску концепцију која је била у употреби пре 1929. Подизање националне економике, односно стварање сопствене акумулације довело је до структурних промена које се не могу лако пребродити. Неоспорно је да су царинске баријере и девизна ограничења омогућили да се спроведу и нерентабилне инвестиције. Структура инвестиција у оквиру земље је обично таква да нове индустрије у недовољно развијеним земљама имају производне трошкове изнад светских паритета. Ако би се прешло на конвертибилност валута, онда би се у ствари ишло за тим да се изврши нивелација спољних и унутрашњих цена. Међутим, нивелација цена зависи на првом месту од унутрашњих односа цена, од продуктивности рада и квалитета а не од конкуренције са иностранством на домаћем тржишту. Специјално у социјалистичким земљама, а нарочито у систему друштвеног управљања као што је код нас, претходно рашчишћавање унутрашњих привредних односа цена и продуктивности могу донети позитивније резултате но проста конкуренција иностранства јер се колективи који се покажу непродуктивни и нерентабилни не могу заклањати за нелојалну конкуренцију јачих иностраних партнера.

У социјалистичким земљама девизна контрола претставља не само заштитни систем у односу на економске односе са иностранством већ у исто време и најлакши начин друштвене контроле. Самим тим што је спољна трговина у државним рукама не отпада бојазан да се преко ње не би могли да крше принципи социјалистичког друштвеног уређења. При данашњим девизним прописима који стриктно спроведе контролу над девизним пословима са иностранством, појављују се напади на социјалистичке принципе рада. Допу-

штањем слободе конвертибилности дошло би се у још тежу ситуацију. Сама чињеница да овакво строго руковођење девизним прометом омета обимнији и успешнији рад не оправдава увођење конвертибилности, јер би се истим аргументом могло да захтева напуштање извесних принципа у унутрашњим економским односима, а то не би могло да се прихвати јер би то уствари значило негирање изградње социјалистичког друштва. Заступајући потребу девизних ограничења у социјалистичком друштвеном уређењу, ми не мислимо да тиме бранимо и сваки могући пропис који иде за тим да заведе контролу над пословањем са девизама. Напротив, сматрамо да је установа девизних ограничења потребна социјалистичкој држави, потребна као институција, али да су практично примењене мере често такве природе да несхватањем суштине проблема, који покушавају да реше, дискредитују саму установу девизних ограничења. Са друге стране, да би добро функционисала, конвертибилност тражи успостављање равнотеже спољних привредних односа, општег приступања конвертибилности у свету и *fair* односа међу државама. То је много теже постићи но успостављање таквог режима девизних ограничења који не би престављали само скуп административних мера ван стварних потреба земље. Могућности које су пронашле јужно-америчке државе да преко тзв. „клубова” претворе билатералне односе у мултиратералне, доказују да и мимо конвертибилности постоје могућности за мултиратералне односе, али да се контрола притом ипак одржава, што је од велике важности за социјалистички друштвени систем.

Др. Војислав Божић

ДЕРЕЛИКЦИЈА НЕПОКРЕТНОСТИ

1. — Године 1953 тужилац је као земљишнокњижни власник захтевао од тужене земљорадничке задруге — држаоца земљишта да му од укупне површине земљишта од 8 кј. и 1103 чхв коју је добио пре рата као добровољац од ондашњих државних органа, врати у посед површину од 5 кј. и 341 чхв (на колико као неземљорадник има право у смислу Закона о аграрној реформи и колонизацији), као и да му накнади измаклу добит од 5.000.— динара по катастарском јутру годишње, почев од подношења тужбе до предаје поседа.

Првостепени суд је утврдио да је тужилац, пре рата, земљиште издавао у закуп, да је за време окупације био у немогућности да га користи и да је после ослобођења у посед земље, коју сада држи тужена сељачка радна задруга, ушла берберско-фризерска задруга од које је тужилац 1946 захтевао да му се земљиште врати, али је био одбијен како од задруге тако и народног одбора коме се тужилац такође био обратио.

Првостепени суд је одбио захтев тужиоца, сматрајући да је он услед непостављања захтева за повраћај непокретности за седам година од 1946 до 1953, оваквим својим поступком напустио своје право власништва. Суд се позвао на правна правила грађанског права по којима право власништва престаје и напуштањем.

Другостепени суд није уважио жалбу тужиоца већ је, усвајајући становиште првостепеног суда, потврдио првостепену пресуду.

По захтеву за заштиту законитости који је подигао Савезни јавни тужилац, Савезни врховни суд укинуо је ове пресуде и предмет је упутио суду првог степена на поновно суђење, из ових разлога:

„Већ самим тим што је тужилац као земљишнокњижни власник настојао да дође у посед свог земљишта и у 1946 од тадашњег држаоца као и од народног одбора тражио да му се земљиште преда, неodrживо је правно схватање да у конкретном случају постоји напуштање права својине од стране тужиоца. Напуштање права својине — дереликција — је један од видова стицања својине до кога долази тако што се у односу на ствар јавља нов субјект који присваја за себе ствар као напуштену од ранијег власника. Уколико је у питању непокретност овакво напуштање има да буде манифестовано на начин који закон изречно одређује, затим изричитим одрицањем од права својине, или најзад таквим држањем власника из кога се може са сигурношћу закључити да се он прећутно одрекао свог права својине. У конкретном случају тужена страна се не позива на то да се земљиште по неком од позитивних закона има да сматра напуштеним, као ни на то да се тужилац изречно одрекао свог права својине. То што тужилац у времену од 1946 до 1953 године није поставио захтев да му се земљиште врати, не може се само за себе узети за прећутно одрицање од права својине, када насупрот томе стоји као утвр-

ђено да је тужилац пре тога тражио да му се земљиште преда у посед. Од момента од када је његов захтев од стране држаоца одбијен, отпочео је једино да тече рок у коме се застарелошћу услед невршења права кроз одржај савесног држаоца губи својина, а овакав приговор застарелости тужена страна није истакла.

„Остаје, дакле, да је првостепени суд погрешном применом правила о напуштању права својине повредио закон, а ову повреду другостепени суд није отклонио тако да је и другостепеном пресудом повређен закон.

„Међутим, пошто тужилац у погледу првопостављеног тужбеног захтева није прецизирао који тачно одређени и ограничени део земљишта у површини од 5 кј. и 341 чхв. треба да му се врати (од укупне површине од 8 кј. и 1103 чхв), а првостепени суд у погледу другопостављеног захтева, накнаде измакле добити, није провео извиђање, то је потребно побизане пресуде укинута и предлог упутити првостепеном суду на поновно суђење”.

(Решење Савезног врховног суда Гз. бр. 95/56 од 23 новембра 1956).

2. — Из самог појма својине излази да сопственик може да напусти предмет својине. У акту напуштања манифестује се његово право располагања, које не мора бити изражено само у преношењу својинских овлашћења на неко друго лице, већ се може састојати и одрицању од свих права на предмету својине, у дереликцији. Да би се једна ствар могла сматрати напуштеном није потребно да је неко друго лице узело ову ствар у државину са намером да је присвоји за себе, довољно је да је власник ствари манифестовао своју намеру, да се одриче својине на тој ствари, уколико је таква манифестација праћена и једним реалним актом — напуштања државине ствари. Тек коегзистенција интелектуалног елемента — *animus-a derelinquendi* и реалног — напуштања државине ствари даје потребне услове да би се једна ствар сматрала напуштена — пуста. „За пусто место држи се оно, које је ко својевољно оставио, с намером да се не врати натраг. И ово се држи: а) ако право господара за десет година нема, нити му се за то време трага и гласа зна, осим ако му није било могуће вратити се или јавити се; б) ако је толико времена протекло да је место запуштено у луг обрасло и зато се наново крчити морало; в) ако је прави господар оставио, па дознавши да је други заузео, за годину дана показао се није а могао је” (§ 230 Српског грађанског законика).

Оба нижа суда погрешно су применила правила о напуштању својине, јер су из факта да власник није вршио своја права у времену од 1946 до 1953, извела закључак да су испуњени услови за напуштање и престанак својине. Врховни суд сасвим умесно примећује да чињеница „што тужилац у времену од 1946 до 1953 није поставио захтев да му се земљиште врати, не може се само за себе узети за прећутно одрицање од права својине, кад насупрот томе стоји као утврђено да је тужилац пре тога тражио да му се земљиште преда у посед”.

У правној теорији не постоји спор о правној природи дереликције. Дереликција је једнострани правни посао (*Wolff-Reiser: Sachenrecht*, III Band, 1957, 10 издања, стр. 218—220, *Staudinger: Kommentar GBB*, Bd. III, 10 издања, 1935/36, *Friedrich Lent: Sachenrecht*, 5 издања, 1955, стр. 120—122). Овај правни посао састоји се из изјаве воље о напуштању својине и једног реалног акта — напуштања државине. Изјава воље о напуштању својине је непуноважна ако је извршена пре напуштања државине. Међутим, изјава воље о напуштању својине може се дати и пошто је државина била раније престала.

За пуноважност акта дереликције потребно је постојање пословне способности титулара. Изјава воље мора бити без мана, иначе се дереликција може оспоравати због заблуде, преваре или принуде.

3. — У образложењу има једно место према коме би могло изгледати као да је и сама дереликција начин стицања својине. Тамо стоји: „Напуштање права својине — дереликција — један од видова стицања својине до кога долази тако што се у односу на ствар јавља нов субјект који присваја за себе ствар као напуштену од ранијег власника”. Дереликција је, уствари, само начин губљења својине. Дереликцијом ствар остаје без господара (*res nullius*), доступна сваком да је може окупирати. Дерелинквирана ствар постаје поново предмет својине, чим је неко лице присвоји — окупира. Једностраном радњом присвајања окупант стиче својину на стварима које не припадају никоме. „За ствари, које нису ничије наслов се састоји у природеној слободи посјести их. Начин стечења јесте присвојење, по којем заузима се ствар, која није ничија, с одлуком, држат ју као своју” — речено је у § 381 Аустриског грађанског законика. Сличну одредбу садржи и § 228 Српског грађанског законика: „Неке ствари, које ни у чијој власти нису, може сваки заузети и држати, и тим самим оне прелазе у његову сопственост, и он постаје њихов господар”.

Данас, међутим, окупација може бити само начин стицања својине на дерелинквираним покретним стварима. Окупација као начин стицања својине на дерелинквираним непокретностима не долази у обзир, пошто је судска пракса после ослобођења заузела став у неким случајевима у којима су у питању биле непокретности без господара, да такве непокретности постају општенародна имовина. Али без обзира на то ко може окупацијом стећи својину напуштених ствари, за стицање својине није довољно да су оне напуштене, већ је поред тога потребно да су оне заузете, окупиране са намером да се присвоје. То је несумњиво и мисао која је изражена у овом решењу суда, али начин како је то учињено може створити утисак да се за дереликцију сматра не само губљење својине напуштањем, већ и стицање које би после тога дошло.

4. — Друго једно место у образложењу овог решења, на коме је реч о престанку својине „застарелошћу услед невршења права кроз одржај савесног држаоца” захтева такође нека прецизирања. Тамо стоји да од тренутка од када је држалац земљишта одбио за-

хтев сопствеников да му земљиште преда „отпочео је једино да тече рок у коме се застарелошћу услед невршења права кроз одражај савесног држаоца губи својина, а овакав приговор застарелости тужена страна није истакла”.

Одржај у нашем праву има двоструко дејство: њиме једно лице стиче право својине на ствари коју је држало одређено време, ако је његова државина била законита, и ако је оно било савесно, а додашњи сопственик губи своје право својине управо у тренутку када настаје право својине додашњег држаоца. То значи да губитак својине није последица протекла времена, већ чињеница да је неко други одржајем стекао својину, пошто на једној ствари не могу постојати истовремено два потпуна права својине. Другим речима, својина се у нашем праву не губи застарелошћу. Самим протеклом времена, застарелошћу, престају тражбена права, али не и својина.

Међутим, било је више пута изнесено мишљење да и својина неке ствари може престати застарелошћу, дакле и ако нико други не стекне на тој ствари право својине одржајем, и у том смислу има и судских одлука, али то мишљење је у супротности са нашим правом. До забуне је могла довести терминологија Грађанског законика, који назива и одржај застарелошћу (§ 922), као и чињеница да и у једном и у другом случају пресудну улогу има време. Та два случаја морају се разликовати, а наведено место из образложења може, због тога што није сасвим јасно, дати извесног ослоња мишљењу да у нашем праву својине може престати простим протеклом времена, као и тражбена права.

Примењена на наш случај ова правила значе да својина није могла престати ни застарелошћу, ни одржајем. За одржај време није могло ни почети да тече, пошто нису били испуњени услови који се траже за то, нарочито државина није била законита, што ће рећи да држалац није држао ствар „са онаквим основом који би по закону довољан био за прибављање права” (§ 927 Српског грађанског законика).

Драгољуб Стојановић

РЕВОКАЦИЈА ПОКЛОНА

1. — Тужилац је у тужби захтевао да се раскине уговор о поклону због незахвалности тужених и због његовог осиромашења. Првостепени суд одбио је да раскине уговор из разлога што су тужене отуђиле поклонену имовину, а Врховни суд НР Србије укинуо је пресуду као неправилну.

„Погрешно је суд првог степена нашао да је тужбени захтев тужиоца неоснован и да нема места раскиду закљученог уговора о поклону зато што су тужене отуђиле имовину коју им је тужилац поконио, те не могу да је врате тужиоцу. По нахођењу овог суда, иако су тужене поконио имовину оту-

ђиле, имало би места раскиду уговора о поклону ако су испуњени услови за раскид уговора, тј. ако су тужене заиста према тужиоцу као поклонодавцу показале велику неблагодарност или ако је тужилац тако осиромашео да нема од чега живети, како то тужилац у овом спору истиче. То што су тужене отуђиле поклоњену имовину коју су добиле од стране тужиоца на поклон, не може бити сметња тужиоцу да тражи раскид уговора о поклону, јер питање враћања онога што су тужене примиле на поклон од тужиоца посебно је питање, које се решава кад уговор о поклону буде раскинут, и исто се може решити на други начин, а не само повраћајем поклоњене ствари, под претпоставком да и тужбени захтев буде формулисан у одговарајућем смислу. Тако, ако су тужене спорну имовину која им је поклоњена од стране тужиоца отуђиле уз накнаду, тј. продале или трампиле, а приликом отуђења биле савесне, — тужене би биле одговорне да врате — предаду тужиоцу само ону вредност коју су оне за отуђењу, а поклоњену имовину примиле. Ако тужене нису биле савесне приликом отуђења спорне имовине уз накнаду, — тужене би биле дужне да тужиоцу накнаде праву вредност поклоњене имовине. Исто тако тужене би биле дужне да накнаде тужиоцу праву вредност поклоњене имовине и у случају, ако су оне ову имовину отуђиле поклоном, а при томе су биле несавесне. Ако су пак тужене спорну имовину поклонице, тј. отуђиле је без накнаде, а при томе су биле савесне, онда у таквом случају тужене не би биле дужне да дају тужиоцу ма какву накнаду”.

(Решење Врховног суда Народне Републике Србије Гж. 926/56 од 10 септембра 1956 године, *Збирка судских одлука*, књ. 1, св. 4, бр. 678, стр. 130).

2. — Уговор о поклону у начелу не може се раскинути вољом само једне стране. Начело о нераскидивости уговора о поклону изражено је изрично у § 566 Српског грађанског законика, који гласи: „Ко једанпут поклон учини, не може више натраг узети, осим особитих случајева”. Сличну одредбу садржи и § 946 Аустриског грађанског законика.

Међутим, због добродиног карактера уговора о поклону ово начело није апсолутно, јер скоро сва законодавства предвиђају извесне изузетне случајеве као разлог са којих се уговор о поклону може раскинути и једностраном вољом поклонодавца. Истина, међу појединим правима постоји знатна разлика у погледу узрока због којих се то раскидање може учинити. Притом се може запазити да су незахвалност поклонопримца и неиспуњавање налога под којима је поклон учињен заједнички разлози за све правне системе, док је опет осиромашење поклонодавца прихваћено само у неким од њих (као, на пример, у немачком и аустриском праву и Српском грађанском закону).

3. — Незахвалност поклонопримца према поклонодавцу даје овоме право да раскине уговор о поклону и да захтева повраћај поклоњене имовине. Ревокација поклона у овом случају појављује се као цивилна казна за неблагодарног поклонопримца. Међутим, није довољна свака незахвалност поклонопримца, као на пример, обична свађа са поклонодавцем. Потребно је, наиме, да то буде незахвалност

у већој мери, тј. квалификована незахвалност. Српски грађански законик у § 567, т. б, наводи да се таква незахвалност мора манифестовати у наношењу штете животу, телу, части или имовини поклонодавца.

Осиромашење поклонодавца као разлог за раскидање уговора о поклону није било предвиђено у римском праву, а и данас га, као што смо већ напоменули, познаје врло мали број законодавстава. Творци Српског грађанског законика преузели су овај разлог из Аустријског грађанског законика и ставили га под тачку б § 567 која каже да се уговор о поклону може раскинути „ако дародавац доцније тако осиромаша, да ни живети не може”. Осиромашење поклонодавца је догађај који не зависи од држања и понашања поклонопримца, па су и услови за опозивање поклона у овом случају знатно строжији. Пре свега, тражи се да осиромашење поклонодавца буде таквог степена да оно доводи у питање његово издржавање. Потребно је значи да се поклонодавац нађе у нужди, те да не може да подмирује своје потребе, и то не само из својих сопствених средстава, него и из средстава других лица која према њему имају евентуално законску обавезу издржавања. Српски грађански законик сузио је могућност ревокације поклона само на случај кад услед осиромашења поклонодавца буде угрожено његово лично издржавање, јер се на крају поменуте тачке каже „да ни живети не може”. Логично је, према томе, да се уговор о поклону не може раскинути, ако услед осиромашења поклонодавца буде само онемогућено издржавање других лица према којима он има ту обавезу, јер да би поклонодавац био дужан некога да издржава потребно је пре свега да он сам има довољно материјалних средстава за живот. Међутим, по немачком и аустријском праву поклонодавац има право да уговор о поклону раскине и онда кад због осиромашења није у стању да испуњава своје законске обавезе издржавања према другим лицима. — Најзад, раскидање уговора о поклону из разлога осиромашења поклонодавца неће се допустити, ако су имовинска средства и самог поклонопримца недовољна за његово издржавање, или ако би она постала недовољна услед враћања поклоњене имовине.

4. — Међутим, може се догодити да је поклонопримац отуђио поклоњену ствар и да се она не налази више код њега у моменту раскидања уговора. Чињеница отуђења поклоњене ствари од стране поклонопримца нема утицаја на право поклонодавца да раскине уговор о поклону, кад за то иначе постоје законски разлози. Последице отуђења могу се проматрати са гледишта односа између поклонодавца и трећег лица које је прибавило поклоњену ствар и са гледишта односа између поклонодавца и поклонопримца.

За расправљање односа између поклонодавца и трећег прибавиоца мора се поћи од основног правила које важи у материји раскидања и поништења уговора, а које каже да када престане право преносиоца (тј. поклонопримца у нашем случају) престаје и право при-

бавиоца (*Resoluto iure dantis, resolvitur ius accipientis*). Према томе, поклонодавац се може обратити трећем лицу и тражити ствар натраг. Али ако је то треће лице прибавило ствар теретним путем од поклонопримца а притом било савесно, и ако су испуњени још и други услови за стицање ствари од невластника (в. правно правило § 221 Српског грађанског законика), онда је његово стицање дефинитивно и он остаје сигуран у своме праву. Поклонодавац има у том случају само право на личну тужбу према поклонопримцу. Исто решење важи и у случају кад је реч о прибављању непокретности, јер је гаранција коју прибавиоцу пружа принцип публицитета земљишних књига јача од напред поменутог правила које важи за последице раскидања уговора.

Садржина обавезе поклонопримца зависи од тога да ли је он поклоњену ствар отуђио теретно или доброчином и да ли је притом био савестан или не. Но у сваком случају враћа се само она вредност која постоји у моменту настанка обавезе враћања, с тим што та вредност не може бити већа од осиромашења поклонодавца, нити пак мања од обогаћења поклонопримца. Поклонопримац, који је приликом отуђења ствари био несавестан (а он то постаје од момента кад му се достави тужба којом се тражи раскид уговора), дужан је да поклонодавцу накнади њену праву вредност, без обзира да ли је то отуђење учињено теретно или бестеретно. Ако је поклонопримац при отуђењу био савестан, а отуђење је извршено уз накнаду, онда је он дужан да поклонодавцу врати само ону вредност коју је примио за поклоњену ствар. И на крају, уколико је поклонопримац отуђио поклоњену имовину доброчином а притом био савестан, онда не постоји ма каква његова обавеза на накнаду према поклонодавцу, јер у том случају не постоји ни његово обогаћење као услов обавезе. У том случају, ако је у питању покретна ствар, поклонодавац би имао право на тужбу непосредно према трећем прибавиоцу поклоњене ствари.

Међутим, питање враћања поклона биће нешто компликованије ако је поклонопримац правним послом заменио поклоњену ствар за неку другу (на пример, за примљени новац купио је кућу). Поклонодавац и у том случају може тражити само ону ствар коју је поклоњено, или њену вредност, јер само она претставља неосновано обогаћење за поклонопримца. С друге стране, поклонопримац има право избора између накнаде вредности поклоњене ствари и уступања ствари коју је добио у замену.

Јакон Радишић

ПРИКАЗИ

N. F. Jolowicz: *ROMAN FOUNDATIONS OF MODERN LAW*, Oxford, Clarendon Press, 1957, 206 pp.

Римско право, које већ вековима изучавају европски правници, било је и остаће интересантна ризница проучавања и за претставнике *common law*-а (обичајног, општег права). Ако се пође од претпоставке да је европско право у извесном смислу утицало на англо-саксонски правни систем, онда се не може негирати бар посредан утицај римског права и на *common law*. Отуда је разумљиво што многи енглески и амерички правници проучавају изворна дела која су нам оставили римски правници. Јасно је онда што је Jolowicz читао *Corpus Iuris*, консултовао едикте претора и остала дела и што, упоређујући их са данашњим европским правом констатује да ово последње „упркос великих разлика често има исте концепције засноване и разјашњене помоћу институција римског права“. Аутор се латио тешког задатка: да направи паралелу између римског и европског права и да онда укаже у којој мери и на који начин је рецепција римског права утицала на енглеско право.

Осврћући се укратко на *Corpus Iuris* и друге изворе, аутор анализира појам данашње поделе права на јавно и приватно и сматра да савремени теоретичари нису у праву кад кажу да та подела датира још из римског права. Могло би се можда рећи да римски *ius publicum* обухвата оно што ми данас зовемо *ordre public* или *ius cogens*, али *ius publicum* још увек није довољно објашњен. Сем тога по Улпијановој дефиницији и приватно и јавно је обухваћено у јединственом римском праву. Тек глосатори почињу да праве оштрију границу, а потпуно одвајање права на приватно и јавно добија своју пуну афирмацију тек у XVI и XVII веку.

Према *Corpus Iuris*-у, целокупно римско право односило се било на лица, ствари, или тужбе. Ствари су се делиле на три пододељка: својину, уговоре и наслеђивање. Та подела је остала и о њој се дуго дискутовало. Многи писци нису могли да схвате да је тако оштра подела изгледала основана (зар се сва правна правила не односе на лица?). Гајус је објашњавао да се под том поделом не подразумева подела правних послова на три категорије, већ да се свако правно правило може посматрати кроз три аспекта: са гледишта лица које је заинтересовано, предмета-ствари на које се односи и правне заштите у случају повреде. Једно је тачно, међутим, да римско право нема одредаба о субјективним правима. Savigny прихвата римску концепцију на тај начин што уместо правних правила која се односе на лица, говори о правним правилима која се односе на породицу (породично право). *Code civil* целу прву књигу посвећује „лицима“ (тако исто Аустријски грађански законик, док Немачки и Швајцарски грађански законик том питању посвећује само један члан). Овим примерима аутор је желео да покаже како је римска подела имала много утицаја на конструкцију модерних грађанских законика.

„Тужбе“ не чине саставни део модерних грађанских законика, и то не због тога што се поступак сматра суштински друкчијим од материјалног права. Треба нагласити да израз тужбе (*actio*) у римском праву нема сасвим значење данашње тужбе. „Римљанин ће рећи „имам тужбу“ у случајевима када савремени човек каже „имам право.““ Из тога аутор изводи закључак да римска *actio* умногоме одговара данашњем појму субјективног права. Најбоље објашњење су

дали извесни писци на Континенту сматрајући да римску „тужбу“ треба схватити и у материјалном и у формалном смислу. Прва означава право на тужбу, а друга процесуалне кораке које лице предузима да би заштитило своја права. Развој права је указао на потребу одвајања, тако да је у данашњим модерним грађанским законима процесно право сасвим одвојено од материјалног.

Римско право не познаје термин физичко лице; чак и када спомињу *persona* тај појам нема значења „живот бића које је способно да има права и дужности“. Он се обично употребљава у вези са робовима, иако најједноставније објашњење правне природе ропства у савременом праву значи негацију личности.

Дете је постајало субјектом права моментом рођења, без обзира да ли је било способно за живот или није. Правна личност престајала је смрћу. Римско право познаје презумцију смрти, али нема одредаба о томе кад се сматра које је лице надживело кога (једино у случају ако отац и син страдају истовремено и уколико је син био пунотелан, сматрало се да је син надживео оца). *Code civil*, међутим, сматра да је млађе лице надживело старије, мушко лице женско, с тим што се правила примењују једино ако је реч о наслеђивању (енглеско право у том погледу је исто као и француско).

Римско право познаје грађанску смрт, која наступа ако слободан човек постане роб и тиме изгуби статус римског грађанина. Одлазак у манастир је такође значио губитак пословне способности. Сличне одредбе су биле унете у *Code civil*, али су укинуте 1854, тако да је појам грађанске смрти скоро сасвим ишчезао из модерних грађанских законика.

Малолетници (*minores*) су били пословно способни, с тим што их је претор могао ослободити обавезе у коју су ушли (*in integrum restitutio*), уколико би друга страна од правног посла имала неуобичајене користи стечене неискуством малолетника. Како је та могућност често спречавала остала лица да са малолетницима ступају у правне послове, та се ситуација могла избећи тиме што би суд именовao *curator*-а, који би давањем своје сагласности за правни посао малолетника, искључивао сваку примену *in integrum restitutio*. Пунолетство се стицало са 25 година, али *Corpus iuris* предвиђа узуетке, тако да мушкарац од 20 година и жена од 18 ако докажу да су сами способни да обављају своје послове — могли су се обратити императору за *venia aetatis* (ослобођење од неспособности које су им наметале године). Ова институција је скоро комплетно преузета у савремене грађанске законике, с тим што је минимум година за пунолетство обично 18 година.

Текстова о правним лицима у римском праву готово уопште нема. Едиктима претора дозвољавало се месним корпорацијама да буду субјекти у поступку пред судом. Те корпорације нису правна лица у савременом смислу речи (*universitas, societates publicanorum, collegia teniorum* итд. — немају карактеристике правног лица). Државна благајна (*aerarium*) имала је право да стиче имовину, тако да су модерни писци, по мишљењу аутора, сасвим у праву када ту институцију сматрају претечом данашњих правних лица (међутим *aerarium* није био у стању да склапа уговоре, да преноси својину, нити је могао да се појављује пред редовним судовима у циљу заштите својих права). Сигурно је међутим, да римско право није стварало никакве фикције о правном лицу, нити је одвајало чланове удружења од самог удружења. Врло вероватно је да су римски правници правили разлику (иако о томе нема података) између физичког и правног лица, што се може закључити из речи Улпијана који говори о *singularis persona*, из чега се изводи претпоставка да су вероватно по-

стојала удружења (корпорације) које су се такође третирали као *personae*. Што се тиче престанка правних лица (поступка са имовином итд.) може се рећи да о томе нема никаквих података.

Прелазећи на материју породичног права, аутор констатује да је данашње облике породичног права углавном изградила црква, односно канонско право. То, другим речима, значи да данашње институције породичног права имају мало везе са римским правом. Па ипак, не може се рећи да и канонско право није било под утицајем институција које је створило римско право. Иако римско право помиње *matrimonium iuris gentium*, не би се могло рећи да се том приликом мисли на правну брачну заједницу. Брачна заједница добија у значају једино у односу на децу, јер само она рођена у браку су долазила под *patria potestas* оца. Развод брака био је потпуно слободан, тако да обећање плаћања казне у случају развода брака није претстављало правну обавезу. Форма се није захтевала јер је брак фактички а не правна заједница. Брак се могао раскинути, ако је један од супруга био суђен на *deportatio* (и тиме губио статус римског грађанина). Римско право не зна за рушљиве бракове, а ништавост се први пут помиње за време М. Аурелија. Моногамни принцип је стално поштован, а постојање ванбрачне заједнице је апсурд у систему где је развод брака слободан.

Победом хришћанства, црква почиње да се брине за брак (и породицу уопште) прописујући услове за склапање брака (брак више није заједница *de facto*), као и услове за развод брака. Заједно с тим долази до појаве конкубината и рушења моногамног карактера брачне заједнице. Канонско право, иако се разликује од римског у породичним односима, ипак је врло много усвојило од римског права. Основна мисао да је склапање брака подребна сагласност брачних другова остала је до данас подлога за склапање брака.

У савременим грађанским законима имовински брачни односи претстављају најкомпликованије питање. Без обзира на разлике које постоје, општа карактеристика тих односа је да за време брака муж има већу, ако не и потпуну власт над имовином коју су супрузи стекли одвојено или заједнички. У Риму жена је била под манусом мужа и није могла имати никакву имовину (чак иако је била *sui iuris*, све што би стекла припадало је мужу). Раскидом брака мираз (*dos*) се враћао жени. Када је касније жена добила право на развод, уколико муж није хтео добровољно да врати добијени мираз, жена га је могла да тужи (*actio rei uxoriae*). По правилу, имовина која претставља мираз није могла да се отуђи, мада каснији законици предвиђају да је отуђење могуће под условом да муж има довољно друге имовине из које би жена могла да се намира за донети мираз. Треба притом напоменути да сви законици и класичног и доцнијег времена забрањују свако отуђење мираза које претставља непокретну имовину (нарочито земљу). Жена је могла да тражи намирење мираза чак и пре развода, уколико докаже да је имовина угрожена због тога што муж са имовином лоше управља или што је пред стецајем. Наполеонов законик преузима ову идеју сасвим и дозвољава жени да тражи одвајање имовине, уколико су жена имовинска права угрожена, али ова установа током времена губи у значају.

Прелазћи на питање очинске власти аутор закључује да данашња власт оца, без обзира колико јака, не може по интензитету ни издалека да се упореди са *patria potestas*. Отац је у Риму имао под својом влашћу све синове и кћери и њихову децу. Деца су се могла ослободити те власти једино уз очев пристанак (*emancipatio*) и усвојењем од других лица.

Усвојење је у почетку без икакве контроле јавности. *Pater familias* је могао своју децу да продаје или другу да купује и ставља под

своју *patria potestas*. Јустинијан први прави разлику између *adrogatio*, где се усвојиоцу признаје пуна власт над усвојеником и *adoptio*. Рано немачко право је прихватило римску идеју усвојења па је чак и поступак око усвојења био идентичан. Међутим, канонско право никад није признало усвојење (у Француској је идеја потпуно изумрла у XVI веку). Тек у најновије време под утицајем хуманитарних идеја, усвојење се признаје и добија значајно место у литератури и у законодавству (1926 год. Велика Британија доноси Закон о усвојењу). Иако се историски повезује са институцијом у римском праву, установа се и формално и суштински разликује од *adoptio* и *adrogatio* у римском праву.

Као што се из изложеног садржаја види, аутор је покушао да расветли оне делове римског права који су имали већег или мањег утицаја на европско право. Приликом израде студије консултован је велики број оригиналних текстова. Тамо где је изворна литература била богатија, анализе аутора су дубље, коментари јаснији и паралеле са данашњим правом обухватније. То се осећа приликом читања књиге, јер су извесна места објашњена изванредно, а друга само додирнута. Студија добија нарочито у значају тиме што све анализе и поређења даје британски правник, представник *common law*-а.

(Из Института за упоредно право)

Јелена Вилус

ЗБОРНИК ПРОПИСА НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ. Књига VI.
Београд, „Савремена администрација“, 1957, VIII + I 809 стр.

Шеста књига овог корисног Зборника продужује даље систематско издавање пречишћених текстова прописа НР Србије. Пет ранијих књига садржавале су све прописе до 30 јуна 1955 односно у области организације локалних органа власти до закључно 31 јула 1955. Ова шеста књига Зборника садржи све даље прописе НР Србије који су објављени закључно до 31 децембра 1956. Тако овај Зборник постаје годишњи зборник у коме се објављују сви прописи НР Србије који су у току једне године објављени. Добра страна Зборника је и у томе што су уз основне прописе објављене и све измене и догуне као и исправке учињене у току године, што знатно повећава практичну вредност овог зборника јер на једном месту даје сакупљене пречишћене текстове прописа НР Србије.

Ваља запазити да у Зборник нису ушла службена акта која нису прописи нити они прописи који су одређеног важења као напр. закони и други прописи о годишњим буџетима, завршним рачунима, привременом финансирању и т. сл. Исто тако нису ушли ни прописи који су изричито или прећутно укинута.

Објављени прописи су сређени прегледно тако да олакшавају употребу Зборника. Било би још боље да постоји и предметни регистар.

Зборник су са успехом уредили др. Тихомир Васиљевић, др. Милан Јовић, Миленко Кангрга и Душан Станић а редакцију целокупног материјала извршио је М. Кангрга, секретар за законодавство и организацију Извршног већа НР Србије.

Подвлачећи користи издавања овог Зборника не можемо а да не споменемо да је штета што се још не приступа организованом и систематском издавању пречишћених текстова савезних прописа.

Д. Ђ. Д.

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

THE AMERICAN JOURNAL OF COMPARATIVE LAW, Ann Arbor, Vol. 6, No. 1, Winter 1957. — Ole Lando: *Scandinavian Conflict of Law Rules Respecting Contracts*. — René M. Schmid: *Corporate Control in Switzerland*. — Kazimierz Grzybowski: *Continuity of Law in Eastern Europe*. — Jaroslav G. Polach: *Atomic Energy Legislation in Western Germany*. — Nikola Stjepanović: *Judicial Review of Administrative Acts in Yugoslavia*.

THE AMERICAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW, Washington, Vol. 51, No. 3 1957. — H. W. Briggs: *Towards the Rule of Law*. Аутор расправља о питању правне оправданости одбијања САД (од 11 јануара 1957) да изађу усусрет захтеву Владе Швајцарске у коме је била истакнута неопходност да поменуте државе у спору *Interhandel* препусте решење истог арбитражи или концилијацији сходно одредбама Уговора о арбитражи и концилијацији закљученог 16 фебруара 1931 између ових држава. Анализирајући случај *Interhandel*, наведене акте САД и Швајцарске у вези са спором и одредбе Уговора од 16 фебруара 1931, писац долази до закључка да поступак САД није у складу са њиховим дугорочним интересима и са улогом поборника примене права у међународним односима коју оне, према ауторовим речима, у њиховим међународним односима имају. — L. Gross: *Passage Through the Suez Canal of Israel — Bound Cargo and Israel Ships*. У чланку се говори о рестриктивним мерама Египта у погледу проблема проласка кроз Суецки канал бродског товара и бродова Израела. После уводних излагања обрађују се питања садржине тих мера и њихове правне оправданости и ефективности, као и протеста изнетих у односу на ове мере, правне природе мера продужетка ратног стања између Египта и Израела као правног образлагања праксе ограничавања, делатности Савета безбедности у погледу поступака Израела о којима је реч, да би се ова питања сумирала у релативно подробнијем закључку. — M. O. Hudson: *The Succession of the International Court of Justice to the Permanent Court of International Justice*. Стални суд међународне правде није био изузетак од правила да ниједна међународна установа општег домаћаја не може наставити своје нормално функционисање у ери великог светског преврата и да било која међународна институција за обезбеђење права и поретка мора сузити своје функције у таквој епоси. Након ове уводне формулације која указује на општу историјску основу образовања Међународног суда правде на место раније такве институције међународног правосуђа, писац описује: Стални суд међународне правде (укратко), припреме за увођење таквог новог органа, рад Комитета Уједињених Нација који се бавио проблематиком стварања Међународног суда правде и његово установљење на Конференцији Уједињених Нација о успостављању Међународне организације, при чему су изношена извесна упоређења карактеристика двају судова. — D. P. Myers: *The Names and Scope of Treaties*. У овом минуциозно писаном чланку о називима и домаћају међународних уговора писац најпре подвлачи важност разликовања појединих врста уговора — њихових назива и домаћаја, као и њиховог разграничавања од правних обавеза које нису уговори. Затим се излаже шта уговор јесте и шта уговор није: (а) називи уговора и њихова употреба (врши се класификација уговора и даје се таблица појединих врсти уговора које су САД закључиле у одређеном временском периоду и уговора који су забележени у Уговорним серијама Уједињених Нација); (б) о томе који акти нису уговори изложене су формулације које се заснивају,

као и у претходном одељку о уговорима, на дугом низу ставова извесних установа, теоретичара и државника. — У рубрици „Уреднички прилог“ налазе се написи: О савременој проблематици уговора, сната и устава САД (*Treaties, the Senat and the Constitution: Some Current Questions*) од С. Т. Oliver-а, о неким питањима правних односа између чланова Комонвелта (*Some Questions of Legal Relations Between Commonwealth Membres*) од R. R. Wilson-а — У рубрици „Белешке и прилози“ објављено је: „Сједињене државе на Хашкој конференцији за међународно приватно право“ од К. Н. Nadelmann-а, „Публикације Уједињених Нација: Међународни уговори о таксама“ од I. S. Kerpo-а, итд. — У рубрици „Службени документи“ изнети су неки међународни акти Египта, као напр. Декларација о Суецком каналу од 24 априла 1957, извесни акти из француско-мароканских односа, француско-туниских односа и односа Уједињеног Краљевства и СССР.

А. Стојановић

L'ANNÉE POLITIQUE ET ÉCONOMIQUE, Paris, 30e année, No. 138—139, Août-Octobre 1957. — Michel Debré: Responsabilité américaine. — René Capitant: La constitutionnalité des Traités européens. — Geoffrey Fraser: Que penser des récents changements concernant les gouvernants soviétiques? — Bernard Lavergne: Les allocutions pontificales relatives à L'Europe Unie. — Jacques Cauvais: Victor Hugo et Karl Marx ou de la pitié à l'action. — Bernard Lavergne: L'hégémonie du consommateur: la théorie du suffrage universel et l'ordre économique de nos sociétés renoués par l'idée de consommateur.

CALIFORNIA LAW REVIEW (School of Law — University of California), Berkeley, Vol. 45, No. 3, July 1957. — Jacobus ten Broek: California's Welfare Law (Origins and Development). — Graydon S. Staring: Contribution and Division of Damages in Admiralty and Maritime Cases.

THE ECONOMIC JOURNAL, London, Vol. LXVII, No. 265, March 1957. — P. E. Hart and E.H. Phelps Brown: The Sizes of Trade Unions: Study in the Laws of Aggregation. Проблем јачања моћи британских радничких синдиката на тржишту радне снаге актуелан је због тога што се у Великој Британији води оштра дискусија око улоге коју непрекидно повећање плата игра у процесу стварања инфлације. Ова студија описује како се процес концентрације синдиката у велике друштвене формације развијао од 1906 до 1954. Почетком XX века у шест највећих британских синдиката било је учлањено око једне четвртине укупног броја организованих радника док у 1954 шест највећих обухватају скоро половину свег организованог радништва. Ово показује да је значај великих синдиката све јачи и да мере државне интервенције на тржишту радне снаге треба да рачунају са веома организованим и моћним синдикатима. — W. Feilner: *Marxian Hypotheses and Observable Trends under Capitalism: A „Modernised“ Interpretation.* Чланак претставља модерну интерпретацију Марксових теорија о односу профита и реалних надница у будућности. Његов је циљ да у Марксове идеје уклопи технолошки напредак. Основна аргументација чланка је да усавршавање производног процеса увећава производњу више него пропорционално уложеним производним факторима. Од овакве поставке није било тешко извући закључак да пораст профита и реалне наднице могу да иду упоредо. — S. Moos: *The Scope of Automation.* Аутоматизација постаје веома значајан процес за високо индустријализоване земље које имају организоване радничке синдикате. У пракси појединих земаља јављале су се тенденције супротстављања претераној аутоматизацији производње јер тобож смањује могућности за запослење нових рад-

ника. Писац прво посматра проблеме дефинисања аутоматизације па тек онда покушава да скицира, не улазећи дубље у проблематику, неке од последица које аутоматизација може имати по величину и локацију предузећа, развој нових индустрија, запосленост и инвестиције, стопу техничког прогреса, расподелу радне снаге и дохода, распоне међу платама и услове рада, итд. Нарочито је интересантно разматрање о релативној важности амортизације у односу на остале ставке трошкова у садашњим условима и после једне обимније аутоматизације. — *Om Prakash: Industrial Development Corporations in India and Pakistan*. После II светског рата идеја о користи коју општи светски развитак има од убрзаног развоја недовољно развијених земаља нашла је великог одјека како у теорији тако и у пракси појединих држава. Разне међународне организације много су учиниле у правцу финансирања развоја тих земаља. То, међутим, није било довољно. И саме недовољно развијене државе, на пример Индија и Пакистан, уложиле су велике напоре у правцу експанзије домаће производње и диверзификације сопствене привреде. Схватајући да приватни капитал у тим земаљама није довољно јак а поговову не и довољно организован да одигра улогу у развоју, оне су биле приморане да саме стварају једну врсту државних предузећа чији је циљ био стимулисање привредног развитка. У чланку су приказана искуства Пакистана и Индије у том правцу. Између те две земље постоји ипак разлика. У Пакистану се много више рачуна са приватним капиталом и по самој дефиницији оваква врста државних предузећа треба да се претвори током времена у приватну организацију. У Индији пак, није тако извесно да ће се државне инвестиције претворити у приватна предузећа. Међутим, и једно и друго свакако говори у прилог тези да се без једне чврсте централне организације не може постићи довољна стопа акумулације потребног капитала нити брзи привредни развитак. — *H. Brems: Devaluation, A Marriage of the Elasticity and the Absorption: Approaches*. Анализа у овом чланку испитује однос између увоза једне земље и њеног националног дохотка с једне стране, и односа увозних и домаћих цена с друге стране и креће се на апстрактном пољу расправљајући проблеме као што су утицај супституције између домаћих и иностраних добара, или утицај повећања домаће продуктивности на спољну трговину. Чланак није довољно обратио пажњу на конкретни материјал разних земаља и углавном се служи мерењима која су извршена од стране других аутора иако им с правом оспорава апсолутну тачност. — *G. C. Billing: The Industrial Pattern and New Zealand's Future*. Приказ индустриског развоја Новог Зеланда под утицајем заштитних царина. Не може се рећи да је аутор дао допринос захтеву слободне трговине, јер је показао како су заштитне царине благотворно деловале на стварање великог броја домаћих предузећа и њихово осамостаљење од страних утицаја. — *A. Hazlewood: Trade Balances and Statutory Marketing in Primary Exporting Economies*. После рата многе земље, примарни произвођачи, основале су државне монополистичке организације за продају оних извозних артикала који претстављају највећи део спољне трговине дотичних земаља. На тај начин спољна трговина је устари монополисана у државним рукама а приватна предузећа — углавном иностраног порекла — потпуно су искључена из извозног пословања. Овакве организације откупљивале су производњу у земљи по стабилним ценама и на тај начин доприносиле стабилизацији привредне активности у унутрашњости земље. С друге стране, оне су смањивале удео у заради странаца и препродаваца. Ове организације су захваљујући делом и повољној коњунктури која је владала за највећи број сировина после Другог светског рата, постизале веома добре резултате и у неким земаљама претстављале важан извор финансирања локалних

влада или индустриског напретка. У другим пак земљама на тај начин су акумулисана средства у доларима и осталим конвертибилним девизама која данас служе као фондови за развој. Оцена која се на тај начин даје овим државним организацијама је веома повољна. Коришћена су искуства Малаје, Нигерије и Гане (Златна Обала). — *M. C. Kaser: Estimating the Soviet National Income.* За статистичаре као и за оне који желе да врше поређења између националних доходака капиталистичких земаља и националног дохотка СССР овај чланак ће бити од великог интереса јер претставља покушај да се совјетски национални доходак процени почевши од 1860 па преко 1913 све до најновијих дана (1953). Поред материјала израженог у процენტима, у табели бр. 4 процењен је национални доходак СССР у доларима. Из тога се види да је него национални доходак у 1953 изнео 86 милијарди долара што је отприлике три пута мање него национални доходак у САД у истом периоду. Чланак је веома добро документован и обрађује разне изворе не увек истог квалитета.

No. 266, June 1957. — *H. M. Robertson and W. L. Taylor: Adam Smith's Approach to the Theory of Value.* Пошавши од идеја учитеља и претходника Адама Смита, аутори су веома подробно расправљали о супротностима у тумачењу категорије вредности у делима Смита. Узимајући с једне стране корисност као основно мерило за вредност једнога добра, претходници Смита су утицали на неке његове списе у којима је и он заузимао слично гледиште. Међутим, у свом главном делу Смит је стао на гледиште радне теорије вредности. Пошто је овде реч о већ добро утаганим стазама теориске мисли чланак има углавном само историоки значај. — *K. Lancaster: Protection and Real Wages: A Restatement.* У теорији спољне трговине владало је једно мишљење да заштита домаће производње доводи у сваком случају до повећања реалних надница тамо где је радна снага оскудна. Аутор је покушао да покаже да то није увек тачно. Од статистичког материјала послужио се резултатима до којих је дошао Леонтијев. — *E. H. Chamberlin: On the Origin of „Oligopoly“.* Појам олигопола, који у теорији ограничене конкуренције и несавршеног тржишта заузима видно место јер претставља такву комбинацију производних јединица где једним тржиштем владају неколико великих предузећа, појавио се у литератури први пут негде око 30-тих година овог века. Аутор чланка, познати теоретичар ограничене конкуренције, покушава да утврди тачан датум прве употребе овог појма, као и његово порекло, сматрајући себе за писца који је тај појам лансирао. — *E. F. Penrose: Malthus and the Underdeveloped Areas.* Овим чланком је аутор стао одлучно у ред писаца који сматрају да Малтус није правилно оценио перспективу развоја производње и становништва у свету. Чак и у погледу недовољно развијених земаља где је притисак становништва на производне изворе веома велики, Малтусова теорија се не може без резерве применити јер је он пропустио да поред осталог узме у обзир улогу миграције и међународне трговине. — *P. Sargant Florence: New Measures of the Growth of Firms.* Проблем мерења величине индустријских предузећа важан је због правилног постављања проблема и њиховог решавања у теорији о предузећима. Аутор је познати стручњак за проблеме индустрије и истицао се нарочито студијама о локацији предузећа. У чланку он дискутује о питању који је најбољи критеријум за мерење пораста једног предузећа: да ли повећање вредности његових акција на берзи или пак повећање вредности његове имовине по књигама. Може да буде употребљен за мерило и профит, иако је обично већ укључен у оба претходна. Међутим, ниједан од ових критеријума сам за себе није довољан да покаже колико је једно предузеће напредовало између два посматрана периода. Стога би једино

комбинација сва три била најбоље мерило. — S. J. Prais: *The Financial Experience of Giant Companies*. Однос између величине предузећа и његовог финансиског пословања мерен у овом чланку дао је неколико интересантних резултата од којих нарочито треба истаћи следеће: утврђено је да се велика предузећа брже развијају него мала. Профити великих предузећа расту по већој годишњој стопи од профита малих предузећа. Удео великих предузећа, према томе, у укупном националном профиту има тенденцију пораста. Део дохотка који се поново инвестира у сопствено предузеће нешто је већи код великих предузећа али не у толикој мери да би се могао извући специјални закључак. И велика и мала предузећа, нешто мало више прва него друга, смањила су своју ликвидност. Општа је дакле тенденција да се имовина не држи у ликвидној форми. Сви ови закључци добијени су на основу детаљне анализе финансиског пословања и резултата читавог низа привредних предузећа у Великој Британији коју је извршио и објавио (1956) Национални институт за економска и друштвена испитивања. — J. R. Hicks: *A Rehabilitation of „Classical” Economics?* Чланак уствари претставља приказ књиге проф. Патинкина који је покушао да „рехабилитује” старе теорије противне Кејнзовим идејама. Хикс, пак, сматра да су Кејнзове теорије издржале критику, али да је вредност Патинкинове књиге у томе што је јасно истакла неке од оних модерних проблема који муче савремене економисте. Углавном је ту реч о дејству монетарних мера у дириговању привредним развојем. Ортодоксни Кејнзијанци сматрају да монетарне мере и мере кредитних ограничења немају онај утицај који би традиционална теорија желела да им прида и да су стога неефикасне у руковођењу једном привредом.

Др. Предраг Михаиловић

ENCOUNTER, London, Vol. IX, No. 4, October 1957. — Bertrand de Jouvenel: *Asia is not Russia or America, either*.

No. 5, November 1957. — Herbert Luthy: *The Passing of the European Order*. — Edward Seidensticker: *Tokyo*. — Michael Polanyi: *The Fossilishness of History*. — Michael Swan: *The Falls of Towakaima (A British Guiana Interior)*.

No. 6, December 1957. — Peter Wiles: *A Voyage to Laputa (Yugoslavia: 1957)*. — Rando'ph S. Churchill III: *The Queendom of the United State (An Englishman's Reflections on the American Monarchy)*. — K. A. Jelenski: *A Window onto the Future (The Story of Po Prostu)*. — Stephen Spender and Angus Wilson: *Some Japanese Observations*.

DER NEUE BUND (Monatsschrift für Freicht und Germeinschaft), Zürich, 23. Jahrgang, No. 9, September 1957. — Hans Zantop: *Das moderne Menschenbild*. — U. St.: *Das Menschenbild einer jungen Generation*.

NOUVELLE REVUE DE L'ÉCONOMIE CONTEMPORAINE, Paris an XVI, No. 91, Octobre 1957. — Francis V. Féraud: *Le vrai problème économique et financier*. — Georges Lefranc: *L'automation à la Régie Renault (Mythe et réalité)*. — René Cercler: *La couverture actuelle de nos besoins en matières premières papetières*. — Les problèmes de l'automation devant la Conférence internationale du Travail.

POLITICAL SCIENCE (Department of Political Science and School of Public Administration, Victoria University College), Wellington, Vol. 9, No. 2, September 1957. — David Spitz: *On Tocqueville and the 'Tyranny' of Public Sentiment*. — Louise Overacker: *The British and New Zealand Labour Parties (II)*. — J. K. Cunningham: *New Zealand as a Small Power in the United Nations*. — Joan Rydon: *The Relation of Votes to Seats in Elections for*

the Australian House of Representatives, 1949—1954. — Norman D. Stevens: *Labour Candidates for the N. Z. House of Representatives, 1890—1916 (V).*

IL POLITICO (*Rivista di Scienze Politiche — Università degli Studi di Pavia*), anno XXII, No. 2, Settembre 1957. — G. Borsa: *Il comunismo cinese e Stalin. Rapporti storici ed ideologici.* — R. O. Roberts: *È opportuno l'aiuto governativo all'agricoltura britannica?* — F. Gross: *Sciopero e rivoluzione.* — F. Curato: *La Francia dal 1940 al 1944.* — J. S. Roucek: *Panorama di studi politici americani.* — R. De Nova: *Un simposio sulla revisione dello statuto delle Nazioni Unite.* — F. Barbano: *Attività e programmi di gruppi di ricerca sociologica.* — N. Picardi: *Le associazioni cattoliche francesi del secondo dopoguerra.*

POLITIQUE ÉTRANGÈRE (*Centre d'Études de Politique Étrangère*), Paris, 22e année, No. 4, 1957. — J. M. de Lattre: *Sahara, clé de voûte de l'ensemble eurafricain français.* — François Langlume: *La politique d'expansion nordaméricaine et la voie maritime du Saint-Laurent.* — Gilbert Etienne: *Pression démographique et expansion économique en Asie orientale.* — Mario Levi: *La balance commerciale et la structure du commerce extérieur de la République fédérale d'Allemagne.* — Jean Vigneau: *L'idéologie de la révolution égyptienne.* — Paul Giniewski: *Tendances de la politique asiatique et africaine d'Israël.* — Maurice Allais: *Le problème de la dévaluation.*

PRAVNIK (*Theoretický časopis pro otázky státu a práva — Vydáva Československá akademie věd*), Praha, ročník XCVI, No. 8, 1957. — I. Tomeš: *Právní povaha poměru nemocenského pojištění zaměstnanců.* — V. Steiner: *Některé otázky souvislé s hodnocením procesních úkonů soudů.* — J. Švestka: *Předkupní právo v československém občanském zákoníku.* — L. Vasilev: *K povinnosti uzavřít smlouvu ve shodě s plánem a k předmluvní arbitráži.*

PREUVES, Paris, No. 80, Octobre 1957. — Pierre Emmanuel и François Fontaine објављују одговоре на анкету „Зашто сам Европљанин“. — Поводом четрдесете годишњице Октобарске револуције — Raymond Aron (*Devenir de la société soviétique*), Richard Lowenthal (*L'armée, dernier pilier*), Kathryn Feuer (*Jeunes intellectuels soviétiques*). — Hans J. Morgenthau: *Les dangers du 'néo-pacifisme'.* — Hungaricus: *Le testament politique d'Imre Nagy.*

No. 81, Novembre 1957. — Brice Parain: *Un homme sans passé.* — Herbert Luthy: *Fin des empires de l'Europe.* — Одговори на анкету „Зашто сам Европљанин“ (Altiero Spinelli: *Monologie du prisonnier*; Roger Bauer: *Les Européens coupables et victimes*). — P.: *Maxime Leroy.* — Maxime Leroy: *Quand Goethe lisait „Le Globe“.* — Denis de Rougemont: *Sur l'Europe à faire.* — K. A. Jelenski: *Ce qu'était „Po Prostu“.*

No. 82, Décembre 1957. — Raymond Aron: *Une révolution antitotalitaire.* — Claude Imbert: *La décolonisation de l'Afrique Noire.* — Salvador de Madariaga: *Pio Baroja.* — Gaetan Picon: *Formes sociales et création artistique.* — Одговори на анкету „Зашто сам Европљанин“ (Giuliano Rendi: *La tradition européenne est libérale*; Manuel Ortuno Martinez: *Les valeurs espagnoles*). — P.: *Gaetano Salvemini.* — Leo Valiani: *L'historien à contre-courant.* — Jacques Vernant: *Sputnik et communauté atlantique.*

QUADERNI DI SOCIOLOGIA, Torino, No. 26, Autunno 1957. — Franco Ferrarotti: *Il mito organizzativistico.* — Giorgio Braga: *Appunti di sociologia segnica.*

THE REVIEW OF POLITICS (*The University of Notre Dame*), Vol. 19, No. 4, October 1957. — M. A. Fitzsimons: *The Suez Crisis and the Containment Policy*. — William H. Lewis: *Islam — A Rising Tide in Tropical Africa*. — Sidney D. Bailey: *'Police Socialism' in Tsarist Russia*. — Dirk Jellerna: *Abraham Kuyper's Attack on Liberalism*. — Andreas Dorpalen: *Hitler — Twelve Years After*.

REVISTA DE ESTUDIOS POLITICOS (*Instituto de Estudios Politicos*), Madrid, No. 94, Julio-Agosto 1957. — Joaquin Ruiz-Giménez: *La política, deber y derecho del hombre*. — Enrique Gómez Arboleya: *Sociología de la ilustración francesa*. — Joseph S. Roucek: *La sociología del prestigio*. — Fr. Teófilo Urdánoz: *La justicia del buen gobierno en la concepción teológica de Santo Tomás*. — Pablo Lucas Verdú: *El horizonte iusnaturalista del derecho constitucional occidental*. — Alvaro Alonso-Castrillo: *La campana electoral y las elecciones norteamericanas de noviembre de 1956*. — Camilo Barcia Trelles: *El ayer, el hoy y el mañana internacionales*. — José María Rosa: *Figuras e instituciones de la supremacia brasilena de 1852*.

REVISTA DE LA FACULTAD DE DERECHO Y CIENCIAS SOCIALES, Montevideo, ano VII, No. 4, Octubre-Diciembre 1956. — A. Noceti: *La función de gobierno*. — I. Ganon: *Metodología de la sociología*. — A. Gelsi Bidart: *Anotaciones a la ley de asignaciones familiares rurales*.

REVUE INTERNATIONALE DES SCIENCES ADMINISTRATIVES (*Institut international des Sciences administratives*), Bruxelles, Vol. XXIII, No. 3, 1957. — Ed.-Pierre Seeldrayers: *Éditorial*. — Marcel Waline: *Les concours de recrutement de la fonction publique, en droit français*. — Quirino E. Austria: *Historical Background and Implementation of the Reorganization Plans of 1955—1956*. — Dr. Nikola Stjepanović: *La réforme du conseil exécutif fédéral de Yougoslavie*. — José Ortiz Díaz: *La nueva Ley española de la Jurisdicción Contencioso-administrativa*. — Martin Kriesberg: *Senior Civil Servants and the Teaching of Public Administration in Under-Developed Countries*. — Lucienne Talloen: *En Torno a la Administración del Personal*. — Pierre Camy: *L'organisation administrative des services économiques au Grand-Duché de Luxembourg*.

REVUE JURIDIQUE ET ÉCONOMIQUE DU SUD-OUEST (*Annales de la Faculté de Droit de l'Université de Bordeaux*), Série économique (*Travaux de l'Institut d'Économie Régionale du Sud-Ouest*), 6e année, No. 3, 1957. — J. G. Mèrigot: *Économie du Sud-Ouest et économie française*. — H. Faugère: *La forêt landaise dans l'économie du Sud-Ouest*. — H. Prestoz: *Le pétrole dans l'économie du Sud-Ouest*. — H. Germain-Martin: *Les matières plastiques et leur utilisation dans le développement industriel du Sud-Ouest*. — G. Siloret: *Aménagement du sol et progrès technique*. — J. Lajugie: *Le port de Bordeaux au milieu du vingtième siècle*. — Ph. Bélis: *Les possibilités d'expansion des exportations de tomates et de bois débités vers la Grande-Bretagne*. — J. B. Landèche: *Le marché suédois des vins*.

RIVISTA INTERNAZIONALE DI SCIENZE SOCIALI (*Publicata a cura dell' Università Cattolica del Sacro Cuore*), Milano, Vol. XXVIII, Fasc. V, Settembre-Ottobre 1957. — F. Vito: *L'automazione, le nuove tecniche produttive e i loro riflessi sociali*. — P. Streeten: *Sviluppo economico, stabilità e altri fini della politica fiscale*. — G. Miglio: *L'unità fondamentale di svolgimento dell'esperienza politica occidentale*. — B. M. Biocchi: *In margine alla nuova edizione della „Enciclopedia di scienza delle finanze“*. — M. R. Manfra: *Vita economica e ordine morale*. — A. Guerini: *Un'indagine sugli ostacoli alla mobilità del lavoro*.

SWISS REVIEW OF WORLD AFFAIRS (A Monthly Publication of the „Neue Zürcher Zeitung“), Zürich, Vol. VII, No. 7, October 1957. — Albert Müller: Chancellor Adenauer's Victory. — Willy Bretscher: The Defense of the West. — Urs Schwarz: The Militia Army in the Atom Age. — Hans Kohn: The North Atlantic Community. — Friedrich Wlating: Stability in Austria. — Victor Meier: Slovakia Under the Prague Regime. — Rudolph P. Hafter: Malaya's Fight Against Communism. — Robert Loring Allen and Rouhollah K. Ramazani: Afghanistan — Wooded But not Won. — F. E. Aschinger: The International Payments Situation.

No. 8, November 1957. — Albert Müller: Playing With Truth. — Victor Meier: New Report on Hungary. — Rudolph Hafter: Indonesia Today. — Salomon Wolff: Background to French Government Crisis — An Agrarian Economy in Transition. — Hans Haug: Restraints Upon Warfare. — A Correspondent: Jews in the Soviet Union. — Ernst Bieri: The Present Status of Liberal Thought.

No. 9, December 1957. — Albert Müller: Spotlight on NATO. — Albert Müller: Bolshevik Fortieth Anniversary. — A Correspondent: Poland Today. — Rudolph Hafter: In South Vietnam and in Thailand.

SYNTHÈSES (Revue Internationale), Bruxelles, 12e année, No. 137, Octobre 1957. — Maurice Lambilliotte: La Pologne entre l'Est et l'Ouest. — Julian Hochfeld: Remarques sur la Notion de la Voie polonaise au Socialisme. — Marcin Czerwinski: Ce qu'implique la Coexistence dans le Domaine de la Culture. — Edmund J. Osmanczyk: La Pologne et la Réunification de l'Allemagne. — Tadeusz Kotarbinski: La Philosophie dans la Pologne contemporaine. — E. N. Dzelepy: La Pologne et la Paix.

WELTWIRTSCHAFTLICHES ARCHIV (Zeitschrift des Instituts für Weltwirtschaft an der Universität Kiel), Band 79, Heft 1, 1957. — Carl Föhl: Möglichkeiten einer künftigen Fiskalpolitik. — Lothar Bosse: Über die Möglichkeit und den Nutzen von kurzfristigen Wirtschaftsprognosen. — Horst Mendershausen: Transfers of United States Dollars Between Foreign Regions. — S. B. Saul: Comments on „Saving, Investment and Imperialism.“ — Wolfgang Stolper: The Non-Farm Mortgage in the Internal Debt Structure of the United States. — Franz Grumbach und Heinz König: Beschäftigung und Löhne der deutschen Industriewirtschaft 1888—1954.

БЕЛЕШКЕ

СЕДМА МЕЃУФАКУЛТЕТСКА КОНФЕРЕНЦИЈА ПРАВНИХ ФАКУЛТЕТА ФНРЈ. — У Загребу је 28 и 29 октобра 1957 одржана Седма међуфакултетска конференција правних факултета ФНРЈ на којој су претресана актуелна питања наставе. На дневном реду била су следећа питања: (1) Битне разлике у уређењу студија на нашим правним факултетима (референти проф. др. Владимир Вајер и проф. др. Стеван Јаковић); (2) Упис изванредних студената односно студената са завршеним стручним средњим школама (референти проф. др. Драгомир Стојчевић и проф. др. Иво Пухан); (3) Питање прелаза студената с једног факултета на други, и питање прелаза студената који су због неуспеха изгубили право полагања даљих испита односно студија на неком факултету (референти проф. др. Горазд Кушеј и доцент др. Димитрије-Поп Георгијев); (4) Питање режима студија. Услови за упис у наредне године студија (референт доцент др. Војислав Бакић); (5) Питање последипломских студија (референт проф. др. Ладо Вавпетич); (6) Критеријум за систематизацију наставника и сарадника (референт проф. др. Рудолф Бичанић); (7) Питање научних установа на факултетима (референт научни сарадник др. Катја Водопивец) и (8) Размена предавача између домаћих факултета (референт проф. др. Владимир Брајковић).

Реферати су читани на пленарним састанцима и после исцрпне дискусије конференција је донела следећу резолуцију:

„I. Расправљајући о питању уједначености редовне наставе на правним факултетима у ФНРЈ конференција констатује да је та уједначеност нужна, и треба је у границама могућности спровести, ако желимо постићи да са свих наших правних факултата излазе дипломирани правници истог стручног образовања. У вези с тим конференција констатује да већ сада постоје извесни битни фактори уједначености редовне наставе на нашим факултетима. Таквим фактором смо трамо у првом реду скуп од 19 обавезних наставних предмета који се предају на свим нашим правним факултетима. Такав је фактор и чињеница да на свим нашим правним факултетима редовна настава има исте облике (предавања, теориске и практичне вежбе). Да би се, међутим, јасно утврдило да ли се у оквиру свакога од 19 обавезних предмета на сваком факултету предаје иста материја и да ли се тај предмет на сваком факултету предаје у истом опсегу, потребно је да се одрже интерфакултетски састанци наставника, и то за сваки предмет посебно, са сврхом да се упореде наставни програми појединих предмета на свим факултетима и да се уклоне сва евентуална непотребна отступања и наставни програми суштински изједначе, уколико то већ досад није учињено.

„Но конференција констатује да на нашим правним факултетима постоје велике разлике у распореду предмета по годинама у условима за прелаз из једне године студија у другу и у систему испита као и у неким другим појединостима уређења редовне наставе. Конференција сматра да би било врло корисно да се и ове разлике у што већој могућој мери отстране, и ставља Сталном секретаријату међуфакултетске сарадње задатак да организује измену мисли између факултета о томе питању.

„II. У погледу услова које треба поставити за упис изванредних студената на правне факултете, конференција констатује да треба задржати досадашњу праксу према којој се као ванредни студент може на факултет уписати особа која се налази у јавној служби или којој факултетска управа из посебних оправданих разлога дозволи упис у својству ванредног студента.

„Конференција констатује да наши правни факултети примењују на врло различите начине садашње прописе Савезног извршног већа о упису свршених ученика средњих стручних школа на правне факултете. Конференција сматра да би се у том погледу безусловно морало једнако поступити на свим нашим правним факултетима и ставља у дужност Сталном секретаријату међуфакултетске сарадње да што је могуће пре организује међусобно саветовање наших правних факултета у сврху постизања те сагласности у примени поменуте одлуке, као и у циљу општег третирања тога питања.

„III. Што се тиче прелаза студената са једног факултета на други, конференција констатује да је олакшавање оваквог прелаза такође један од разлога из којих треба тежити у даљем развоју за изједначањем услова за упис студената у поједине године студија и распореда предмета по појединим годинама студија у наставним плановима наших правних факултета. Но док се не постигне уједначеност у том погледу, сви ће факултети, сагласно одредбама својих статута, признавати студентима, који прелазе на њихов факултет, све семестре проведене на факултету с којег прелазе и све тамо положене испите. За сваког таквог студента Декан факултета, на који студент прелази, издаће посебно решење којим ће одредити на који ће начин и до којег рока студент морати да положи испите из оних предмета, које није положио на факултету са кога прелази, а које би према уређењу наставе на факултету, на који прелази, морао већ раније положити.

„Конференција констатује потребу да се на свим факултетима у даљем развоју изједначе прописи о томе колико се пута може полагати испит из неког предмета, као и прописи који решавају питање да ли се и под којим условима на неки факултет могу уписати студенти који су на другом нашем правном факултету изгубили право на даље школовање због неположених испита или због тога што немају више право да полагају испит из неког предмета.

„IV. Интерфакултетска конференција сматра да је једно од најважнијих питања које ће факултети морати да решавају у ближој будућности, организовање последипломских студија. У том погледу на конференцији је констатовано:

„(а) Да у погледу организовања тих студија на факултетима постоје нека искуства која се, нажалост, не односе ни на све облике последипломских студија ни на систематску организацију одговарајуће наставе.

„Конференција сматра да је у првом реду потребно наставити индивидуални рад са студентима и продужити рад у разним центрима за научно усавршавање и за припрему доктората, ако такви центри постоје (општи семинар, научни семинар и сл.). Исто тако сматра да је потребно и даље одржавати разне течајеве посвећене специјалним питањима, али да је те течајеве потребно, особито кад се приређују и за кандидате који немају редовних услова за последипломске студије па чак ни за редовне студије, третирати као посебне облике студија. На основу похађања тих течајева не могу се стицати оне квалификације које се признају кандидатима који суделују у редовним облицима последипломских студија и који имају за то нормалне услове.

„(б) Конференција даље сматра да су проблеми који се јављају у вези с увођењем систематске наставе на свим законом предвиђеним подручјима за последипломско усавршавање, врло сложени и да у том погледу има много нерашчишћених питања, као напр. у погледу карактера и обима тих студија, метода којима се приступа њиховом увођењу, у погледу интерфакултетске сарадње на том подручју, наставних метода, разних персоналних и материјалних услова за плодно извођење тих студија, а особито у погледу усклађивања тих студија

са облицима примања висококвалификованих стручњака у службу и њиховог стимулирања за стално стручно и научно усавршавање, итд.

„Због тога конференција сматра да се најпре морају обавити неки припремни радови, па у ту сврху закључује да сви факултети, најкасније до 15 новембра о. г., Сталном секретаријату међуфакултетске сарадње детаљно саопште сва начелна и практички важна питања која по њиховом мишљењу треба рашчистити пре увођења ове комплексне наставе, подразумевајући под тим све облике посебне врсте наставе.

„На основу тих података Секретаријат ће саставити упитник који ће доставити, најкасније до 1 децембра о. г., свим факултетима с тим да на питање детаљно одговоре, образложе своје ставове и даду конкретне предлоге најкасније до 1 јануара 1958. На основу примљених одговора, Секретаријат ће се побринути за састав новог реферата који ће садржавати и конкретне предлоге у погледу увођења систематске последипломске наставе. Тај реферат ће се потом ставити на погодан начин на дискусију факултетима као и заинтересованим органима и организацијама.

„V. Што се тиче питања систематизације радних места наставника и сарадника, конференција констатује да је то питање врло актуелно на свим нашим правним факултетима, а не само на Правном факултету у Загребу који се налази непосредно пред задатком да изрази такву систематизацију. Стога се ставља у дужност Сталном секретаријату за међуфакултетску сарадњу да што пре организује конференцију претставника свих факултета, са циљем да се покушају формулисати заједнички основни принципи на којима та систематизација треба да почива. Као један од тих принципа сама конференција усваја правило да се за поједине предмете предвиди одређени број наставника, не наводећи притом поједина наставничка звања. На тај начин ће се постићи да се на свако наставничко радно место може поставити наставник сваког наставничког звања према својим квалификацијама.

„VI. Конференција констатује да су на правним факултетима потребне како оне научне установе које служе искључиво научном раду тако и оне које у своме раду спајају искуства практичних радника с теориским поставкама правних и друштвених наука. Корисно је да се научне установе постепено развијају од нижих облика међусобне сарадње мањег броја стручњака до виших облика научних установа према потребама појединих факултета и могућностима наставничког и сарадничког особља.

„Организационо укључивање научних установа у рад појединих факултета треба да буде привремено остављено појединим факултетима. Научне установе на правним факултетима још немају довољно традиције да би смо били већ сада у стању тражити једнообразне организационе форме.

„VII. У погледу међусобне размене наставника и факултетских сарадника конференција препоручује сваком факултету:

„(а) да у што скорије време позове једног или више наставника са других наших правних факултета да одрже предавања о пригодном одабраном темама или о низу тема из општег наставног програма;

„(б) да у оквиру могућности изврши сваке године размену асистената с једним или с више факултета, да би се асистенти упознали с наставним и научним радом на другим факултетима.

„VIII. Конференција закључује да сваки правни факултет пошаље свим осталим правним факултетима годишњи извештај факултетске управе о раду факултета у школској години 1956/57 и да то чини и следећих година.

„IX. Конференција закључује да ће се следећа, тј. VIII међуфакултетска конференција правних факултета ФНРЈ одржати у Бео-

граду. Стални секретаријат међуфакултетске сарадње имаће, од сада па до следеће међуфакултетске конференције, своје седиште у Београду. Тај ће се Секретаријат састојати од Декана Правног факултета у Београду и по једног претставника сваког од осталих правних факултета ФНРЈ. Секретаријат ће одмах приступити извршењу свих задатака који су му постављени овом резолуцијом. На следећу међуфакултетску конференцију правних факултета Правни факултет у Београду позваће, као госте, и по једног претставника студената са сваког нашег правног факултета.

„Датум следеће међуфакултетске конференције одредиће Правни факултет у Београду у споразуму с осталим нашим правним факултетима.“

Колектив Правног факултета у Загребу заслужује пуно признање за одлично организовану конференцију као и излета кроз Хрватско Загорје.

Д.

ОДБРАНЕ ДИСЕРТАЦИЈА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ. — Ана Жилић — Јурин, асистент Правног факултета у Београду, одбранила је 6 октобра т. г. своју докторску дисертацију „Кејнзова теорија мултипликатора“.

Живко Обреновић, службеник Секретаријата за унутрашње послове НР Србије, одбранио је 28 новембра т. г. своју докторску дисертацију „Општи појам прекршаја у прекршајном праву ФНРЈ“.

Илија Радосавовић, стручни сарадник Историског института НР Црне Горе, одбранио је 5 децембра т. г. своју докторску дисертацију „Међународноправни положај Црне Горе у другој половини XIX века“.

Добросав Перишић, службеник Кабинета Претседника Републике, одбранио је 7 децембра т. г. своју докторску дисертацију „Судска заштита права из радног односа ФНРЈ“.

Димитрије Продановић, референт Извршног већа НР Србије, одбранио је 9 децембра т. г. своју докторску дисертацију „Схватање Светозара Марковића о држави“.

Марија М. Тороман, асистент Института за упоредно право у Београду, одбранила је 20 децембра т. г. своју докторску дисертацију „Одговорност аутомобилисте“.

Стеван Томић, библиотекар Библиографског института, одбранио је 21 децембра т. г. своју докторску дисертацију „Правна заштита културноисториских споменика у Србији“.

Љубиша Милошевић, службеник Савезне спољнотрговинске коморе, одбранио је 25 децембра т. г. своју докторску дисертацију „О зеленашком уговору“.

ПРЕДАВАЊА СТРАНИХ ПРОФЕСОРА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ. — Проф. Завадски, шеф Катедре државе и права на Институту друштвених наука у Варшави и потпретседник Савеза удружења правника Пољске, одржао је 5 новембра т. г. предавање „Облици и тенденције развитка демократије у Пољској“.

Професор В. П. Радков, шеф Катедре за државно право Института за међународне односе у Москви, одржао је 21 новембра т. г. у оквиру Института за политичке науке предавање „Систем проучавања права и припрема научних кадрова у СССР“.

Проф. Шпунар, Ректор Универзитета у Лођу, одржао је 2 децембра т. г. предавање „О кодификацији права у Пољској“.

СЕДМИ КОНГРЕС МЕЂУНАРОДНОГ УДРУЖЕЊА ЗА КРИВИЧНО ПРАВО. — У Атини је одржан од 26 септембра до 2 октобра 1957 године Седми међународни конгрес за кривично право организован од стране Међународног удружења за кривично право. Ово удру-

жење је основано 1924 и досада је приредило знатан број међународних састанака посвећених расправљању важних питања из области кривичног права. На овом конгресу расправљана су следећа питања: (1) модерна оријентација појмова учиниоца кривичног дела и саучесништва у кривичном праву; (2) контрола овлашћења оцене судије приликом утврђивања казни и мера безбедности; (3) законске, административне и друштвене последице кривичне осуде, и (4) кривична дела извршена на ваздухопловима и њихове последице.

Конгрес је одржан у згради Школе за високе економске и трговачке студије у Атини. Било је присутно преко три стотине претставника из тридесет четири земље. Између осталих, били су присутни претставници Велике Британије, Совјетског Савеза, Француске, Западне Немачке, Белгије, Италије, Пољске, Чехословачке, Бугарске, Јапана, Шпаније, Португалије, Египта, Сирије, Либана, Судана, Чилеа, Венецуеле, Кубе, Салвадора, Аргентине, Мексика, итд. Југословенска група бројала је преко десет лица, међу којима три делегата Југословенског удружења за кривично право и криминологију. Југословени су имали своје реферате готово о свим питањима која су се расправљала на Конгресу, а исто тако учествовали су у дискусији о свим питањима.

Свечано отварање Конгреса извршено је у присуству свих учесника конгреса и званичних претставника грчке владе. Конгрес је отворио Х. Јотис, адвокат и претседник грчке групе Међународног удружења за кривично право, који је у име грчких правника поздравно конгресисте и зажелело им добродошлицу. Затим су говорили: Кацотис, претседник општине Атине, Папаконстантину, министар правде, и Станислав Рапапор (St. Rappaport), пољски професор и један од оснивача Међународног удружења за кривично право. На крају је садашњи претседник Удружења Пол Корнил (Paul Cornil), професор из Белгије, у дужем говору изнео историјат Удружења и постигнуте резултате. Истог дана после подне отпочео је рад у секцијама по појединим питањима која су била на дневном реду Конгреса.

Прва секција расправљала је питање модерне оријентације појмова учиниоца кривичног дела и саучесништва у кривичном делу. Претседник секције био је проф. Ж. Гравен (J. Gravin) из Женеве, а главни извештач Х. де Асуа (Jimenez de Asua) из Аргентине. Укупно је било поднето двадесет три реферата. У овој секцији нарочито су расправљана следећа питања: проблем изједначења или разликовања појмова учиниоца кривичног дела и саучесника у кривичном делу; проблем зависности саучесника од главног учиниоца и питање акцесорности саучесништва; учиниоци кривичног дела и саучесници у упоредном кривичном праву; правно лице као учинилац и саучесник у кривичном делу, и, учинилац и помагач у међународном кривичном праву. Резолуција усвојена по овом питању садржи следеће закључке: 1. Општи закључци. Конгрес констатује да схватања која се односе на саучесништво варирају према научним ставовима у погледу основа кривичног права. Ипак могућа је нека сагласност у по-

гледу извесног броја упутстава која се могу примити од већине криминалиста. — II. Закључци у погледу кривичних дела извршених са умишљајем. Режим саучесништва сваког правног система мора водити рачуна о разликама које произилазе с једне стране из радње суделовања сваког учесника у заједничкој радњи, с друге стране из његове личне одговорности и његове личности. Саучесници могу бити сматрани одговорним и могу бити предмет санкције само уколико је код њих постојало знање да ће се елементи и последице које заснивају или поштравају кривично дело остварити од стране једног од учесника или сарадњом разних учесника. Чисто личне околности које искључују, смањују или поштравају одговорност или кривичну санкцију имају утицаја само у погледу саучесника код кога оне постоје. Радње накнадног помагања које не произилазе из једног претходног споразума, тј. прикривања, треба да буду кажњаване као посебна кривична дела. Санкције које се примењују на саучеснике могу бити законом одређене упућивањем на одговарајуће санкције за извршено или покушано кривично дело, али морају бити судски утврђене водећи притом рачуна о улози и личности сваког од њих. Најзад, у резолуцији је покушано да се одреде дефиниције појединих учесника у кривичном делу, водећи притом рачуна о стварним разликама између учиниоца и разних саучесника. Тако је одређено: (1) Учинилац је онај који својом радњом остварује материјалне и субјективне конститутивне елементе кривичног дела. У случају кривичних дела нечињењем, учинилац је онај у погледу ког постоји обавеза да ради. (2) Саизвршиоци су они који остварују заједно радње извршења са заједничким умишљајем да изврше кривично дело. (3) Посредни извршилац је онај који наводи на извршење кривичног дела извршиоца који не може бити одговоран за то кривично дело. (4) Потстрекач је онај који умишљајно наводи учиниоца да изврши кривично дело. Нужно је започињање извршења од стране учиниоца да би потстрекач био одговоран. Ипак, неуспело потстрекавање може бити предмет санкције због опасног карактера кривичног дела под условима које може да одреди сваки правни систем. (5) Помагач у ужем смислу је онај који пружа главном учиниоцу, код кога постоји кривични умишљај, умишљајно неку споредну помоћ да би овај извршио кривично дело. Ова помоћ може се састојати у претходној делатности, једновременој делатности или у делатности после извршења кривичног дела ако ова произилази из претходног споразума. — III. Закључци у погледу кривичних дела извршених из нехата. У погледу кривичних дела из нехата истиче се да по једном мишљењу одговорност треба да буде установљена индивидуално и да се не може примити кривично саучесништво, док по другом мишљењу извесне врсте кривичних дела из нехата дозвољавају примену правила о саучесништву. — IV. Закључци у погледу одговорности правних лица. У резолуцији се примећује: (1) Да правна лица могу бити учињена одговорним за кривично дело само у случајевима предвиђеним правним системом. У таквим случајевима санкција је обично новчана

казна, независно од других мера као распуштање, привремено обустављање или наименовање старатеља. (2) Да према једном мишљењу, правила о саучесништву не могу се применити на правна лица, док према другом, супротном мишљењу, остаје сваком правном систему да регулише овај проблем. (3) По себи се разуме да чланови, одговорни за управљање правних лица, остају одговорни за кривична дела која су они лично извршили.

Друга секција расправљала је питање контроле овлашћења оцене судије приликом утврђивања казни и мера безбедности. Претседник секције је био Марк Ансел (Marc Ancel), судија Касационог суда у Паризу, а главни извештач професор Е. Гафос из Атине. Укупно је било поднето двадесет и један реферат. У рефератима и у дискусији расправљала су се нарочито следећа питања: данашњи обим овлашћења судије; питање једног посебног суда за одмеравање казне; питање деобе поступка на две фазе, од којих би једна била посвећена утврђивању дела и одговорности а друга одмеравању казне; питање досијеа о личности окривљеног заснованог на претходном испитивању овог, као неопходног материјала за судију приликом утврђивања казне; измена казне за време њеног извршења; питање специјализације судија; правила која се могу поставити као упутство судији приликом утврђивања казне, и, контрола одлуке судије о казни од стране вишег суда. У резолуцији по овом питању пре свега је констатовано да принцип легалитета кривичних дела, основна гаранција индивидуалне слободе, као и принцип легалитета казни, никако не спречавају да се судији дају широка овлашћења у оцени која су нужна ради остварења модерне криминалне политике индивидуализације. На основу овог у резолуцији је подвучено: да ова овлашћења оцене не треба да буду схваћена као самовољна власт и да се морају вршити у оквиру закона, сходно општим правним принципима; да би судија исправно вршио ова овлашћења, потребно је да он добије једно специјализовано образовање, тј. путем одговарајућих криминолошких студија; потребно је, бар у погледу извесних категорија криваца, да судија има овлашћење да може користити резултате испитивања личности делинквента на основу досијеа установљеног од старне суда, у сарадњи са стручњацима одређеним од њега, а различитог од досијеа у циљу истраге; овај досије о личности делинквента треба да буде предмет контрадикторне расправе а да притом судија задржи пуно право слободне оцене; приликом вршења свог овлашћења оцене судија треба да се руководи прецизним законским директивама које се могу користити у посебним конкретним случајевима; одлука судије, донета после једне потпуне расправе и по поступку који дозвољава продубљено испитивање, треба да буде, увек када то дозвољавају правила кривичног поступка, предмет прецизног образложења и да се објављује јавно, после јавне расправе; свако одлучивање и свака суштинска измена одлуке треба да буде предмет једног судског правног лека, било да то буде у виду

жалбе вишем суду или захтева за поништај или за потребу обнове, према општим условима сваког појединог права.

Трећа секција расправљала је питање законских, администра- тивних и друштвених последица кривичне осуде. Претседник сек- ције је био професор Станислав Рапапор из Пољске, а главни изве- стилац професор И. Страл (I. Strahl) из Шведске. Укупно је било поднето двадесет четири реферата. Предмет дискусије биле су све последице кривичне осуде у животу осуђеног, како оне које настају по изричном пропису закона или по одлуци административног ор- гана, тако и оне које настају као резултат става заједнице или по- јединаца према осуђеном лицу у вези са изреченом кривичном осу- дом. Према томе нису биле предмет дискусије само оне последице осуде које су непосредно везане са извршењем казне. У рефератима и дискусији изложена су различита схватања појединих законо- давстава у овом погледу. Има земаља (на пример, скандинавске зе- мље) где су последице осуде минималне, док, супротно, у већини зе- маља још увек постоји знатан број последица кривичне осуде. С об- зиром пак да је ово питање непосредно везано са специфичним схва- тањима појединих законодавстава, у резолуцији по овом питању више је констатовано постојеће стање у овом погледу и изражене су извесне сугестије у вези са овим важним питањем криминалне по- литике. У самом почетку резолуције је констатовано да ширина и сложеност проблема нису дозволили да се донесу закључци о свим питањима која су дискутована већ да се дају само резултати ових радова са жељама за њихово продужење убудуће. У резолуцији се констатује да закони или прописи надовезују на кривичну осуду губитке права или правне неспособности у три разна циља али да се ови каткад могу поклапати. Тако се најпре сусрећу инфамне после- дице односно казне против части, од којих су најтипичније правне забране, лишење грађанских права, итд. Друге последице се надо- везују као мере сузбијања кривичног дела, у циљу да се учинилац кривичног дела скрене од искушења за поврат у најширем смислу речи, као, на пример, забране вршења неког позива, лова, управља- ња возилима, итд. Најзад, трећа врста последица су у циљу заштите јавног интереса који захтева да се спречи осуђеним приступ у извес- не јавне функције, због њихове осуде. Ове неспособности или гу- бици често се предвиђају законом као обавезни, без обзира на окол- ности појединог случаја. Ове последице се изричу најчешће ауто- матски по самом закону, каткад од стране неке власти која не мора бити судска. С обзиром на ове чињенице, у резолуцији се примећује да се напори казнене политике, усмерени данас на друштвено прео- ријентисање осуђених, излажу опасности постојањем ових неспо- собности и губитака права за које судија често не зна када изриче осуду. Поновно разматрање правних последица кривичне осуде је према томе, логична и неизбежна последица садашње казнене ре- форме. Иако се још не може ући у детаље сваког законодавства, мо-

гуће је потврдити да све правне последице осуде, диктоване само у циљу обешчашћења, треба да буду укинуте ако се оне не могу оправдати потребом заштите интереса осуђеног или заједнице. Могу се задржати само оне неспособности које се правдају нужношћу сузбијања поврата, тако да се ове сведу на њихов минимум. Опасност од пократа не може се претпоставити од самог закона. Према томе, губици права и неспособности треба да се изричу само *intuitu personae*; одлуком која узима у обзир личност деликвента. Будући да преваспитање осуђеног захтева јединство у доношењу одлука о овом питању, потребно је тражити средства да се избегне да административни органи својим одлукама поремете васпитни програм одређен од стране судије. Не улазећи у детаље питања судских регистара, постоји једнодушна сагласност о нужности да се предвиде одговарајући поступци у циљу окончавања свих неспособности и губитака који се више не могу правдати понашањем осуђеног. Не само да треба омогућити осуђеном да тражи своју рехабилитацију по једном простом, бром и дискретном поступку, водећи рачуна о финансиским могућностима осуђеног, већ закон треба да предвиди потпуну рехабилитацију ако осуђени није поново згрешио за одређено време. Секундарне последице кривичне осуде, независне од изречене казне, као и њихово преиначење, могле би се регулисати законом о извршењу казне. У погледу јавности расправе, у резолуцији се подвлачи потреба да се усклади овај принцип са потребама садашње кривичне и казнене политике. Нарочито се препоручује извесној штампи да поштује људску личност. Кривична осуда не би требала да претставља аутоматски разлог за поништење грађанскоправног уговора, поименично уговора о раду. Будући да је право на рад битно право личности, кривична осуда не би требала сама по себи да повреди ово право. Најзад, у резолуцији се подвлачи да је добра организација службе помоћи осуђеним по издржању казне и друштвене реадaptације, неопходан услов у погледу поновне оцене осуђеног када је то потребно.

Четврта секција расправљала је питање кривичних дела извршених на ваздухопловима и о њиховим последицама. Претседник секције био је професор Д. Караникас из Солуна, а главни извештач професор А. Мајер (А. Mayer) из Западне Немачке. Укупно је било поднето тринаест реферата. Нарочито су дискутована питања: с правној повреди простора ваздухоплова, о ранијим радовима у погледу кривичних дела извршених на ваздухопловима, и о питању међународне конвенције о кривичним делима извршеним на ваздухопловима. У вези са овом конвенцијом нарочито су расправљана питања: нужности доношења једне такве конвенције, питање уношења дефиниција у конвенцију, обим примене конвенције, судска надлежност и закони који би се примењивали на извршена кривична дела, овлашћења команданта ваздухоплова и овлашћења власти места првог атерирања ваздухоплова, питање екстрадиције, и најзад питање пројекта једне такве конвенције. У резолуцији је подвучено

да је пожељно доношење једне међународне конвенције која би се односила на регулисавање разних питања у вези са кривичним делима извршеним на ваздухопловима; конвенција би се примењивала само на цивилне ваздухоплове; овлашћење команданта ваздухоплова требало би да се односи на предузимање потребних мера под којим се подразумева и утврђивање чињенице да је кривично дело извршено на ваздухоплову; овлашћени орган државе атерирања мора указати помоћ на тражење команданта ваздухоплова чак и онда када ова држава не истиче своју кривичну надлежност. Конгрес примећује да никакво правило међународног јавног права не спречава признање надлежности националног законодавства на основу националности ваздухоплова. Овај принцип никако не искључује другу надлежност усвојену од стране националног кривичног права. У погледу извесних питања мишљења су била подељена па је Конгрес само изразио своју жељу да ова питања буду предмет даљих студија. То су следећа питања: да ли да се проблем кривичне надлежности држава у вези са кривичним делима извршеним на цивилним ваздухопловима регулише међународном конвенцијом; да ли је опортуно дати приоритет територијалној надлежности над надлежношћу заснованом на принципу националности ваздухоплова; да ли се надлежност заснована на националности ваздухоплова простире на ваздухоплове на земљи или је то ограничено само на ваздухоплове у лету; и, да ли је потребно одредити посебну надлежност државе првог атерирања у погледу лакших кривичних дела које треба посебно дефинисати. Конгрес је такође изразио своју жељу да принцип универзалности кривичне надлежности буде примењен на кривична дела која озбиљно угрожавају безбедност ваздухопловног саобраћаја. Најзад, Конгрес је препоручио да се да приоритет припремању међународне конвенције о кривичним делима извршеним на ваздухопловима.

Стручни део Конгреса био је обележен посетом затвору у Тирину организованом по принципу земљорадничке колоније. Трм приликом генерални директор кривичног правосуђа при Министарству правде Грчке Триандафилидис одржао је конгресистима дужи говор у коме је изнео систем извршења казни лишења слободе у Грчкој, па је упознао конгресисте са напорима који се чине у погледу поправљања осуђеника и њиховог припремања за друштвену рехабилитацију. Истакао је да се последњих тридесет година у Грчкој казне лишења слободе извршавају у земљорадничким затворима са врло задовољавајућим резултатима. Лица осуђена на казну лишења слободе од годину дана до двадесет година шаљу се у земљорадничке затворе после брижљиве селекције од стране централне казнене службе, изузимајући оне који су неспособни за рад због свог здравственог стања или који су оцењени као опасни. Осуђеници се деле на групе на основу претходног медицинско-психолошког и социјалног испитивања. У овим земљорадничким затворима осуђеници раде напорне земљорадничке радове али зато им се казна смањује за по-

ловину. Конгресисти су обишли сва оделења затвора и затворске радионице.

Седми међународни конгрес за кривично право од посебног је значаја и због тога што су први пут после рата присуствовали у знатном броју претставници социјалистичких земаља. Вођа совјетске делегације П. И. Кудриавчев, професор правног института Академије наука СССР, у поздравном говору на завршној седници Конгреса изјавио је своје задовољство што совјетска делегација присуствује овом Конгресу, изразивши спремност совјетских научника да и убудуће присуствују међународним састанцима, додавши притом да совјетски криминалисти учествују у раду међународних кривичних конгреса додуше са извесним закашњењем, али да је „по руској народној пословици боље касније него никада”. Пољски делегат професор Сливовски у почетку дискусије у раду друге секције изразио је своје задовољство да се налази на овом Конгресу, додавши да је срећан да се после отсућности од двадесет година поново налази међу еминентним криминалистима већег броја држава.

Друштвени део Конгреса био је врло обилан и обухватио је посете Акропола, Партенона, Коринтског канала, Микене, Аргоса, Ноплија и Епидaura.

Др. Јанко Ђ. Таковић

РЕЖИМ СТУДИЈА НА ПРАВНИМ ФАКУЛТЕТИМА У ПОЉСКОЈ. — Током месеца новембра т. г. боравила је у Југославији делегација ректора пољских Универзитета. Међу члановима те делегације био је и професор грађанског права Шпунар, ректор Универзитета у Лођу. Професор Шпунар је 2 децембра о. г. одржао на Правном факултету у Београду предавање о актуелним питањима кодификације пољског права. Боравак професора Шпунара искористили су чланови Катедре за грађанско право нашег факултета и одржали са њим један састанак на коме је било речи о питањима система студија права у Пољској. У дужем разговору професор Шпунар је пружио низ веома занимљивих обавештења о поменутиим питањима. Сматрајући да она могу бити интересантна и за читаоце *Анала*, доносимо овде краћи резиме тога разговора.

Студије права, које су раније као и код нас трајале четири године, продужене су у Пољској на пет година. Ово продужење студија дошло је као последица схватања, које је у овој земљи преовладало, да је четири године недовољно за припремање ваљаних правних стручњака.

Наставни план, који је јединствен за све правне факултете, а има их шест — у Варшави, Кракову, Лођу, Лублину, Вроцлаву и Познању — прописује Министарство просвете на предлог комисије стручњака а после шире дискусије у правничкој јавности. У томе плану, поред обавезних има и факултативних предмета, које поједини факултети могу уводити према потреби и могућности. У оквиру појединих предмета наставници имају пуну слободу избора материје коју ће излагати током једне школске године док је испитни програм одређен уџбеником.

Упис на Универзитете уопште, па и на правне факултете ограничен је. О томе колико нових студената може бити примљено на поједине факултете одређује Министарство просвете. До недавно у

Пољској није постојао већи интерес за студије права. Отуда је и укупан број нових студената који могу бити примљени на све правне факултете, одређен на око 1.000. Међутим, како је друштвени положај судија, адвоката и правника уопште побољшан, повећава се и интерес за ове студије. О томе сведочи и цифра од око 4.000 свршених матураната, који су се ове школске године јавили да буду примљени на правне факултете.

Који ће кандидати бити примљени одређује се према показаном успеху на пријемном испиту. На овом испиту се кандидат испитује из историје и географије и проверавају се његова општа знања. На факултет се примају само најбољи кандидати међу онима који су положили испит. Кандидати који су положили пријемни испит а нису могли бити примљени, пошто је број оних који се примају ограничен, имају предност за пријем у следећој школској години и обично, они тада и буду примљени. Пријемни испит може се полагати више пута.

До 1950 Министарство просвете је за сваки факултет одређивало колики проценат од новопримљених студената мора потицати из сељачких односно радничких породица. Данас тога више нема и једини критеријум за пријем на факултет јесте успех постигнут на пријемном испиту. Пошто је број студената, који могу бити примљени и на друге факултете сем правних, ограничен, сваке године око 1/3 свршених матураната у Пољској немају могућности да се упишу на Универзитет.

Око 70% студената примају стипендију коју даје Министарство просвете. Стипендија износи око 300 злоти што није много, али с обзиром да студент, уствари, само симболички плаћа стан и храну — свега око 150.— злоти — та му је сума сасвим довољна. Студент губи право на стипендију ако не полагаже редовно испите.

Режим студија био је до 1950 године веома оштар. Посећивање предавања било је строго обавезно тако да су три неоправдана изостанка са предавања имала за последицу искључење с факултета. Постојале су и дисциплинске комисије које су контролисале посету предавања и вршење других школских обавеза. Исти ефекат као и три неоправдана изостанка, имале су и три дисциплинске казне, које би студентима изрекле ове комисије. Данас је ситуација другачија. Режим студија је либералнији али је још увек веома строг. Управо строгашћу данашњег режима и нарочито високим критеријумом на испитима професор Шпунар и објашњава боље успехе који се данас постижу на пољским правним факултетима. Посета предавања није обавезна. Једино је обавезно похађање часова практичних вежби и неких семинара — напр. семинара из политичке економије. Иначе студенти сами бирају семинар у коме ће радити, али пошто га изаберу, дужни су да посећују часове као и да учествују у другим облицима рада тог семинара. Оцењивање рада студената у семинарима врши се по веома строгом критеријуму.

Испити се полагају после сваке године и то у јунском и септембарском року. За прву годину постоји нарочито строг режим испита. После прве године студент је дужан да у јунском испитном року положи све испите. Ако падне из три предмета, губи право на даље студије. У септембарском року може студент прве године понова полагати само један испит. Ако га положи он прелази у другу годину али ако и тада падне, изгубиће право на даље студије. Изузетно, ако студент из оправданих узрока не положи два испита у јунском року, може, по нарочитом одобрењу декана, оба испита полагати месеца септембра. Ови су случајеви сасвим изузетни. Овако строг режим испита на првој години последица је схватања прве године као елиминаторне. Ако студент није у стању да за годину дана припреми и положи од-

ређене испите, он није за студије права. Његов останак на факултету значи за њега даље губљење времена а за школу претставља само штетан баласт. — За старије године, другу, трећу, четврту и пету, режим испита је нешто блажи и студенти у тим годинама могу и понављати годину. Ипак и у тим годинама студија, испит се може полагати само два пута. Критеријум на испиту врло је строг.

Према подацима које је Г. Шпунар дао за правне факултете у Лођу и Кракову, просечно 80% студената прве године положи у јунском испитном року све испите. За пет година, колико трају студије, дипломира око 50%, док, готово, сви остали завршавају студије после шест година.

Пошто положи све прописане испите студент је дужан да изради дипломски рад о једном питању које сам изабере. Дипломски рад претставља продубљену студију изабраног питања које треба обрадити, како теориски, тако и са гледишта судске праксе као и уз упоредноправна разматрања. Израда дипломског рада обично иде тако што студент, после завршене четврте године, изради семинарски рад, у оквиру семинара који је изабрао да би га, пошто положи све прописане испите, под руководством професора, продубио и проширио и касније презентирао као свој дипломски рад. Дипломски рад прегледа и усваја професор под чијим је упутствима рад и рађен.

По мишљењу професора Шпунара, режим студија и нарочито режим полагања испита, о чему смо изнели неке појединости, знатно је бољи од онога који је раније постојао и даје одличне резултате. С друге стране универзитети у Пољској добијају све више самосталности па ће и то са своје стране допринети даљем побољшању система студија као и унапређењу правничког образовања уопште.

В. С.

ПРИМЉЕНЕ КЊИГЕ

Др. Владимир Јовановић: *Права осигурача према трећем одговорном лицу*. Питање такозваног „регреса“ осигурача према трећем одговорном лицу. (Докторска дисертација брањена на Правном факултету у Београду 29 марта 1956) Београд, издање Државног осигуравајућег завода, 1957, VI, 178 стр.

L. Caes et R. Henrion: *Collectio bibliographica operum ad ius romanum pertinentium*. Series I: Opera edita in periodicis miscellaneis encyclopaediisque. Vol. 6: Opera edita in miscellaneis. Bruxelles, Office International de Librairie, 1956, 619 pp.

Association internationale de Sociologie (avec la collaboration de Jessie Bernard, T. H. Pear, Raymond Aron, Robert C. Angell): *De la nature des conflits*. Evaluation des études sur les tensions internationales. Paris, UNESCO, 1957, 346 pp., prix 1.000 fr.

VII БЕЛЕШКЕ

Седма међуфакултетска конференција правних факултета ФНРЈ (Д.) — — — — — — — — — —	502
Одбране дисертација на Правном факултету — — — — —	505
Предавања страних професора на Правном факултету — — — — —	505
Седми конгрес Међународног удружења за кривично право (др. Јанко Ђ. Таџовић) — — — — —	505
Режим студија на правним факултетима у Пољској (В. С.)	512

НЕ ЗАБОРАВИТЕ ДА ОБНОВИТЕ ПРЕТПЛАТУ ЗА 1958

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откуцане на машини са проредом и са довољно белине са стране.

Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе тромесечно у свескама од осам табака (128 страна). Претплата за годину дана 300.— дин. (за иностранство 450 дин). Цена поједином броју 100.— дин. Претплату слати преко рачуна Правног факултета

број 103-3297018.

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА —
Булевар Револуције 67, тел. 31-178

